

1725-1728

172
10-78

'2010

Հտ. Կ. Ի. տիպ. 1899

Բարոյական վարձ

Հայրի Գրառու
Մեկ, Գրառու
8966

ՄԱՅՐԱԿԱՆ ՍԵՐ

ԳԱՄ

ՉՄԵՐՈՒԱՆ ԴԺԲԱԽՏ ԳԻՅԵՐ ՄԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պատերազմի դարձ:

ՍՏՈՅԻ Է Աւթերէցի՝ քով եղած պատերազմը
Նափուէնին բացատրութեամբն ըսելու համար՝ շանթի
հարուածի մը կը նմանէր, սակայն երկրաշարժի մը
պէս էր Այլաւի քով եղածը, զոր որչափ որ Գաղղիա-
ցիք կորսնցուցած ըլլալ չեն ուզեր ալ՝ յայտնի է որ
Ռուսք վատըկեցան: Իրաւքնէ այս վերջին պատե-
րազմը սարսափելի պատերազմներէն մէկն էր, Նափու-
էնի բանակն այսպիսի արիւնահեղ պատերազմ մը
դեռ տուած չէր:

Մահուան պատրաստութիւններով, ինչպէս Միւ-
րառ՝ կ'ըսէր, անցաւ առաւօտը. ժամը 12ի մօտ սկսաւ
պատերազմն ու կէսօրէն վերջը ժամը 3ին այնպէս

Աւթերէցի՝ Մորախայի պզտիկ քաղաքն՝ երեւելի է 1805ին
Դեկտ. 2ին իւր քովն եղած պատերազմովը, որ աւստրիական-
առաւան զօրաց ու Նափուէնի մէջ եղաւ: Նոյնպէս Այլաւ,
որովհետեւ Գէօնիկապէրի գաւառին մէջ, պզտիկ քաղաքն անուանի
պատերազմով, որուն մէջ 1807ին, Փետր. 7ին եւ 8ին)
սերն ու բրուսիացիք մէկ կողմանէ ու Գաղղիացիք մէկաւ
մտնէ սառսիկ զարնուեցան:

Միւրառ Նափուէնի քաջ զօրավարն ու իւր քեռայրն է:
ՄԱՅՐ. ՍԵՐ

110178-02

1899-2010

սաստիկ էր ջարդը, որ նոյն իսկ խտաբարոյ ու քաջասիրտ զօրականաց սիրտն ալ սարսափը պատած էր:

Մտաւ վերջապէս արեգակն արեւմուտք ու գիշերն այն սոսկալի արինաահեղութեանց վերջ մը տուաւ: Հազարաւոր մարդիկ, որոնք առտուանց առոյգ ու առողջ էին, գիշերը լուսնոյն բարձրացած ատենը՝ մարած աչքերով ու անկենդան սրտերով պատերազմի դաշտին վրայ ինկած փռուած էին. գաղղիական գունդն ալ ինչ գիւրքի մէջ որ բոլոր օրը պատերազմեցաւ, նոյն գիւրքով գիշերը բաց օդի մէջ հսկելու ստիպուեցաւ:

Նափոլէոնին երեւելի յատկութիւններէն մէկն ալ այն էր, որ մեծամեծ գործքերու մէջ իւր բոլոր մտադրութիւնը մէկ կէտի մը վրայ կը սեւեռէր: Մարենկոյի¹ Աւսթրիացի, Եէնայի² ու Այլաւի պատերազմներուն մէջ զինքը բոլոր զբաղեցնողը միայն մէկ բան էր, այսինքն՝ Յաղթութիւն. մէյ մ'որ յաղթութիւնը վաստակէր, այն ատեն անմիջապէս իւր բոլոր մտադրութիւնն այն պարագաներուն կը դարձնէր՝ որոնցմով նոյն յաղթութիւնը վաստակած էր, անոր համար ամէն անգամ ճակատը լմնալէն ետքը պատերազմի դաշտը տեսնելու կ'ելլէր: Այսպէս բրաւ նաեւ Այլաւի արինահեղութեան երկրորդ առտուն, ու սովորութեանը համաձայն՝ արեւը ծագելուն պէս իւր ձին հեծաւ: Երբեմն մէկ ու երբեմն մէկալ տեղ կը տես-

1 Մարենկոյ, Սարաինիայի Մոնթֆեռաթ գրքութեան մէջ, Աղբրանդրիայի հարաւային արեւելեան կողմն աննշան տեղ մըն է. այս տեղն երեւելի ընողը 1800ին, Յունիսի 14ին իւր մօտերն եղող պատերազմն է, որով Պոնափարթ իւր առաջին հիւպատոս՝ առաւ Աւստրիացւոց ձեռքէն այն ամէն տեղեր զորոնք իրենք Իտալիայի մէջ, բազմամեայ աշխատութեա ստացած էին:

2 Եէնա՝ Սաքսէն-Վայմարի մեծ գրքութեան մէջ և գետին քովը լեռնապատ անուանի քաղաք մըն է: Վերոյի՝ Նափոլէոնի՝ Պրուշներու ու Սաքսոններու հետ ըրած բազմն ու յաղթութիւնը 1806ին Հոկտ. 14ին եղած է:

նուէր կայսրն եւ հետզհետէ կը պտրտէր այն տեղերն, ուր բովանդակ պատերազմի ատեն Ռուսք ու Գաղղիացիք կեցած էին:

Զինահպատ գետինը ծածկած էին մեռնողներու անհամար դիակներ, վառօդի կործանած կառքեր, թնդանօթներ եւ ամէն տեսակ խորտակեալ գործիքներ: Արեան ընդարձակ հետքերը գետնին աչք շացընող սպիտակութիւնը կը մթնցընէին. լեցուն էր դաշտը զինուորներով, որոնք կէս մը գերիները բանտ տանելու եւ կէս մը վերաւորեալները հիւանդանոց կրելու զբաղած էին:

Այս տեղս մարդուս աչքին սոսկալի տեսարան մը կը բանար: Նափոլէոնին բոլոր կերպարանքը՝ զարմանալի եղանակաւ դառնացաւ ու այլալեցաւ, երբ Այլաւի վրայէն ետ դառնալու ատեն՝ հասաւ այն տեղն, ուր հին պահապաններն ու Տափու սպարապետին գունդը բոլոր թշնամոյն զօրութեանը դէմ դրած էին: Հոս երբ 16 զօրապետ ձիւնադաշտին վրայ ինկած փռուած տեսաւ՝ տակնուվրայ ու այլալեւամ ձայնով մը պոռաց. «Ո՛հ. ինչպէս դազանաբար ճարակեր է մահը»:

Նոյն րոպէն, առաջին օրը պատերազմի մէջ ինկած Գաղղիացի եւ ռուս զինուորները սայլերու եւ կառքերու վրայ բեռնաւորած դէպ ի դաշտ կը խոթէին. այս տխուր յուղարկաւորութիւնն ըստ ամենայնի կայսեր առջեւէն պիտի անցնէր. յուղարկաւորութիւնը կայսեր մօտենալուն պէս՝ Նափոլէոն դարձուց իւր ձին ու քովի զօրապետներուն շարժական ձայնով մը պոռաց. «Տեսա՞ր իմ, գլխարկնիդ վար առէ՞ք»: Այս ըսաւ եւ ինք կայսրն ալ իւր գլուխը բացաւ ու մեռելոց առաջին կառքն իւր քովը մօտենալուն պէս ողջուէ՝ և վճռաբար. «Պատիւ գոթախտ քաջասրտութեան»:

Ռո՛ւսքն կառքն անցնելէն ետքը Նափոլէոն իւր ձին կողքով արագութեամբ մը ձեան կոյտերուն յէն վազելով, անկերոց առջեւէն անցաւ: Մտա-

գրութեամբ մը սկսաւ չորս դին նայիլ եւ աչքին երեւցաւ որ քիչ մը հեռու զինուոր մը գետնէն վեր ելլելու կը ջնայ, բայց չի կրնար: Նափուէոն մերձեցաւ անոր, ու ձիուն վրայէն մահուան գեղնութեան մէջ արիւնաթաթախ վերաորեւոյն ծռելով կամացուկ մը հարցուց. «Անունդ ի՞նչ է»: «Ժապաւոյ, պատեւազմական զօրաց շորորդ բաժնին յիսնապետ», պատասխանեց զինուորը տկար ձայնով մը: «Այնպէս է, կը ծանշնամ՝ դքեզ, դուն քաջ մէկն ես, արդէն իրարու հետ քանի մ'անգամ ալ տեսնուած եմք»: Այս խօսքերն ըսելով դարձաւ Նափուէոն իւր քովի պաշտօնակալին եւ ըսաւ. «Հոգ տար որ այս մարդուս վէրքերն անմիջապէս պատեն. ու գիտցած ըլլաս որ այս բանիս պատասխանատու պիտի ըլլաս ինձի»:

«Ո՛հ, թող տուէք», կ'աղաղակէր Ժապաւոյ՝ պաշտօնակալին թեւերը կռթնած, որ առած հրամանին վրայ անմիջապէս ձիէն վար իջած էր, «Թող տուէք, կը կրկնէր, ա՛լ բանս լինցած է»:

«Ձէ՛ չէ՛ ըսաւ Նափուէոն, ես դքեզ կ'ապահովցնեմ որ առաջին զօրահանգէսին իմ ձեռքէս պատուոյ խաչը կ'ընդունիս, եւ թէ որ անկարող մնալու ըլլաս՝ նաեւ թոշակ ալ»:

«Ո՛հ, մեծափառ տէր, ըսաւ Ժապաւոյ, փողը նշան տուած ատեն՝ ա՛լ պիտի չկարենամ երեւնալ. բայց այս մեծ բան մը չէ, որովհետեւ յիսնապետի մը պակսիլը բովանդակ դունդը չ'արգելուր որ մինչեւ հիմայ ըրածին պէս իւր սուխններովը թշնամոյն վրայ յարձակի. բայց կ'աղաչեմ, որ ինձի տալու մտածած թոշակնիդ իմ խեղճ կնկանս ու տղոցս խաւրիք: Պատուոյ խաչը, դժբախտութեամբ չեմ կրնար ընդունիլ, որովհետեւ ըսածիս պէս, փողը նշան տուած ատեն ա՛լ երեւնալիք չունիմ»:

Քաջ յիսնապետն այսպէս խօսած ատեն, Նափուէոն շուտով մը ձիէն վար ցատկեց, իւր ձեռքովը հանեց իւր խաչն ու զինուորին երկընցուց:

Երբ Ժապաւոյ իւր կայսեր ձեռքէն խաչն ընդունեցաւ, նոր զօրութիւն առածի մը պէս ծնկան վրայ եկաւ ու սրտին ու շրթանցը վրայ պնդեց նոյն խաչը, եւ երբ պաշտօնակալը նշանն անոր զգեստին վրայ կը հաստատէր, բոլորովին դեղնցած մարդն այս պատուոյ նշանին վրայ զմայլելով ծիծաղելու սկսաւ. յետոյ իւր տկար ու դողդոջուն ձեռքերովը թոթուեց Նափուէոնին աջն ու բոլոր ուժովը պռագ. «Կեցցէ՛ կայսր»:

Այսպիսի սաստիկ այլալուծենէ ետքը քաջ զօրականին գլուխը նորէն խոնարհեցաւ. պաշտօնակալը միշտ կը բռնէր զանիկա ու Նափուէոն տեսնելով որ դժբախտ մարդը մահուան մօտ է, հարցուց իրեն. «Ո՞ր կը բնակի քու ընտանիքդ»:

«Դաշտի մը վրայ առանձին տեղ մը», պատասխանեց տկար ձայնով մը Ժապաւոյ: «Քու սիրոյդ համար, մեծափառ տէր, կինս ու տղաքս թողուցի, մասնակից եղայ այն փառաւոր պատերազմներուն ու յաղթուածեանց, որոնց առջեւն հանեցիր դուն քու զօրքդ: Բախտաւոր պատերազմներէ երբեմն երբեմն ձեռքս ինկածն ալ տուն կը խաւրէի, որ եթէ հասած է, ինչպէս տարակոյս չունիմ, ընտանիքս մինչեւ հիմայ կարօտութիւն մը կրած պիտի չըլլայ, բայց հիմայ...»:

«Ես զերենք կը հոգամ», պատասխանեց Նափուէոն, «տեսնելով՝ որ այս ծանր վերաւորեւոյն բերանը բառերը կէս կը մնան, ու նորէն հարցուց. «Քու ընտանեացդ բնակած տեղն ի՞նչ կը կոչուի»:

«Տեղ մը չէ, միայն ու միայնակ խրճիթ մըն է, ... քով...»: Ժապաւոյին շրթունքները գոցուեցան. մեռելի դեղին գոյն մը ծածկեց իւր կերպարանքը, եւ բիւրեւը դառն ցաւոյ մէջ պտտող աչացը վրայ խոնարհեցան, արտեւանանցը վրայ շարժում չմնաց, ա՛լ բերնէն շունչ չէր ելլեր ու ձեան վրայ անշարժ մնաց:

«Մեռաւ խեղճը», գոչեց պաշտօնակալն ու Ժապաւոյին գլուխը՝ զոր մինչեւ նոյն ատենը բռնած էր, կամացուկ մը սառուցեալ գետնին վրայ դրաւ:

“Կարելի է”, քսաւ կայսրը, “բայց կրնայ ըլլալ, որ սաստիկ ջղաձգութիւն մ’եկած ըլլայ վրան, որ շատ անգամ այսպէս ծանր վիրաւորելոց կը հանդիպի, անոր համար շուտով մը ղենքը հիւանդանոց խաւրէ եւ եթէ հոն կենդանութիւն մը չցուցնէ, հոգ տար, որ իրեններուն ուր ըլլալը տեղեկանաս: Անշուշտ իւր ղենակիցներէն մէկը չէ, մէկալը պիտի գիտնայ”:

Այս խօսքերն ըսելէն ետեւ իւր բոլոր քովի մեծամեծներովը ծանրութեամբ մը նոյն տեղէն հեռանալու սկսաւ: Ժապաւոյին քով մնացող պաշտօնակալն անմիջապէս ամէն տրամադրութիւններն քրաւ ու ձեան վրայ պառկած մարդը գետնէն վերցուեցաւ ու հիւանդանոց տարուեցաւ: Ժապաւոյ ճամբան ամենեւին կենդանութիւն մը չցուցուց ու տանողները կը զարմանային, թէ ինչո՞ւ համար այսպիսի մեռել մը փոխանակ թաղուելու հիւանդանոց կը տարուի: Բայց Նափոլէոնին կամքը ճշգիւ կատարուեցաւ, որովհետեւ ինք բան մը հրամայելէն ետեւ, պէտք էր որ կատարուէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Հիւանդ դպան:

Երբ լեռները պատող խոր ձիւներու մէջէն, այն ժամանակներն՝ որոնց մէջ մեր պատմութեան գէպքը պատահած է, ողորմելի տնակ մը կը տեսնուէր: Ո՛րչափ որ այս կողմերը դարնան, ամարուան ու աշնան ատենները գեղեցիկ ու զմայլեցուցիչ էին ալ, այնչափ հիմայ ձիւներով պատած ատեն՝ ամայի ու տխուր կ’երեւային: Այս՝ Ալպեան լեռնադաւառներու նման գեղեցկութիւն ունեցող տեղերը՝ տարւոյն նոյն եղանակներուն մէջ, ամէն բան զուարթ կենդանութիւն մը, զօրութիւն ու ազատութիւն կը չնչէր: Չկար նոյն ատեն տունի մը, որ իբրեւ հանգիստական տօնի մը համար պատրաստուած գեղեցիկ ծաղկանց հոտաւէտ

փնջի մը չնմանէր: Բոլոր դաշտը՝ զանազան գեղեցիկ ու հոտաւէտ ծաղիկներով զարդարուած՝ հաճոյարար ու զմայլեցուցիչ տեսարան մըն էր նայողին աչքին: Այս ամէն գեղեցկութեանց մէջ էր վերոյիշեալ տնակն որ անցնող զարձողին նախանձ կը բերէր այսպիսի խաղաղ ու հանդարտ առանձնութեան մը վրայ: Բայց հիմայ թանձր սառոյցներով պատած էին այս տնակին պատուհանները, եւ ատեն մը լուած թռչնոց գեղեցիկ երգերն ալ դադրած էին, ու սառեցուցիչ պաղ հով մը բոլոր գիշերը հովիտներու եւ անտառներու մէջ ու լեռներու վրայ կը փչէր: Աերջին օրերը ցրտութիւնը զարմանալի սաստկութիւն մ’առած էր, եւ կը պատմուէր ալ որ գայլեր իջեր են ու քանի մը տեղ տեսնողներ ալ եղեր են:

Գայլերը, այն անագորոյն հիւրերը, որ սաստիկ ձմերուան ատեն շատ անգամ լեռներէն վար կ’իջնան, ձմերուան երկայն գիշերները խօսակցութիւններով կարճեցընելու շատ նիւթեր կու տան: Շատ մը խեղճ պատմութիւններ կան, որոնք գայլերու ձեռքով դժբախտութեան մէջ ինկող մարդիկներէ յաճախ կը լսուին:

Այս յափշտակիչ կենդանիներն երբ գիշեր ատեն տներու դաւիթները կը մտնեն, մեծ փափաքով պատահական շանց վրայ կը յարձակին. սակայն երբ իրենց սաստիկ անօթութիւնը յագեցընելու այսպիսի առիթ մը չեն գտներ, մշակուած երկիրներու ու դաշտերու վրայ կ’իջնան, ուր ոչխարներն իրենց ոտիկներովը ձիւնը մէկ դի առնելով իրենց խոտիկը կը փնտռեն: Շատ անգամ ոչխարները, նոյն իսկ հովուին աչքին առջեւը գայլերէն կը յափշտակուին: Ժողովրդեան խօսքին նայելով գայլը կամ արջն անգամ մ’որ մարդու մօտ համեառու, ալ կը սկսի մեծ փութով միշտ նոյնին ետեւէն ըլլալ:

Այս սոսկալի ձմեռնային երկրին մէջ մարդ գտնուելուն մի միայն նշան էր տկար լոյս մը, որ վերը՝ յիշուած

անակին պատուհաններէն կ'երեւար. այս կանթեղին քով, որուն լոյսը սառուցէ ծաղիկներով զարդարուած պատուհաններէն հաղիւ կրնար դուրս թափանցել, խեղճ ու հոգեբու մէջ ընկղմած եւ իւր մանկանը մահուան անկողնոյն քովը հսկող մօր մը սիրտը կը բաբախէր. բոլորովին առանձին ու տարիներով բաժնուած իւր երկանէն, որուն կայսերունեցած սէրը զինքը պատերազմներու մղած ու գուցէ մահուան ալ որս ըրած էր, իւր մայրական պարտքերը կը կատարէր: Խեղճ մայրը տղուն հրացայտ ճակատին վրայ ծռած՝ որ սաստիկ տենդի քնոյն մէջ կիսաբաց աչքերով կը պառկէր, բժշկին խորհրդին համաձայն՝ միօրինակ պաղ ու թաց լաթերով տղուն ճակատը կը զովացընէր, եւ ամէն մէկ լաթ փոխելուն ծնկան վրայ գալով արտասուալից աչքերով տղուն առողջութեանը համար կ'աղթէր:

Աստուած այսպիսի նեղութեան ատեններ ահաբեկ լուծութիւն ու առերեւոյթ հեռաւորութիւն մը կը ցուցընէ. աղէկ կը զգար այս բանս նաեւ այս տխուր մայրը: Չերեւցաւ, չիջաւ հրեշտակ մը, որ իւր կենդանացուցիչ ձեռքերը մահամերձ մանկան գլուխը գնելով առողջացընէր. մանաւանդ թէ ջերմ տենդը կէս գիշերուան մօտ այնպէս սաստկացաւ՝ որ մայրը գրեթէ ամէն րոպէ պաղ լաթերը փոխելու կը ստիպուէր:

Սրտացաւոց մէջ ընկղմած մօրն առանց իմանալուն ժամերը կ'անցնէին. վերջապէս առտուանց մօտ խաղաղեցաւ տղուն շնչառութիւնը, պղտիկին հրացայտ ձեռքերը զովանալու սկսան, աչքերը գոցուեցան, եւ ըսկը հանդարտեցաւ: Քանի մ'այսպիսի զարհուրելի եւ երկայն շաբաթներու փորձառութեամբ գիտէր մայրը թէ տղան գէթ օր մ'ալ կ'ապրի: — Մեծ խնամքով կամացուկ մը մէջ մ'ալ տղուն գլուխը վերցուց ու նորէն թաց լաթ մ'ալ փաթթելով գնաց պատուհանին քովն ու իւր ջերմ ճակատը սառուցեալ պատուհանին կըռթընցուց. երբ սառոյցէ ծաղիկները զերենք ընկճող

ցաւալից գլխուն տաքութենէն քայքայեցան ու հալեցան, սկսաւ անմխիթար մայրը՝ լալէն ու չքնանալէն հիւժած աչքերովը ձիւնապատ գիշերը զննել, որուն լուսինն ալ իւր լուսովն աւելի եւս տխրութիւն ու մեռելութիւն մը տուած էր:

Հոս խեղճ մայրն առաջին անգամ, հոգերէ ու աշխատութիւններէ քիչ մը հոգի առած, սկսաւ իւր կենացը տխուր դէպքերն աչքին առջեւը բերել. անցեալն արագափոփոխ պատկերներով անցաւ բոլոր իւր առջեւէն ու իրարու հակառակ յիշատակները նորէն զինքը ներկային, իրեն այսպէս ամէնէն ձգուած ըլլալուն ու վերջապէս իւր սրտանց սիրելի հիւանդ տղուն դարձուցին:

Այս կրելու եւ համբերելու վարժած ու քաջասիրտ մօր մեծ մխիթարանք տուաւ կրօնն՝ իւր երկանէն այսպէս երկայն ատեն բաժնուած մնալուն, որուն կայսերունեցած սիրոյն՝ ինքն ալ մասնակից եղած էր. բայց տղուն մահաբեր հիւանդութիւնն ու այն մտածմունքները, որ հայրն եկած ատեն, որուն երբեմն կը յուսար, բայց շատ անգամ ալ կը տարակուսէր, ալ պիտի չկարենայ տղան փայփայել, ու ինքն ալ պիտի ստիպուի զինքը հիւանդին կամ թաղելոյն պառկած տեղը տանիլ, անոր հիւանդութեանն ու մահուանը վրայ տեղեկութիւններ տալ. այս ամենայն մտածմունքներն այնպէս ցաւ կը պատճառէին իրեն, որ գրեթէ բոլորովին ինք զինքը կը կորսնցընէր: Երկայն ատեն, գրեթէ անշարժ՝ ձիւնապատ լեռներու վրայ աչքը սեւեռած կը նայէր, որոնց վրայ վերջապէս առաւօտեան լոյսը ծագեցաւ:

Յայտնապէս կ'երեւար թէ այս ցաւալից մայրը՝ որ իւր տղուն հանդարտութեանն ատեն քովն ամենեւին չմօտեցաւ, բաղձալի բանի մը կը սպասէ, ու իւր ուրախարար յոյսը կարմրցուց մէկէն իւր դեղին այտերն, երբ բոժոժներով բալխի մը մերձենալը լսեց, որ եկաւ ու անակին առջեւը կեցաւ, ու այս կողմերուս համար

նած մայրը անկողին մտաւ, ու ջերմեռանդ աղօթքով իւր հիւանդ տղան երկնից պաշտպանութեան յանձնելէն ետեւ աշուրները գոցեց: Առողջարար ու զօրացուցիչ քուն մ'առնելէն ետքն աշուրները բացաւ, երբ արեգակը ձմերուան կարճ քնթացքն արդէն կատարած էր:

Մօրն՝ իւր հնազանդ ու հսկող որդւոյն առաջինըրած հարցումը դեղին վրայ էր, եւ երբ տղան իրեն իմացուց թէ դեղագիրն առնող դեղացին դեռ հասած չէ, հոգեբու մէջ ինկած աշուրներն անմիջապէս հիւանդ մանկան վրայ դարձուց, որ նոյն ատեն արթննալով ճանչցաւ իւր մայրն ու ժպտելու սկսաւ:

Յառաջուան պայծառ օդը բոլորովին փոխուած էր, հիւսիսային սուր հով մը ձեան կոյտերը վար կը գլտորէր: Խեղճ մայրը մեծ անհամբերութեամբ կը սպասէր իւր որդւոյն դեղին, ու մերձաւոր դեղին եկեղեցւոյն ժամացոյցն ջղարներէն ետքը մէյ մ'ալ դրսէն բոժոժներու կամ զանգակիկներու ձայն մը լսուեցաւ: Յատրեց կիներն իւր աթոռէն, վաղեց դուռը բացաւ, ու մէկէն դեղացի կնիկը տեսնելով՝ սկսաւ սաստիկ ուրախանալ. բայց մեծապէս զարմացաւ, երբ կնիկը բալխիւրէն վար իջնալուն պէս՝ ծառան բալխիւրը վաղցրնելով ելաւ դնաց. եւ որովհետեւ այն զուարթ երես կինն ալ բոլորովին դեղնած ու շունչը կտրած էր, անոր համար հիւանդ տղուն մայրը չկրցաւ մէկէն իւր դեղը հարցընել, եւ զինքը ներս հրամցընելով աղաչեց որ գլուխն եկածը պատմէ:

Գեղացին ներս մտաւ ու աթոռի մը վրայ նստած ատեն ձեռքերն իրարու կցած սկսաւ աղաղակել. «Փառք Աստուծոյ որ զիս ողջ առողջ հոս հասուց», ետքը տղուն մօրը դառնալով, որ միշտ այլայլած սրտով մ'իրեն կը նայէր, ըսաւ. «Այս գիշեր չեմ կրնար քու խուցը թողուլ, կը յուսամ որ դուն ալ քու բարեկամութեամբ կը շնորհես ինձի որ հոս աթոռի մը վրայ առաւօտը ծագելուն սպասեմ: Ո՛հ, ինչ օգ. հիւսիսային

հոյն անտառին մէջ կառաց ճամբան ձիւնով պնպէս ծածկած է, որ կառք բանին անկարելի է: Եւ որովհետեւ քաղաքն ընելու գործքերուս ժամանակն անցած էր, անոր համար քաղաք երթալու միտքս փոխեցի, մօտաւոր գիւղ մը դարձայ, բայց խելքս միտքս տղուն դեղին վրան ըլլալով, հրամայեցի ծառային, որ ձիւրէն մէկը համետէ ու փորձէ որ արդեօք ձիավարելով չի կրնար դեղը հոգալ: Մանչը խոստացաւ որ ձեռքէն եկածը կ'ընէ, ու քաջասրտութեամբ մը ձեան կոյտերուն մէջէն ճամբայ ելաւ, եւ գիշերը՝ տեսնելու բան էր, խաթուն, մեռելի գունով, բոլորովին մարդու կերպարանքէ դուրս, բան մը չկարենալով ընել՝ ետ դարձաւ. խեղճն այնպէս աշխատած, այնպէս յոգնած էր, որ շտապը ցաւեցայ վրան. գաւաթ մը գինով զօրանալէն ու քիչ մը հոգի առնելէն ետքը, պատմեց թէ ինչպէս նոյն իսկ խղճմտանքի պարտաւորութեամբ աշխատեց է այն ահագին ձեան կոյտերուն մէջէն իրեն ճամբայ բանալու: Քանի մ'անօգուտ փորձերէ ետքը, պատմածին համաձայն, ձիուն հետ ձիւնով ծածկուած փոսի մը մէջ կ'իյնայ, ուսկից կը կարծէ թէ ալ փրկուելիք չունի: Անկէ աղատելու համար ըրած ամէն ջանքն իրեն աւելի եւս վտանգ կը բերէր. մէկէն ձին մօտաւոր անտառէն դալկերու հաջին կը լսէ, երկիւղը նոր զօրութեամբ իւր կու տայ անասնոյն ու իւր վրայ նստող ծառայով փոսէն դուրս կը ցատկէ: Ծառան այս դժբախտութեանէն ետքը վճատած ետ դարձաւ՝ ու անասունը քիչ մը հանգչելէն ետքը՝ իմ տեղս դառնալու համար ճամբայ ելայ. բայց դալկելու ոռնալու ձայները, որոնք տողին անդին եւ երբեմն ալ մեզմէ հաղիւ քսան քայլ հեռաւորութեամբ կը լսուէին, այնպիսի զարհուրանք մը վրաս բերին. որ հաղիւ ինքզինքս քու տնակդ նետեցի. հիմայ ահաւասիկ հոս եմ, փառք Աստուծոյ, որ այսպիսի շարհուրելի գիշերուան մը մէջ իւր պաշտպանութիւնը չլացաւ ինձի:

«Բայց դեղը, ո՛հ Աստուծո՛ւ, դեղը»:

«Ազնւոյն առտու հոս կ'ըլլայ», այսպէս մխիթարելու սկսաւ գեղացի կինը՝ տխուր մայրը. «Ա՛լ հիմայ չի ձիւններ, առտու կանուխ ճամբաները կը բացուին, գեղադիրն անմիջապէս գեղարարին կը տարուի ու գեղը հոս կ'ըլլայ. այնպէս ապահով եղիւր ասոր վրայ՝ ինչպէս որ ես ապահով եմ, Աստուծոյ շնորհակալութեամբ, որ հիմայ քու տունդ եմ»:

Այս մխիթարական խօսքերով խեղճ մայրը քիչ մը հանգարտած, իւր սովորական զբաղմանը, այսինքն՝ մանկելու սկսաւ. եւ որովհետեւ այս միջոցիս տղան խաղաղ քնոյ մէջ էր, անոր համար սկսաւ կարծել որ տենդը փոխանակ սաստկանալու գուցէ մէյ մ'ալ չի բռներ:

Երբ այսպէս երկու խաթուներն իրարու հետ կը խօսէին, ու հիւանդին մայրը սրտանց ցաւակից կ'ըլլար իւր մանկութեանը բարեկամին կրածներուն, մէյ մ'ալ տղան անկողնոյն մէջ շարժու՛մ մ'ընելով ցաւակից աղաղակներ հանելու սկսաւ:

Մօրն երեսին դայնը նետելով ձեռքի դորձքը մէկդի թողուց, վազեց անկողնոյն քով ու տղան գիրկն առաւ: Հրացայտ ջերմութեան մէջ ինկած էր մանուկը, ու մօրը գիրկն այնպէս շարժումներ, այնպէս ձեւեր կ'ընէր՝ որ կարծես թէ փորը իժ մտած ըլլայ:

Խորին ցաւելով նորէն անկողին դրաւ տղան, որ իւր ծնկանը վրայ ամենեւին չէր կրնար հանգիստ գտնել, ու սկսաւ, յառաջուան պէս՝ թաց լաթերը դորձածել, որոնցմէ ամենեւին օգուտ մը չէր տեսնուեր. տաքութիւնն ամէն ընդամենը վրայ էր եւ տղուն անհանգստութիւնն ու չարչարանքներն երթալով կ'աւելնային: Ժամը 11ին մօտենալու սկսաւ ու յայտնապէս տեսնուեցաւ այն վտանգաւոր ժամուն մերձենալը, զոր արդէն բժիշկն ըսած էր ու ապսպրած էր որ միտ դրուի:

«Ո՛հ, խաթունը սա գեղը բերած ըլլար:» Մեծ ցաւով ստէպ գեղը կը մտածէր, ու բժշկին այն

խօսքը, թէ այս ատեն տղուն կեանքը դեղին կաթիլներէն կախուած է՝ մտքէն չէր հեռանար ու դանակի մը պէս իւր մայրական սիրով լի սիրտը կտոր կտոր կ'ընէր:

«Ո՛հ, որչափ ետեւէս, ինկեր է դժբախտութիւնը», պուաց խեղճը հառաչելով մը. «Գոնէ առտուն ես անձամբ գեղարարին գացած ըլլայի:» Բայց մէկէն մեծասիրտ պատրաստակամութեամբ մը հարցուց ինք իրեն. «Ինչո՞ւ. դեռ հիմայ ալ կարողութիւն չունիմ ասիկա ընելու»:

Քաջասիրտ մայրն ասոր վրայ ըսեց մը մտածելով, դրպանը խոթեց գեղադիրը, զոր գեղացին նորէն իրեն բերելով սեղանին վրայ դրած էր, խոհանոցէն կացին մ'ալ առնելով, իմացուց իւր մանկութեանը բարեկամին թէ ինք միտքը դրած է անձամբ գեղարարին երթալու եւ շուտով մը գեղը բերելու. «Այսպէս պարապ հոս կենալ ու մանկիկն՝ որ գուցէ կրնայ առողջանալ, այսպէս առանց օգնութեան տենդի ջերմութեան զոհ ընել ինձի անկարելի է, ըսաւ», եւ արցունքն աչքէն կը վազէր:

«Ի՞նչ եղար խաթուն, այս մէկէն խելքդ ի՞նչ եկաւ, ըսաւ բարեկամ կինը, այս ի՞նչ քաջասրտութիւն ստացար որ այսպիսի զիշէր մը, որուն մէջ չորս գիշեր արիւննուշտ գայլերու ոռնալը կը լսուի, անմարդի անտառներուն մէջէն ճամբայ կ'ելլես»:

«Աստուծոյ ու իւր ողորմութեանը վրայ վստահացած եմ», պատասխանեց մահուան վտանգով ճամբորդութիւն ընել ուզող մայրը. ու շատ աղաչանքներով յանձնեց մանուկն իւր բարեկամին, որ զինքն այս բանէս արգելելու համար ըսածներն անպտուղ տեսնելով՝ վերջապէս լռած էր: Խղճմտանքով խոստացաւ, որ մինչեւ որ մայրն ետ դառնայ տղուն թաց լաթերը միօրինակ կը փոխէ, ու վերջապէս անգամ մ'ալ փորձեց իւր բարեկամին միտքը դրածն, որ իրեն անըմբռնելի բան կ'երեւար՝ արգելել, եւ ըսաւ թէ

իւր յանդգնութեամբը զԱստուած կը փորձէ: «Մտածէ որ, կ'ըսէր, տղադ Աստուծոյ ձեռքն է. ինչ որ ալ ըլլայ, Աստուծոյ կամբը պիտի կատարուի»:»

«Ինչպէս որ տղան, նոյնպէս ես ալ Աստուծոյ պաշտպանութեանը տակն եմ», պատասխանեց խոհեմ մայրը: «Աստուծոյ պաշտպանութեանն անարժան կ'ըլլայի, եթէ վատութեամբ ու թուլութեամբ խեղճ տղուն դեղը չհոգայի, որ տենդի բոցերու մէջ կը սպառի. օգնելու միջոց գիտնալն ու չգործածելն՝ Աստուծոյ գթութեանը դէմ մեղանշել է: Այս ճամբորդութիւնն ես իբրեւ պարտք կը համարիմ ինծի, անոր համար զիս մ'արդելուր:» Այս խօսքերն այնպէս որոշիչ եղանակաւ մը զրուցեց, որ գեղացին ոչ միայն բան մը չկրցաւ ըսել, այլ նաեւ. այս գործքս Աստուծոյ մասնաւոր ազդեցութիւն մը համարելով, այսպիսի մեծասրտութեան մ'առջեւ խոնարհեցաւ: Մեծ զարմանքով կը նայէր այս քաջասիրտ մօրը՝ որ այս միջոցիս սաստիկ ցրտոյն պատճառաւ բրդեղէն լաթ մը գլուխը փաթթեց, պզտիկ կանթեղ մը վառեց, որպէս զի՝ լուսնոյ լոյսը չլծափանցող անտառներուն մէջ, կարող ըլլայ հետը լոյս մ'ունենալ, կացին մ'ալ խոթեց իւր գօտւոյն մէջ որպէս զի հարկաւոր եղած ժամանակն ինք զինքը պաշտպանէ:

Քաջասիրտ կինն այս եղանակաւ այսպիսի վտանգաւոր ճամբորդութեան մը պատրաստուելէն ետեւ իւր որդւոցն անկողնոյն քովը դնաց, երկուքին քովն ալ ջերմեռանդ՝ «Հայր մեր» մ'ըսաւ եւ իւր բարեկամին ընկերութեամբը դուռն ելաւ: Հոս տուաւ իւր սիրոյ հրաժարականն իւր բարեկամին ու մեծ աղաչանքով իւր հիւանդ տղան նորէն անոր յանձնեց ու բաժնուեցաւ իւր արտասուաց մէջ ընկղմած բարեկամին, ու սառնապատ, ձիւնապատ ու մեռելի պէս լուռ անտառներուն եւ լեռներուն իւր սրտին վրայ ազդած երկիւղին յաղթելով՝ ճամբան յառաջ կը տանէր: Ձեռնամած, ու նեղութեամբ ու հոգեբով լեցուն

գեղացւոյն աչքերն իւր մանկութեանը խաղակցին հետոյք վրայ մնաց, սկսաւ աղաչել Աստուծոյ որ այսպիսի խածառիչ ցուրտ ու սարսափելի ձմերուան գիշերուան մը մէջ՝ իւր որդւոցը սիրոյն համար ինք զինքը զոհող մօր մը վրայէն իւր գթութեան աչքերը չվերջնէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

Գայլերը:

ԵՐԲ այս քաջ գիւցաղն կինը ձիւներուն մէջէն անտառ մտաւ, որուն մէջ հովը չորս կողմանէ փշելով տեսակ տեսակ խշրտոցներ կը հանէր, վրան դողալ մ'եկաւ, բայց իւր Աստուծոյ ունեցած վստահութիւնը ժայռի պէս հաստատուն էր, որով բովանդակ վախին ու սարսափին յաղթեց: — Չորին մէջ միայնակ տեղ մը շինուած ջրաղացքի մը հասնելով՝ անոր քովը կեցաւ ու սկսաւ մտածել: Խորին լուռութիւն մ'իւր բոլորտիքը պատած էր, ոչ ջրի խղիւղմանը կար եւ ոչ ալ ջրաղացքին անիւր կը դառնար: Ամէն բան սառոյց դարձած էր:

Քիչ մ'ատեն մտածելէն ետքը, թողուց ձորին մէջն ճամբան, որուն համար իւր բարեկամը՝ բոլոր ձիւնով ծածկուած ու անգնալի է կ'ըսէր, ու դողդոջուն սրտով մ'անտառին մէջի նեղ ճամբէն սկսաւ երթալ, ուր ծառերը հովին սաստկութեան տակ մէկ դիէն մէկալ դին ծռելով՝ հոգեվարքի մէջ եղող մարդու մը հեւալուն ու հեծելուն նման ձայներ կը հանէին:

Մարդս կամաց կամաց ամէն սարսափելի բաներուն ալ կը վարժի. նոյնն պատահեցաւ նաեւ այսպէս ուլ տտեն ճամբայ ելող ճանապարհորդին ալ: Վերլեռան վրայ հասնելով, ուր ճամբան ալ այնչափ խիտ թփերէ ծածկուած չէր, սաստկաշունչ հովին դէմ պատերազմելով՝ թէպէտ ծանրաբայլ՝ սակայն արիւն-

ՄԱՅՐ. ՍԵՐ

Թեամբ մը յառաջ կ'երթար: Սառուցեալ ձիւները, զորոնք հովը ծառերուն ու թփերուն վրայէն վար կը նետէր, կամաց կամաց իւր կօշիկները լեցուցին: Ամէն բան աչքն առած՝ մայրական սիրոյ փութով մը մղուած լեռնադաշտ մը հասաւ, ուր որ խիտ անտառէն զատուած երկու առանձին ծառ կար, եւ իմացաւ քաջը՝ որ արդէն ճամբուն կէսն ըրած է: Հոս մեծ շունչեր առնելով կեցաւ ու յանկարծ այտերն ոտքին տակ եղած ձեան պէս ճերմկցան ու ծնկուընէն ալ զինքն յառաջ երթալու չէին թողար: Լուսնոյ լուսով ըստ ամենայնի իւր առջեւն՝ գեռնոր կոխուած հետքեր տեսաւ. կրնար ինք զինք հանդարտեցնել՝ մտածելով որ այս հետքերը որսի շանց հետքեր ըլլան, եթէ հայրը որսորդ ըլլալով շատ անգամ այսպիսի հետքերու նշաններ իրենց ցուցուցած ու մեկնած չըլլար: Պաղ քրտինք մը գլխէն մինչեւ ոտքն իջաւ, իմանալով որ քիչ մը յառաջ անկէ շատ գայլեր անցած են: Եւ որովհետեւ այս արիւնդուշտ հիւրերն հաւանականաբար իրենց որսին ելած էին, անոր համար նոյնպէս հաւանականաբար պէտք էր որ նոյն գիշերը նորէն իրենց տեղը դառնային:

Քաջասիրտ կնիկը չյուսահատեցաւ եւ այս սարսափելի տեղեկութենէն ետեւ ալ իւր ընթացքը չփոխեց. մանաւանդ քանի մը քայլ յառաջանալով փոքր մխիթարութիւն մ'ալ գտաւ. մարդու ոտից հետքեր ալ տեսնուեցան հոս ձեան վրայ, ու պէտք էր որ քանի մը ըտպէ յառաջ հոնկից՝ մարդիկ անցած ըլլային, որոնք անշուշտ՝ լուսնոյ լոյսն իրենց օգնական առած գայլերու ետեւէ ինկող որսորդներ եղած պիտի ըլլային, ապա թէ ոչ՝ այսպիսի ուշ ատեն զարհուրելի ձիւներով ու սառույցներով լեցուն անտառներուն մէջ ուրիշ ո՞վ կրնար ըլլալ: Այն մտածմունքը՝ թէ այս ահրեւի գիշերուան սարսափներուն մէջ իրեն մօտ մարդիկ կը գտնուին, նոր հոգի տուաւ իրեն. սակայն հետքն երթալով կը գոցուէր, որովհետեւ՝ որչափ որ

ինք վար կ'իջնար այնչափ ալ բարձր տեղերէն ձիւներ իջնալով ճամբան աներեւոյթ կ'ընէին: Շատ անգամ ձիւնը մինչեւ ծնկուընքերը կը հասնէր եւ իւր յոգնած ոտքերը միշտ ծանր յառաջ կ'երթային, երբ վերջապէս Մեծ փողոցին հասաւ՝ որ ազատ ու ընդարձակ ճամբայ մըն էր. հոս լսեց նաեւ քաղաքին ժամացոյցին մէկ զարնելը:

Տասը ըտպէ ետքը յոգնած կինն իւր ճամբորդութեանը նպատակին՝ դեղարարին խանութը հասաւ: Դուռն երկայն ատեն զարնելու ստիպուեցաւ, մինչեւ որ դեղարարը քնէն արթնցաւ ու դուռը բանալով զինք ներս առաւ: Երիտասարդ դեղարարն ի սկզբան սկսաւ քթին տակէն արանջել ու երեսը դարձնել, ըսելով թէ գիշեր ատեն մարդն այսպէս անհանգիստ կ'ընեն. բայց վերջէն խաղաղցաւ ու հանդարտեցաւ, երբ իմացաւ թէ ինչ բանի համար հոս եկած է այս բարի մայրը, եւ թէ ինչպէս՝ մանաւանդ այս զարհուրելի գիշերուան ատեն յանդգներ ու անտառներու մէջէն ճամբայ ելեր է: Շուտով մը կրակ վառեց ու ներս հրամցուց ձիւնով ու սառույցով ծածկուած կինն, որ դայ իւր պաղ անդամները տաքցրնէ: Մեծ սիրով յանձն առաւ յոգնած կինն այս բարեկամական հրաւերն, ու երբ դեղարարն իմացաւ թէ այս կինը նոյն դժուարին ու վտանգալից ճամբան նոյն գիշերը նորէն պիտի ընէ, այսպիսի արտաքոյ կարգի մայրական սէրէ մը շարժած եւ այսպիսի արիւթեան վրայ զարմանքէն յափշտակուած, անոր ախորժակով ու զօրացուցիչ ըմպելիք մը պատրաստեց, որ խոնջելոյն մեծ արծարծում ու նոր կենդանութիւն մը տուաւ: Կինն իւր առջեւը դրուած գաւաթը խմելէն ու լնցնելէն ետեւ՝ դեղարարը մութ կարմիր նիւթով մը լեցուն պղտիկ շէշ մը տուաւ ձեռքը: Մեծ ուրախութեամբ շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ, որ վերջապէս կրցաւ այս առողջացուցիչ կաթիւները ձեռք ձգել. նոյնպէս դեղարարին ալ շնորհակալ կ'ըլլար որ այսպէս բարե-

կամութիւն ցուցուց ու անկեղծ բարեկամութեամբ մ'անոր ձեռքը թօթուելով, հոգերու մէջ ընկղմած սրտով նորէն գէպ ի տուն ծամբայ ելաւ:

Դամն երկուքն անցած էր, երբ քաջասիրտ կինը Մեծ փողոցը թողլով նորէն անտառին նեղ ծամբան մտաւ: Պաղութեան աստիճանը նոյն էր, սակայն հովը դադրած էր. երկինքն որ քիչ մը յառաջ ամպերով ծածկուած էր, հիմայ պայծառ եւ անթիւ շողշողուն աստղներով զարդարուած էր: Արդէն անտառին լուսթեանն ու միայնութեանը վարժած ըլլալով՝ ամենեւին վտանգ մը չէր մտածեր գիշեր ատեն լուսնոյ լուսովը ծամբայ ընող այս ճանապարհորդը. սակայն մտքէն չէր հեռանար իւր էրկանը յիշատակը, որ Գաղղիայի արծուէրօշներուն տակ պատերազմէ պատերազմ կը մտնէր, որոնք, լրագրաց ըսածին համեմատ, ամենասաստիկ արիւնհասէղ պատերազմներ էին: Արդէն երեք ամիս կար որ իրմէ ամենեւին նամակ մ'առած չունէր, անոր համար ալ ստոյգ չէր գիտեր թէ արդեօք իրօք իւր գնդին մէջն էր, թէ վերք մ'առած հիւանդանոցի մը մէջ կը գտնուէր, թէ արդեօք արդէն փոսերու մէջ նետուած ու բանը լմնցած էր: Այսպիսի սոսկալի փոսեր կը գտնուէին պատերազմական դաշտերու վրայ, ուր որ բարեկամ ու թշնամի իրարու վրայ նետուած կը դիզուէին: Եթէ վերջին ենթադրութիւնն ստուգուէր՝ ի՞նչ պիտի ըլլային ինքն եւ իւր տղաքը:

Ինչպէս առանց օգնութեան ամէն մարդէ թողուած պիտի գտնուէր ինքն աշխարհիս մէջ, ուր պատերազմի որոտումներն՝ ամէնուն սիրտը հոգերով եւ երկիւղել լեցնելով չորս դին կը գոռային:

Էրկանը մահուանէ ետեւ իւր ու որդւոյն ինչ ըլլալուն մտածմունքը մէկէն ջերման հիւանդութեան մէջ ինկած իւր պղտիկ սիրելին միտքը բերաւ, ու սիրտը նորէն նեղութեամբ ու հոգերով լեցուելով ձիւնածածկ ծամբուն վրայէն աւելի եւս փութալու

սկսաւ, տարակուսելով թէ արդեօք այս առողջարար կաթիններով տունն ուշ պիտի չհասնի: Այսպիսի մտածմունքներով նորէն լեռնադաշտն հասաւ, ուր յանկարծ միտքն ինկաւ թէ հիմայ նորէն պէտք է որ այն զարհուրելի տեղէն անցնի, ուր գայլերու հետ քերը նշմարած էր: Այս սարսափն աւելի եւս մեծցաւ, երբ խոր ձորին մէջ եղած գեղէն ձիւններու եւ անտառին պատճառաւ նուազ լսող շան հաջելու ձայներ լսեց. այս աղաղակներն ստէպ ու կատաղի եղանակաւ մը կը հնչէին: Այս կարծիքով որ վարը դեղի մէջ գայլերը պահապան շներուն մերձեցեր են, սիրտը դողի մէջ՝ կ'ուզէր արագ քայլերով իւր առջեւ ընդարձակ ու վտանգալից դաշտն անցնի: Չեան սպիտակութենէն ու լուսնոյ լուսէն բոլոր հեռւոր առարկաները կը տեսնուէին. սկսան երեւալ նաեւ այն ծառերն՝ որոնց քովն ինք գայլերու հետքը տեսած էր եւ որոնք որ այն ընդարձակ դաշտին մէջ տեսութեան միակ առարկաներն էին: Այս իւր տունը Դարձող քաջ կնիկը յառաջ չգացած մէյմը կեցաւ, ու քանի մը բոպէ քննիչ հայեցումով մ'ասդին անդին զննեց, որ չըլլայ թէ ծամբան շփոթի. աղէկ մը քննելէն ետքն այլայլած կենդանոյ մը պէս սկսաւ դէպ ի այն երկու ծառերն արտորալ, որոնք գրեթէ հազար քայլէ աւելի հեռու էին իրմէ: Հոս հասնելուն պէս ծառերուն սառնապատ ոտերուն կ'աթնեցաւ ու կեցաւ, որովհետեւ սաստիկ վազելէն գրեթէ շունչը բոլորովին կտրած էր:

Այս արտաքոյ կարգի քաջութեան տէր եղող կնիկը նորէն քաջասրտութեամբ մ'ինք զինքը ժողվեց եւ առդին անդին նայելով, քիչ մը հանգչած ատենն աշուրներն իւր անցնելու տեղերուն վրան մէյմը պտըացուց, հոն ձիւնադաշտին վրայ սեւ սեւ շարժումներ երեւցան աչքին. երեւակայութիւն էր այս թէ իրօք վտանգ, որմէ որ մինչեւ հիմայ Աստուծոյ ողորմութեամբը զերծ մնացած էր: Անկան երեսին դոյնը նետեց ու չէր կրնար

աղէկ զանազանեւ. աղէկ մը տեսնելու համար աշուր-
ները գողնոցով սրբեց, նորէն չորս գին նայեցաւ եւ
իմացաւ յանկարծ վերահաս եղող զարհուրելի վտանգը.
ինք զինքը հաստատուն բռնելու համար աղէկ մը ծա-
ռին կռթնեցաւ ու կացինը ձեռքն առնելով միտքը դրաւ
որ այնչափ զօրութեամբ ինք զինքը պաշտպանէ՝ որչափ
որ սիրելի որդւոյ մը սէրը բարի մօր կը շնորհէ: Ան-
թեղն որուն մէջի ճրագը բաւական վառած էր, ծած-
կեց այն բրդեղէն լաթով՝ որ երկայն ատենէ վեր գլխէն
վար ինկած էր. այսպիսի պատրաստութեամբ հոն կե-
ցած իւր ցաւալից աչքերը դէպի այն աստղները վեր-
ցուց, որոնք երկնից կամարին վրայ հրճուելով իւր վրայ
կը շողային. անշուշտ բայց շերմեռանդն աղօթք մը
վերառաքեց Անոր, որուն հայրախնամ աչքերը վշտա-
ցեալներն ամենեւին իրենց առջեւէն չեն կորսնցըներ,
թէպէտ մարդ սաստիկ փոթորիկէ մը հիւսիսային բեւե-
ռին սառնապատ անապատը նետուած ըլլայ:

Այս միջոցիս՝ տեսնուած սեւ առարկաները մէկէն
երկուքի բաժնուեցան ու տեսաւ սառուցեալ ծառե-
րուն կռթնող կնիքը, որ երկու մեծ գայլ ձիւնա-
դաշտին վրայէն դէպ իրեն կը մերձենան: Այս յափըշ-
տակիչ անսանոց աչքերը կրակի պէս կը փայլէին, ու
տնկուած պոչերով ըստ ամենայնի նոյն ճամբէն ետ կը
դառնային՝ զոր մայրն իւր քաղաք երթալու ատենն
արդէն նշմարած էր, եւ որ կ'անցնէր ըստ ամենայնի
նոյն ծառերուն առջեւէն՝ որոնց շուքին տակ այս վշտա-
ցեալ կինը կը կենար:

Կամաց կամաց գայլերն անցնելու սկսան ու գրեթէ
բոլորովին մարած կինն ալ վտանգէն ազատած կը սե-
պէր ինք զինքը, երբ յանկարծ գայլին մէկը դէպի ծառ
դառնալով կեցաւ: Աստուի խարդախ շարժումներով
կը մօտենար իւր հետաքրքրութիւնը յաղեցընելու եւ
տեսնելու թէ ծառին ոստերուն տակ ծածկուածն ինչ
է: Այս մահուան վտանգի մէջ տատանող մօր՝ որ այս
միջոցիս կաթիլները զգուշութեամբ իւր զգեստին տակը

պահեց, ջիղերը բոլորովին քաշուեցան, ու մատուները
կարծես թէ կայնոյն հետ կպան ու այն բոպէն՝ որ գայլը
գլուխը վեր վերցուցած ծանրաքայլ ընթացքով մը
գալով ըստ ամենայնի զէնքին բերնին տակն ինկած էր,
քաջասիրտ կինը հսկայական զօրութեամբ մը կացինն
իջեցուց ու գայլին գանգն երկու ձեղքեց. գայլը մահա-
ցու հարուածին տակ սոսկալի աղաղակ մըն է փրցուց,
որ վերջէն անմիջապէս հեւալու փոխուեցաւ. քաջա-
սիրտ կնկան ոտքերուն առջեւը գազանը փռուեցաւ:

«Տէր Աստուած, գլուխս կը դառնայ, սիրտս կը
խառնուի», պոռաց խեղճ մայրը, այսպիսի մեծ զօրու-
թենէ մը սաստիկ տկարանալով: Կացինը ձեռքէն ին-
կաւ ու գրեթէ գետինն իյնալու վրայ էր, երբ տեսաւ
թէ միւս գայլը, որ իրմէ բաւական հեռու էր մեռած
գայլին ձայնը լսած վաղելով ետ կը դառնար. ինք զինքն
անգամ մ'ալ ժողվեց, վասն զի իւր տղուն փրկութիւնն
ալ ասիկ կախուած էր, գետինը ծռեցաւ ու գետ կա-
ցինը ձեռքը չառած, արդէն գայլն իւր դիմացն հասած
իւր փարատիչ ակռաները կը ցուցընէր: Աինն իւր վեր-
ջին զօրութիւնն ի մի ամփոփելով, մինչեւ հիմայ իւր
դողնոցին տակը պահած կանթեղը դուրս հանելով ըստ
ամենայնի դաղանին աչքերուն առջեւը բռնեց, որ իրեն
տրուելու մահուան հարուածն արգելել չլրցող մար-
դու մը պէս պաղրութեամբ մը կեցաւ:

Արդէն ծանօթ բան է՝ որ գայլերը կրակէ կը վախ-
նան. հոս ալ այսպէս եղաւ, որովհետեւ արդէն յար-
ձակելու պատրաստ եղող գայլը, կանթեղէն իւր աչքե-
րուն վրայ լուսոյ քանի մը ծառագայթ իյնալուն պէս
ետ քաշուեցաւ. երբեմն կը փորձէր մօտենալ անադո-
ւոյն թշնամին ու կարծես թէ այս զարհուրած մօրմէն
միւս գայլին վրէժն առնուլ կ'ուզէր. կամացուիկ մը ոտն
առ ոտն յառաջ կու գար. կը հասնէր արիւնարբու ա-
նատունն այն ծառին առջեւ, որուն տակն այս վշտա-
ցեալը կը կենար, բայց լոյսն իւր աչքերը շոշափելուն
պէս՝ գետինը կը խոնարհէր ու պոչը ձեռն վրայ զար-

նելով համբերութեամբ մ'այն բոպէին կը սպասէր, որ իւր որսին վրայ յարձակելու յարմար երեւայ իրեն:

Այս զարհուրելի բոպէները սաստիկ երկայն կու գային մահուան վախի մէջ նեղեալ մօր. բայց յանկարծ միտ դրաւ որ կանթեղին ծրագին լոյսն աղօտ կը վառի. նայուածքով մ'իմացաւ որ առ առաւելն քառորդէ մը ծրագը կը մարի: Մինչեւ նոյն տառն գայլն իրմէ հեռու բռնողը լուսոյ ճառագայթներն էին, ամենայն ստուգութեամբ ու մահուան երկիւղիւ պէտք էր ենթադրել որ ծրագը մարելուն պէս գայլն իւր վրան պիտի նետուէր ու զինք կտոր կտոր պիտի ընէր: Այս խորհրդածութեանց տառն կանթեղին ձեան վրայ նետած ճառագայթներն երթալով կ'ամփոփուէին եւ իւրօք ալ այն բանն, որմէ որ վախկար՝ եղաւ: Ճրագը մարեցաւ: Ալ կորսուած կարծեց ինք զինքը խեղճ մայրը. վախէն աչուքները դարձած՝ ծիրանի գօտւոյն ամէն դոյններն աչքին առջեւը փոփոխակի կը փայլէին. ծընկուքները դողալու սկսան. վրան դող մ'եկաւ, որ իւր խելքը վրայէն տարաւ ու այս խօսքերով թէ «Աստուած, ողորմէ ինծի», ձեան վրայ ինկաւ փռուեցաւ: Հրային աչքերով գայլն իւր որսին կը սպասէր եւ իւր խածափոխ ակռաները կնոջ դողդոջուն անդամներուն խոթելու վրայ էր, երբ անդին մութ թփերուն մէջէն հրացանի մը լոյսը փայլեցաւ, որուն ձայնը բոլոր անտառին մէջ իւր արձագանգը տալով ձիւնադաշտին վրայէն անցաւ գնաց: Այս հարուածն աղէկ հանդիպելով գայլը գետինը փռեց, ու լուսինը նոյն տառն ձեան ամպի տակէն ելելով՝ իւր լոյսն այն զարհուրելի խմբին վրայ սփռեց՝ որ այս բարձր դաշտին վրայ երկու ծառերուն տակը ժողվուած էր: Չորս կողմի ձիւնն արիւնով ներկուած ու երկու մեռեալ գայլերու մէջ պառկած կնոջ կերպարանքն այն աստիճանի գեղնցած էր՝ որ մարդ հարկաւ մեռած կը կարծէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Անհիւստի վերադարձն:

ԱՆՄԻՋԱՊԻՍ հրացանին հարուածէն ետքը, որ գայլը գետինը փռեց, սառած ձեան վրայէն մարդու վաղելու ձայն մը կը լսուէր. մօտեցաւ այն մարդը, որ վերջին նեղութեան ու հարկաւորութեան տառն ազատիչ գնդակն արձակած էր. իւր հրացանը նորէն լեցուց ու զգուշութեամբ ասդին անդին նայելով սկսաւ դէպ ի ծառն յառաջ քալել, որպէս զի գետինն ինկած յափշտակիչ անասունը տեսնէ եւ իմանայ միանգամայն թէ հոն անշարժ կեցածն ինչ է: Այս մարդը բարձրահասակ էր, եւ իւր երկայն ու ցօղալից մօրուքն, իւր վերարկուն ու գլխարկը զնուորական կը ցուցնէին. հասաւ ծառին քով, իւր առջեւը ձեան վրայ լուսնոյն տկար լուսովը կնոջ կերպարանը մը կը տեսնէր, որուն քովը երկու սատկած գայլ կար: «Ի՞նչ գործքի համար այսպէս դիշեր տառն այս դժբախտ կնիկն անտառէ եկեր»: Այսպէս կ'ըսէր ինք իրեն մարդն ու հրացանը ծառին կռթնցնելով ու ծնկան վրայ դալով՝ սկսաւ շոշափել ու քննել թէ արդեօք գետ կենդանի է կնիկը թէ մեռած է. աւելի մեռած կ'երեւար, որովհետեւ ոչ քունքին, ոչ ձեռքին եւ ոչ ալ վզին շարկը կը զգացուէր:

«Խեղճը վախէն մեռեր է», ըսաւ մարդը մէյմը կացնոյն, մէյմը գայլին արիւնլուայ գանգին վրայ նայելով «Իւր զէնքն աղէկ գործածէր է, բայց տկար կնոջ մը համար երկու գայլ շատ է. այսպիսի զարհուրելի վտանգի մը դէմ դնելը զօրաւոր մարդու մը գործք էր»: Երբ մարդուն այսպէս զնուորական կերպարանաց տակ ունեցած դիւրադգած սիրտն այս դժբախտ կնկան վրայ կը ցաւէր եւ ինքն իրեն խորհուրդ կը հարցնէր թէ հիմայ ի՞նչ պէտք է ընել, որովհետեւ դին անօթի գայլերուն ճարակ տալ չէր ուղեր, մէյ մ'ալ մարդու

ձայն լսեց. գլուխը դարձուց ու մէկէն գլուխը բանալով ողջունեց: Այս ողջոյն առնողը ծերունի մարդ մըն էր, որուն կերպարանքն իսկ սէր ու յարգութիւն կ'ազդէր մարդուն վրայ. այս ծերունին իւր պաշտօնին համաձայն լուսարարին ընկերութեամբը հոգեւ վարի մը՝ անոր բաղձանացը համաձայն՝ վերջին թողալը տալէն կը դառնար: Նոյն ծերունւոյն եւ իւր ուղեցուցին ոտիցը հետքերն էին, որոնք հիմակուան հոս մեռեալ կարծուողին մխիթարութիւն մը տուած էին, իւր առաջին անգամուն այս բարձր դաշտէն անցած ու գայլերուն հետքէն սարսափած ատեն:

Այս կարգաւորն ստուգիւ ըստ սրտին Աստուծոյ մարդ մըն էր, ինչպէս ուսումնական գիտութեամբ նոյնպէս իւր բարեպաշտ վարքովն երեւելի եղած էր, այնպէս որ նոյն իսկ անպիտան ու ամպարիշտ մարդիկ յարգութեան կը շարժէր: Հետեւելով աստուածային նախախնամութեան, որ թէպէտ աներեւոյթ սակայն միշտ ու ամէն տեղ գործունեայ է, ինքն ալ զամէնքն եւ ամէն տեղ իւր խնամքէն չէր զրկեր: Պարզ ու անպաճոյճ էր, խաղաղ ու լուռ, եւ Աստուծոյ քաջասիրտ ու արի զինուոր, միշտ լի էր խոնարհութեամբ ու երկնից համար հոգի վաստակելու ետեւէ. ամէն ողբերու ականջ կը դնէր, ամէն վշտերու մխիթարութիւն կուտար ու մահկանացուի մը սրտին սեփհական եղող ամէն ցաւերու բալասան կը մատուցանէր: Միշտ բարիք ընելու հնարագիւտ ու պատրաստակամ ըլլալով՝ եւ սրտին քաղցրութեամբն իւր գծուարին վիճակին մէջ՝ մի եւ նոյն ատեն շատ գործքեր կրնար տեսնել. իւր զուարթ վարմունքը սիրտինք էր աղքատաց ու վշտացելոց. եւ իւր ժողովրդապետութիւնը՝ որուն մէջ ինք իւր պարտքերուն զբաղած էր, այս օրհնութեամբ լեցուած քահանային պաշտպանութեանը տակ խաղաղ քնոյ մէջ կը հանգչէր. որովհետեւ ամէնքը դիտէին թէ իրենց ժողովրդապետը կը հսկէ ու իրենց ամէնուն համար կ'աղօթէ:

«Հոս ինչ եղեր է», հարցուց ծերունի քահանան մարդուն, որ նոյն ինքն ծերու կերպարանք մը ստացած էր, որովհետեւ սառած եղեամբ, ինչպէս յառաջագոյն յիշեցինք, իւր մազերուն ու մօրուքին ճերմակ գոյն մը տուած էր:

Մարդը պատմեց թէ երկայն բացակայութենէ ետքը նորէն ծիւրա դարձած էր, եւ թէ կնոջն ու տղոցը սէրը զինքը հայրենիքը մղած ըլլալով՝ մինչեւ որ իւր տունը չհասնի չի կրնար հանգչել: Գայլերէն բոլորովին աներկիւղ, որոնց ունալը շատ անգամ լսած էր, ու դիշերը բանի տեղ չդնելով անտառներուն մէջէն անցած էր եւ այս բարձր ձիւնադաշտը հասած ատեն յանկարծ նոյն յափշտակիչ անասուններէն մէկն ըստ ամենայնի երկու ծառերուն տակ տեսած ու մեծապէս զարմացած էր թէ ինչպէս գայլն այսպէս առանց շարժման հանդարտ կը կենայ, ու ձեան եւ լուսնկայի օգնութեամբը հեռաւորութիւնն աղէկ մը չափած ու արդէն քովը լեցուն եղող հրացանն ուղղելով մէկ հարուածով մը զանիկա յանկարծ գետինը փռած էր: «Բիշ չզարմացայ, ըսաւ մարդը պատմութիւնն յառաջ տանելով, երբ հարուածը տալէս ետեւ հոս գալով մէկ գայլ գտնելու տեղ երկու գայլ ու անոնց քովն ալ այս կինը ձեան վրայ ինկած գտայ. թէ արդեօք ինչ առիթ եղած է այս գծախտ կնիկն այսպէս ուշ ատեն դէպ ի անտառ գալու ստիպողն, այն միայն Աստուած գիտէ. այս միայն ստոյգ է, որ ինք կ'աղնով մը՝ որ հոս քովն է, այս յափշտակիչ անասնոց դէմ ինք զինքը պաշտպանած ու գայլ մ'ալ գանգէն զարկած է: Անիկը վերք չունի, անշուշտ վախէն մեռած պիտի ըլլայ»:

«Ո՛հ, խեղճը», ըսաւ կարգաւորն ու պաղ գետնին վրայ պառկող կնկան ծռելով մարդուն օգնութեամբը վեր վերցուց: Ողորմելի կնոջ ձեռքերը ձեան պէս պաղ էին. բայց այն մեռելի կարծրութիւնը դեռ վրան չկար. զինքը ծառին կռթնցուցին ու բռնեցին որ չիյնայ եւ

քահանան մեծ աշխատութեամբ բերանը բանալէն ետքը մէջը քիչ մը գինի լեցուց եւ ըսաւ միւսներուն՝ որ իրենք ալ ձիւնով կնոջ ձեռքերն ու ըռնքը շփեն, յոյս տալով թէ կինը մեռած չէ, այլ ինք զինքը կորսնցուցած է։

Լուսինն որ քանի մը բուռն վեր թանձր ամպերուն տակ ծածկուած էր, իւր ծածկոյթը մերկանալով՝ այս գործողութեան վրայ եղողներուն լուսաւորութիւն կու տար։ Մէյ մ'ալ այն մարդը, որ գայլն հրացանովը զարկած էր, մեծ աղաղակաւ ետ ետ երթալու սկսաւ ու ձեռքերովն աշուրները շփելով, իբրեւ թէ կ'ուզէր աւելի եւս աղէկ տեսնել, սկսաւ պռալ, «Տէր Աստուած օգնէ ինձի — իմ կինս է»։

Գործողութեան ու լուսարարը զարմացած՝ մարդուն երեսէն վեր նայելու սկսան. մարդուն ձայնն իրենց ալ ծանօթ կ'երեւար ու երկուքն ալ միաբերան հարցունցին «Գուն Ժապաւոյն ես»։

Ո՛հ, այն, ես եմ, պոռաց մարդը, որ նոյն ատեն ծառին կռթնող կնկան պէս դեղնած էր։ «Ո՛հ, երանի թէ պատերազմի մէջ մեռած ըլլայի. աչքերս այս սրտառուչ վիշտը տեսնելու համար նորէն բացուեցան։ — Ո՛հ, տղաքս. պէտք է որ մեռած ըլլան, ապա թէ ոչ մայրը գիշեր ատեն լնչպէս կրնար զիրենք առանձին թողուլ»։

Ժապաւոյ, որ պատերազմներու մէջ հազար անգամ մահը տեսած ու հրացանի գնդակներն անձրեւի պէս տեղացած ատեն ինք անոնց մէջ աներկիւղ կեցած էր, հիմայ փոթորիկի ատեն տատանող տկար ծառի մը պէս դողալու սկսաւ ու ձեռքերովն երեսը գոցելով դառն արցունք կը թափէր։

«Արի եղիւր, արի եղիւր, սիրելի բարեկամ», կ'ըսէր քահանան, զտառապետալ մտիթարելով։ «Աստուծոյ սէրն ու ողորմութիւնը մեծ է. ձեր կենակիցն, որուն համար որ կու լաք, մեռած չէ, քանի մը մաներկորդէ երակներուն զարկը կը կենդանանայ»։

Ո՛հ, օգնեցէք, փրկեցէք, պոռաց Ժապաւոյ, քահանային ոտքը ծնկի վրայ դալով. ու լուսարարը մաւրած կնիկը գետինը գնելու ատեն՝ երկիւղի եւ յուսոյ մէջ տատանող ամուսինը զինք բազկացը մէջ առաւ, քունքն ու երանկները կը շփէր, անոր գունատած բերնին մէջ տաք շունչ կու տար ու սրտի նեղութեամբն այնպիսի բարձր ձայնով մը զինքն յանուանէ կը կոչէր, որ կարծես թէ գերեզմանի մէջէն մեռել մը կ'ուզէր յաւուցանել։ Աերջապէս քահանան քանի մ'անգամ ալ գինի տալէն ետքը, մարած կնիկն աչքերը բացաւ, խորին հառաչանք մ'արձակեց շրթունքներէն ու քիչ մը խեղքը վրան դալուն պէս սկսաւ զգեստներուն տակն այն աւողջարար կռթիւներուն շէջ փնտռել, զոր իւր հիւանդ տղուն համար հոն պահած էր։ Զարմանալի եղանակաւ մ'իւր գետինն խնայովը շէջ ամենեւին չէր վնասուած. նայելէն ու տեսնելէն ետքը թէ շէջն անվնաս մնացած է, աչքերն իւր բոլորտիքը դարձուց։ Առաջին նայուածքին իւր երկանը կերպարանքն ու անոր հաւատարմութեան նկարագիրն աչքին հանդիպեցաւ, որուն վրայ ամիսներով տեղեկութիւն մ'առած չունէր ու դժբախտ դէպքերու մէջ մեռած կարծելով՝ վրան լացած էր. կը տեսնէր հիմայ զանիկա որ ցաւերու եւ ուրախութեան մէջ զինք գրկած էր եւ գունատած ու պաղ ճակիին վերատեսուութեան համբոյր մը կը մատուցանէր։

Ո՛հ, Աստուած, ինչ զարմացում, ինչ երջանկութիւն էր այս խեղճերուն։ «Ժապաւոյ, պոռաց կինն իւր նոր ստացած կենացը բոլոր զօրութեամբն եւ այնպիսի հաստատութեամբ իւր ձեռքերն անոր վիզը փաթթեց, որ կարծես թէ կը վախնար որ չըլլայ թէ նորէն բաժնուի հեռանայ։ — Այսպէս քանի մը բուռն յաւաքով մը պէս անշունչ ու անմուռն կենալէն ետքը՝ նորէն ինք իրեն դալով ոտք ելաւ ու կռթիւներուն շէջն երկանը տուաւ. եւ ըստ կարելոյն համառօտութեամբ մը պատմելէն ետքը, որ տղան մեռնելու վրայ

է եւ միայն այս շէշին միջի նիւթովը կրնայ փրկուիլ,
 «Որպէս զի խեղճ տղան ազատի», ըսաւ կինն, «այս-
 պիտի զարհուրեցի զիշեր ատեն զեղարարին վազեցի,
 ոչ սառոյցէ, ոչ ճամբաներուն ձիւնով ծածկուած ը-
 լալէն եւ ոչ ալ գայլերէ երկիւղ մ'ունեցայ. սակայն
 հիմայ շատ տկարացած եմ ու չեմ կրնար հարկաւոր
 եղածին չափ շուտով տուն հասնիլ. անոր համար կարճ
 ճամբէն առանց ժամանակ կորսնցընելու տուն փութա-
 ու տենդի տաքութենէ տոչորող տղուն տասը կաթիլ
 տուր: Փութա, փութա. ես ալ կրցածիս չափ շուտ
 ետեւէդ կը հասնիմ»:

Ժապաւոյ գլուխը շարժելով ու երկու ձեռքերովն
 այս աղնիւ մայրը գրկելով, գոչեց. «Իմ հիւանդ տղուս
 օգնելու համար այսպիսի դժուարին գործքի մը ձեռք
 զարկեր ես, ես հիմայ գրեզ զիշեր ատեն ու ձեան մէջ
 այս անտառին մէջ թողում: Քաւ լիցի, այսպիսի բան
 չեմ ըներ. չէ սիրելիս, այս անկարելի է: Քեզի
 հետ մէկտեղ տուն կ'երթանք եւ Աստուած որ մեր
 խեղճ տղան մինչեւ հիմայ պահեց, նաեւ այս մէկ ժա-
 մու միջոցին մէջ իւր հայրազութ աչքերէն զինքը չի
 կորսնցընէր: — «Շատ աղէկ խօսեցար», ըսաւ ծերունի
 հոգւոյ բժիշկը, զոր մէկէն ճանչցաւ խաթունը՝ որ
 մինչեւ նոյն ատեն իւր երկանը ներկայութեան միայն
 միտ դրած էր, ու յարգութեամբ ձեռքը պահաւ:
 «Անիկա, որ գրեզ հոս ուղղեց», ըսաւ բարեպաշտ
 քահանան, «եւ իւր պաշտպանութիւնն այսպէս մա-
 հուան վերջին վտանգին մէջ՝ աղնիւ քաջասրտութեան
 չզլացաւ, Նոյնը նաեւ տունը հիւանդ տղան իւր սիրոյ
 վահանովը կը ծածկէ: Աստուհ եղեր Աստուծոյ վրայ եւ
 մի վախնար. ուրիշ մայրերէն աւելի քու պարտքդ կատա-
 րեցիր, սիրելի տիկին. անոր համար ամէն բան Աստուծոյ
 կամայը յանձնենք, որուն դէմ մարդուս պատերազմիլը
 փուճ բան է: Եկուր, մենք գրեզ կը տանինք, տունն հաս-
 նելէն ետքը, ամէն բան մէկտեղ կ'ընենք ու հիւանդին
 առողջութեանն օգնելու միջոցներն ի գործ կը դնենք:

«Ի՞նչ կ'ուղէք», ըսաւ կինը, երբ կ'ուզէին անոր
 թեւը մտնել ու տանիլ:

«Կ'ուղենք գրեզ տուն տանիլ», ըսաւ գլխաւորա-
 քահանան, կնոջ խօսքը կտրելով. մեծ սիրով մտաւ
 կնոջ մէկ թեւն ու ժապաւոն ալ մէկալ թեւը մտած
 սկսան ձիւներու վրայէն յառաջանալ: Այս տարեւոր
 ծերունին իւր հասակին տկարութիւնն ամենեւին չէր
 զգար, երբ նեղելոյ օգնութեան հասնելու, սգացեալ-
 ները մխիթարելու եւ մանաւանդ ուրիշն ազատելու
 աղնիւ ծառայութիւն կը տեսնէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Ուր Զեղու-Միւնը Վեժ է, Աստուծոյ օգնութեան Վերջ է:

ԽՈՐՈՒՆԿ ձիւներու մէջէն ըրած երկայն ճանա-
 պարհորդութիւնը, գայլերէն կրած երկիւղն ու վտանգն
 եւ ասոնցմէ ետքն այս անակնունեի տեսութիւնը ժա-
 պաւոյն կնոջ վրայ այնպիսի ազդեցութիւն մ'ըրին որ
 մեծ դժուարութեամբ քիչ մը ճամբայ ընելէն ետքը
 ալ չկրցաւ յառաջ երթալ ու հառաչելով մ'ըսաւ.
 «Ստուգիւ, ալ չեմ կրնար յառաջ երթալ» եւ ինչ-
 պէս որ յառաջ իւր երկանն աղաչած էր որ կաթիլներն
 առնու տուն փութայ, այսպէս ալ հիմայ ձեռքերն ի-
 րարու կցած, երգուընցընելով անոր կ'աղաչէր. ու ձեան
 վրայ նստելով կը հաստատէր թէ յօդուածները ջախ-
 ջախածի պէս են, եւ թէ որչափ որ սաստիկ կը բաղձայ
 ալ տուն հիւանդ տղուն ճեպել՝ հարկ է որ հոս քիչ
 մը հանգչի:

«Պարապ է անկարելոյն դէմ կռուիլն», ըսաւ կար-
 գաւորը ժապաւոյն. «եւ որովհետեւ կինդ իւր սեռին
 կարելի եղածէն հարիւրապատիկ աւելի գործած է
 դուն ալ Աստուծոյ համար իւր կամքը կատարէ. քու
 վերարկուդ իրեն ձգէ, տկարութիւնը շատ չ'երթար
 կ'անցնի, եւ որպէս զի այս անտառիս մէջ անօդնական

չմնայ, ես լուսարարին հետ հոս կը կենամ, որ ինչպէս կը տեսնես, քովն արդէն հրացան մ'ունի: Թէպէտ այս առաջարկութիւնը շնորհակալութեամբ ընդունուեցաւ արժանի էր, սակայն ծապալայ չկրցաւ յանձն առնուլ. այսպիսի սառեցուցիչ ցրտութեան ատեն իրեն պատուական եղող կնոջ կենացը վրայ կը վախճար՝ առանց իւր մանկանն օգնելու փոյթն ալ իւր սրտէն հեռացընելու, ու չէր կրնար բաժնուիլ իւր կնոջմէն, որ դժուար շնառութեամբ ու մեռելի պէս դեղնած իւր առջեւ կը նստէր: Անոր համար կնոջն առաջարկեց որ ինք անձամբ քիչ մը տեղ զինքը տանի. եւ որովհետեւ այս խնդիրն ալ չընդունուեցաւ եւ ամէն առաջարկութիւններն ալ պարապի կ'ելլէին, անոր համար իւր կնոջը չհաւանելուն միտչդնելով զանիկա իւր բազկացը մէջ առաւ՝ ու առանց դժուարութիւն մը ցուցընելու դաշտին վրայէն սկսաւ տանիլ:

Անիկն իւր երկանն իրեն ցուցըցած սիրոյն վրայ ուրախացած, արեան ընթացքը սկսաւ իւր երակներուն մէջ նորէն իւր երազ շարժումն առնուլ: Այն տենդի պէս պաղ դողումը, որ բոլոր իւր անդամները պաղեցուցած ու անգործունեայ ըրած էր, մեղմացաւ ու քառորդէ մ'ետքը տեսնելով որ ծապալոն արեան քրքրտինքի մէջ մտած էր, «Չիս գետինը թող, հիմայ կըրնամ երթալ» ըսաւ: Ծապալայի սկզբան անոր խօսքին միտ չէր ուղեր դնել, բայց որովհետեւ կինն աղաչէին չէր գադերը, վերջապէս զիջաւ անոր կամացը: Իւր երկանը դորաւոր բազկացը կ'աթնած՝ սկսաւ ձիւներու վրայէն երթալ եւ ամէն մէկ ըսպէս նոր դորութիւն կ'առնուր. յօգուածները նորէն իրենց գործունէութիւնն ստացան, այնպէս որ քահանան ու լուսարարը չէին կրնար իւր ետեւէն հասնիլ: Ո՛րչափ որ այս խնամոտ մայրը կը մերձենար այն տեղւոյն, ուր հիւանդ տղան իրենց անակին ձիւնածածկ յարկին տակը ցաւերու մէջ կը տանջուէր՝ այնչափ ալ սրտին հոգերը կը սաստկանային. սաստիկ ծանրութիւն մը կը ճնշէր իւր սիրտը,

երբ կը մտածէր թէ արդեօք տղան մեռած պիտի դառնէ թէ կենդանի:

Եւ որովհետեւ քահանան կը վախճար որ չըլլայ թէ այս սաստիկ փութալը մօր վնաս մը բերէ, որ արդէն այնչափ բան կրած էր, քանի մ'անգամ ազդեց անոր որ զգուշանայ, բայց միշտ այս պատասխանը կ'առնուր թէ «Ո՛հ, վարդապետ, չէք տեսներ՝ սաստիկ կամաց կ'երթանք»: Մայրն իւր սրտի հոգերուն մէջ մտքովը միշտ իւր հիւանդ տղուն քովն էր, եւ որովհետեւ արդէն ծանօթ է թէ մարդուս միտքը կայծակի շուտութեամբ օգնութեան հասնելու բաղձանքին համեմատութեամբ խորունկ ընթացք կը համարէր:

«Տղաս ինչպէս է», այս էր միշտ իւր ներքին աղաղակն, երբ վերջապէս վերջին զառիվայրն հասնելով, որուն անդիի կողմն էր իւր տունը, վարի պատուհաններէն կանթեղին պըլլալը տեսաւ. սիրտը սաստիկ թնդալու սկսաւ, ու ինչպէս որ մագնէտը ղերկաթն անդիմադրելի եւ անարգել կերպով իրեն կը քաշէ, այսպէս ալ անոր մայրենի սիրոյն նպատակը զանիկա իրեն կը քաշէր. կը վազէր եւ կը բաղձար ուսոյրը վրայ թեւեր ունենալ, որպէս զի այն խոնջեալ մարմինն օդին մէջէն տանէին: Յանկարծական շարժմամբ մ'երկանը թեւէն սարդելով հովի շուտութեամբ զառիվայրէն վար իջաւ. չսեց ամենեւին անոնց ձայներն, որոնք իւր ետեւէն կը պուլային ու ամէն մէկ ըսպէս կը կարծէին թէ չարաչար խնայալով մէկ դին պիտի վնասէ: Սակայն անվնաս վար հասնելով՝ տան մերձեցաւ պէս դողդոջուն ձեռքերով դուռը զարնելու սկսաւ, ու երբ իւր մանկութեան բարեկամը տեսաւ, որ խղճմտանքով խոստացած էր գիշերը տղուն քովը կենալ, մայրն անձկանօք մը պուլաւ սկսաւ «Տղաս ո՞ղ է — թէ —», հարցման միւս մասն իւր ընթունքէն դուրս չկրցաւ ելլիլ: — «Ողջ է եւ ազատած», պատասխանեց ազնիւ կինը տառապեալ

մայրը ողջունելով, եւ ետքն ըսաւ, «Ո՛հ ինչ նեղացուցիչ մտմտութեան ու մեջ չինկայ քեզի համար, ու մտադրութեամբ դէպ ի անտառ նայեւէն ետեւ խօսքը յառաջ տարաւ, «գայլերու ոռնալուն ձայնը մինչեւ հոս կը հասնէր, ու շիտակն ըսելով ես զքեզ կ'որստեմ կը համարէի:»

«Աստուած զիս չթողուց» ըսաւ բարեպաշտ մայրը:

«Քու տղադ ալ» պատասխանեց գեղացին. «եւ փառք Աստուծոյ, ալ դեղի հարկաւորութիւն չունինք:» — «Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչպէս բարի ես» աղաղակեց մայրը: Նոյն իսկ դրան առջեւն այսչափ մխիթարութիւն ունենալէն ետեւ՝ շուտով մ'իւր բարեկամը մեկդի առնելով դէպ ի տղուն խուցը սկսաւ վազել:

Ի՛նչ տեսարան...: Տղան զոր մահացու հիւանդ թողուցած էր, գեղեցիկ պայծառ աչքերով անկողնոյն մեջ նստեր ու թէպէտ տկար, բայց բաւական զուարթ կերպարանքով իւր մօրը հարսնութեան պսակին հետ կը խաղար: Մայրը ցնծալից աղաղակներով ձեռքերն երկնցուցած գրկեց զանիկա եւ սիրոյ համբոյններով ծածկեց տղուն դեռ գեղին երեսը: Գեղացին այս միջոցիս պատմեց թէ տղուն տենդն անցնելէն ետքն առողջարար քրտինք մ'եկաւ վրան, ու մէկէն անհաւատալի եղանակաւ մը բոլորովին աղէկի դառնալով իւր մայրը կ'ուզէր. չկրցաւ զինքն եղանակաւ մ'անկողնոյն մեջ հանդարտ բռնել, ձեռքն եկածը տուաւ անոր որ խաղայ, սակայն պարապ տեղ: Վերջէն արկղ մը բանալով յիշեալ պսակը գտաւ ու տղուն ցուցնելով, երբ տեսաւ թէ ասոր վրայ մեծ հաճութիւն կը ցուցնէ՝ ձեռքը տուաւ:

Այս միջոցիս ծապալուն ալ ժողովրդապետին ընկերութեամբը ներս մտաւ: Լի ուրախութեամբ լսած էր գեղացի կնոջ վերջին խօսքերն ու Աստուծոյ մեծ շնորհակալութիւն ընելու պարտականութեան զգածմամբ եւ յուսալով որ ալ տրամելու բան մը չկայ՝

տղուն անկողնոյն քովը մերձեցաւ, որ մօրն այնչափ աշխատութիւն տուած էր ու զանիկա այնպիսի քաջասիրտ զոհի մը ստիպած էր: Ծապալոյ տղուն անմեղ աչքերը նայելով սիրտը սաստիկ շարժեցաւ. պսակը տղուն ձեռքէն առաւ եւ իւր պատուական կնոջը դուռը դրաւ ըսելով. «Այս պսակն՝ ինչպէս որ երբեմն հարսնութեան զարդ, այնպէս ալ հիմայ զարդ ըլլայ մայրական սուրբ սիրոյ, զոր ազնուական քաջասիրտութեամբ պահեցիր:»

Մտերմաբար ձեռք ձեռքի տուին երկու ամուսինք. նաեւ քահանան ալ մեծապէս ուրախացած որ ամէն դժբախտութեան վախերը բարեբախտաբար փարատեցան, ըսաւ. «Ո՛ր բարի մարդիկ, կարծեմ թէ այս դիշերս ալ ձեր մօքէն չ'ելլեր, որովհետեւ ձեր նկատմամբ ստուգիւ զարմանալի գիշեր, շնորհաց գիշեր մըն է ասիկա. յայտնապէս ստուգուեցաւ ձեր վրայ այն խօսքը թէ «Ուր նեղութիւնը մեծ է, Աստուծոյ օգնութիւնը մերձ է». եւ թէ որ ուրիշ անգամ մ'ալ այսպէս փորձանաց ժամեր ձեր դուռը զարնելու ըլլան, վստահ եղէք Անոր, որ զձեզ ձիւնածածկ դաշտին վրայ միացուց ու ձեր հիւանդ տղան առողջացուց եւ որ զքեզ, ծապալոյ, ըստ ամենայնի նոյն ատեն տուն դառնալու դրդեց՝ երբ քու խաթունդ գայլերու ակռաներէն փրկուելու համար օգնութեան կարօտ էր. շնորհակալ եղէք Անոր, որ ամէն բան այսպէս խնամքով կարգադրեց ու ձեր սիրոյն մեջ հաստատուն մնացէք:»

Ծապալոյ առողջացած տղուն անկողնոյն քովն իւր բարեսիրտ կինը գրկեց ու քահանան ալ իւր ձեռքերն անոնց դուռը դնելով ըսաւ, «Խաղաղութիւն Տեառն եղեցի ընդ ձեզ:»

Ծապալոյ իւր մէկալ տղան ալ ուղեց տեսնել ու հայրական համբոյրը տուաւ, աշխոյժ ու զուարթ տղան անմիջապէս իւր հայրը ճանչցաւ, թէպէտ եւ

տարիներով տնէն հեռու եւ պատերազմներու մէջ էր։ Իւր վեղը պըլլուած՝ անոր ընչացքներուն երկայնութեանը վրայ կը դարմանար ու վերարկուին կոճակները բանալով, երբ կուրծքը կախած պատուոյ խաչը տեսաւ՝ սկսաւ ծափ դարնելով մօրը ցուցնել։ Ինչպէս որ տղուն այտերն ուրախութենէ, այնպէս ալ մօրն այտերն ալնիւ պարծանաց զգածմունքէ կարմրեցան՝ երբ իւր էրկանէն տեղեկացաւ թէ այս խաչը կայսրն Այլաւի պատերազմէն ետքը՝ իւր վրայէն հանելով իւր ձեռքովն անոր տուած է։ Հոս Ժապաղոյ ղեկավարական բորբոքմամբ մ'այն պատերազմին զարհուրանքը հոն եղող ունկնդրաց պատմեց։ «Ծանր վերաւորուած ու շատ արիւն կորսնցընելով տկարացած, ես ալ դիակներու մէջ պառկած էի, կ'ըսէր. արդէն բանս լնացած էր, կեանքէս բոլորովին յուսահատած էի ու միայն կայսեր պարտական էք, ըսաւ իւր տղոցն ու կնոջը դառնալով, զիս այսպէս նորէն ձեր տանը մէջ տեսնելնիդ։ Նախօրէոն զիս պատերազմի դաշտին վրայ գտաւ եւ ինծի պատուոյ լեգէոնին խաչը տալէն ետեւ, հրամայեց որ զիս հիւանդանոց մը տանին։ Թէ ինչպէս հոն տարուեցայ, անիկա չեմ գիտեր, որովհետեւ ունեցած տկարութիւնս խեղճ գլխէս առած էր։ Բայց երբ արթնցայ եւ ինք իրենս եկայ՝ տաք անկողնոյ մէջ էի ու վէքերս փաթթուած էին։ Քանի մը շաբաթ ետքը վէքերս բժշկուեցան. ձախ թեւս իւր յառաջուան գործունէութիւնը գրեթէ բոլորովին կորսնցուցած է, իսկ մատերուս երկուքը բոլորովին անշարժ մնացին։ Այսպէս իբր անկարող ղեկավար ազատ համարուեցայ փոքր թռչակով մը, որ մեզի շատ կրնայ օգնել։ Զէնք կրելու վարժած ըլլալուս, հրացան մը գնեցի ու ճամբայ ինկայ տուն դառնալու։ Ինչպիսի մեր լեւանց կը մօտենայի այնչափ ալ յաճախ գայլերու վրայ խօսակցութիւններ կը լսէի, անոր համար զէնքս պատրաստեցի, բայց առանց իմ կինս մեծ վտանգէ մը փրկելէս դիտնալու։»

Ժապաղոյին այսպէս խօսած տեսնն՝ առաւօտեան լոյսը պատուհաններուն ապակիներէն ներս թափանցելու սկսաւ, ու մերձաւոր գեղէն Հրեշտակ Տեսունի զանգակին ձայնը լսուեցաւ։ Հոգւոց հովիւն ու բոլոր իւր քովիները ծնկան վրայ գալով՝ երախտադէտ սրտով իրենց քրիստոնէական առաւօտեան ջերմեռանդութիւնը կատարեցին առ Աստուած։

Քահանան խոստանալէն ետեւ՝ որ երբեմն երբեմն իրենց այցելութեան կ'ելլէ՝ հիւանդ տղան օրհնելով մեկնեցաւ. նոյնպէս գեղացի կնիկն ալ, որ նոյն գեղէն մէջ կը բնակէր՝ նորէն տեսութեան գալու խոստանալով բաժնուեցաւ։ Հիւանդին մայրը մեծապէս շնորհակալ եղաւ այս կնոջ՝ իւր տղան նոյն աղէտաւոր դիչերը պահպանելուն համար։

Ժապաղոյ երբ իւր կնոջը հետ առանձին մնաց, զրպանէն քսակ մը հանելով սեղանին վրայ դէզ մը ոսկի շարեց, ըսելով որ արդար վատտակ է. որովհետեւ ծանր վերաւորուած թշնամի պաշտօնակալ մը զոր ինք հոգացած ու մինչեւ իւր մահը թողուցած էր, այս ստակն իբր վարձք իրեն տուած էր։

Ինչ նոր զարմանք տանտիկնոջ համար, որ կենացը մէջ այսչափ ոսկի տեսած չունէր. աչքերուն չէր կրնար հաւատալ ու կ'ըսէր, պէտք է որ ասկէ ետեւ աղէկ ու բարեպաշտ քրիստոնէայ ըլլանք՝ Աստուծոյ մեղի ցուցեցած այսչափ բարութեանը շնորհակալութիւն մ'ընելու համար։

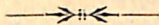
Երբ ամիսներէ ետեւ արեւուն տաք ճառագայթները ձիւները հալեցուցին ու դէպ ի ծով ճամբորդութիւն ըրած ծիծառներն ետ դառնալով իրենց բոյները դնելու սկսան, ամէն ծառ, թփերն ու տունկերը չորս դին ոստեր արձակելու, բողբոջելու եւ ծաղիկելու սկսան, Ժապաղոյ բարձր դաշտին վրայ վերոյիշեալ երկու ծառերուն քովը յիշատակարան մը կանգնեց երկաթի թիթեղեայ յարկով մը։ Այս յիշատակարանը կը ներկայացնէր իւր կինը թէ ինչ-

պէս առողջարար կաթիւներն իւր զգեստուցը տակ կը պահէր՝ մէկ կողմանէ կացինով գայլին դէմ կռուելով:

Կիրակի ու տօն օրերն երբ ուրիշները խաղերով ու զուարճութեան տեղեր երթալով կը զբօսնուին, ծապալոյ՝ իւր կիներն ու որդիքն առած շատ անգամ այս յիշատակարանը կ'ելլէր ու կը պատմէր տղոցը թէ հօսինչ եղած է, եւ իրենց հետ միաբան շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ, որ այսպիսի զարմանալի եղանակաւ մ'իւր պաշտպանիչ զօրութիւնը ցուցուց:

Այս բարեպաշտ ընտանիքը ժրութեամբ ու խնայութեամբ ցանկալի վիճակ մը ստացաւ. եւ որովհետեւ իւր բոլոր երջանկութեան սկիզբը զԱստուած ծանչնալով, միշտ անոր շնորհակալութիւն ընելէն չէր դադրեր, անոր համար Աստուած ալ իւր օրհնութեամբը միշտ անոր հետ եղաւ:

Մինչեւ այս օրս ծիւրա լեռնէն անցնող ճանապարհորդն այս յիշատակարանը կը տեսնէ, ու հոնտեղաց ժողովուրդը մեր հօս պատմած պատմութիւնն իրեն կը պատմէ, թէ որ այս անձրեւներու եւ փոթորիկներու մէջ հնացած արձանին ինչ ըլլալը հարցընելու ըլլայ:

Ա Ն Ն Ա

Կ Ա Մ

ԹՇՈՒԱԹՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԿՐՕՆՔԻ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

ՈՂՈՐԾԵԼԻ խեղճութեան օրեր էին Գաղղիայի մէջ այն յեղափոխութեան օրերը, երբ ընտանիք, կրթութիւն, ազնուականութիւն, անմեղութիւն եւ այն ամէն անունները, որոնք մարդկան երջանկութիւն ու պատիւ կրնան բերել, յանցանք համարուած էին, եւ այնպիսի յանցանք որ միայն դահճին տապարին տակ կրնային քառուիլ: Բոլոր Գաղղիայի մէջ չկար այնպէս առանձին, միայնացեալ անկիւն մը՝ ուր այն ատենուան ահն ու սարսափը հասած չըլլար: Այսու ամենայնիւ այն պղտիկ աղջիկը, որուն պատմութիւնը պիտի պատմենք, իւր առաջին մանկութեան զուարթ խորհուրդներն ամենեւին չէր կորսնցուցած: Պղտիկուցի վեր իմաստուն խնամքով հոգացուած ըլլալով, կարգաւորեալ ու չափաւոր աշխատութեամբ ու շատ շարժում ընելով միշտ առողջ կ'ապրէր: Ռոսի դղեակը, որուն մէջ այս աղջիկը՝ Գաղղիայի հարաւակողմը կը բնակէր, ամէնէն մերձաւոր քաղաքէն ալ բաւական հեռու ըլլալով, դիւրութեամբ իրմէ կը պահէին բոլոր երկրին մէջ անցնող դժբախտ դէպքերը: Հոն այս օրիորդն երջանիկ կեանք մը կ'անցընէր, բայց այս երջանկութիւնը, որչափ մեծ ալ ըլլար՝ միշտ իբրեւ անցական նշոյլ մըն էր:

Աննա Վերթրոյեան գերմանացի հօր ու գաղղիացի մօր դուստր ըլլալով, թէ բնական ու թէ բարոյական

կողմանէ այս երկու ազգերուն աղէկ յատկութիւնները ժառանգած եւ իւր վրայ միաւորած էր: Իւր բաց ճակատն եւ աշուրներուն համեստութիւնը սրտին մաքրութիւնն ու անմեղութիւնը կը յայտնէին: Այստաւ էր՝ առանց թեթեւութեան. կրթութեան իրեն տուած ծանրութիւնը չափաւորուած էր մարդասիրութեամբ ու անկեղծ ընտանութեամբ, որ Գերմանացւոյ սեփական է եւ զանոնք ուրիշներուն կը սիրցնէ: Անա մատաղ հասակին մէջ իւր մայրն արդէն կորսնցուցած էր. բայց Աստուած անոր տեղ իբրեւ երկրորդ մայր մը տուած էր իրեն իւր հօրաքոյրը՝ Քլայս տիկինը: Այս առաքինի տիկինը՝ քսան տարեկան այրի մնացած ըլլալով՝ անկէ ետեւ միմիայն ուրիշներուն ծառայելու եւ բարիք ընելու համար կ'ապրէր: Մէկը՝ երբ անոր կերպարանաց վրայ եղած հանդարտութիւնն ու վարմանցը մէջ ունեցած խաղաղութիւնը տեսնէր՝ չէր կրնար մտքէն անցընել թէ սաստիկ տրտմութիւն եւ հոգ մը ներսէն սիրտը կ'ուռէ, զոր միայն Աստուծոյ առջեւ կը բանար: Չէր ուզեր Աննային երջանկութիւնը խռովել, իւր ցաւերն անոր յայտնելով: Իւր եղբայրը՝ Պր. Աերթրոյ, որուն հետ խօսելով կրնար քիչ մը մտիթարուիլ, տարիէ մը վեր Գերմանիա գացած էր Գլայս տիկինը ինչքերուն վերաբերեալ քանի մը գործեր կարգի դնելու համար. այս ինչքերն Աննան պիտի ժառանգէր:

Նոյն ատեն Մարտ ամսոյն մէջն էին: Աննա, որ միշտ առտունները կանուխ կ'ելլէր, իւր առաջին խորհուրդներն Աստուծոյ նուիրելէն ետքը, նստաւ իւր հօրը խրդկելու համար սկսած նամակին մէջ քանի մը տող գրելու: Որովհետեւ իւր հօրը հեռանալէն վեր իրեն սովորութիւն ըրած էր, կիրակի օրերը նամակը գրելու սկսիլ ու կամաց կամաց նոյն նամակին մէջ լրերն աւելցնել մինչեւ շաբթուան վերջը, ու շաբաթ օրերը թղթատարին կու տար: Նամակի երթեւեկը յառաջագոյն հիմակուան պէս շուտ չէր ըլլար: Աննային նոյն օրուան գրածը հետեւեալն էր:

“Տարի մըն է, սիրելի հայր, այսօր ըստ ամենայնի տարի մըն է, որ ձեր հայրական համբոյրն Աննային շնորհք: Ո՛հ, թէ որ ձեր վերջին նամակին մէջ խոստացած չըլլայիք որ դարձեւնիք մօտ է, իրաւցընէ այս տարեդարձը շատ տրտմութեամբ պիտի կատարէի, բայց քիչ մ'ետքը կը դառնար: Այս օրերս Անտոնին ու Թագուհին օգնեցի ձեր խուցը մաքրելու, շտկելու եւ կարգի դնելու: Իսկ ես ամէն կողմանէ աղէկ եմ, Աստուած ամէն տեսակ բարիք ինձմէ պակաս չէ ըրած, հարստութիւն, առողջութիւն ու այնպիսի սիրտ մը՝ որ իմ երջանկութիւնս ճանչնամ եւ իմ քովիներս սիրեմ. տան մէջ չկայ մէկը, որ իմ բարիքս չհոգայ: Այնպէս որ եթէ քովս աղիւ հօրաքոյրս չըլլար, որ իմ պակասութիւններս մեղմով ինձի իմացընէր, ես զիս բոլորովին կատարեալ պիտի կարծէի. վասն զի իմ ամէնէն պարզ գործերուս վրայ ալ քովիներս միաբերան գովութիւն կու տան, որ շատ անգամ զիս կ'ամբօջցնէ, եւ որուն վրայ սրտնեղութիւն ալ կը ցուցնէի եթէ չվախնայի որ նոյն գովութիւնն ինձի տուող բարեսիրտ անձինքը կը վշտացնեմ: Հաւատացէք ինձի, սիրելի հայր, որ տան մէջ ամէնն ալ, նոյն իսկ Թագուհին, որ զիս պզտիկութեանս ատեն այնչափ կը յանդիմանէր, հիմայ ինձի պատիւ կ'ընեն: Եւ ինչպիսի բաներու ալ գովութիւն կու տան: Մտիկ ըրէք: Երէկ նոր զգեստս հագած ու ձեր Աիենայէն խաւրած մանեակը դրած էի. Թագուհին զիս հագուեցընելէն ետեւ, մէկէն կանչեց. Ո՛հ, ինչպէս աղէկ վայելեց, ինչ աղուն կ'երեւաս: Շուտ մը հօրաքրոջս խուցը վաղեցի եւ ըսի որ Թագուհին յանդիմանէ, այնպիսի շողորթութիւն ընելուն համար: Բայց նոյն իսկ հօրաքոյրս ինչ լոյս աղէկ. քիչ մը վրաս նայելէն ետեւ: Իրաւունք ունի, ըսաւ, Թագուհին, իրաւցընէ շատ աղէկ վայելեցներ ես, շատ աղէկ կ'երեւաս քու նոր զգեստովդ ու տպաղիւնէ մանեակովդ: Այս լսելուս՝ ամթէս երեսներս կարմրեցան: Սիրելի հայր, միշտ այն մտած-

մունքով կը մխիթարուիմ, որ դուք քիչ մ'ետքը պիտի դառնաք:

Այսօր Սէն-Պրիսեան թերեզիա օրիորդին կը սպասէնք, որ պիտի գայ ու քանի մ'օր մեզի հետ պիտի անցընէ: Անոր հետ մեր սիրուն լեռները պտըտելու կ'ելենք, ուսկից կրնամ այն ճամբան նայիլ, որուն վրայէն քիչ մ'ետքը պիտի անցնիք ձեր Աննային քովը դալու, որ անհամբերութեամբ ձեր հեռաւորութեան ժամերը կը համրէ:»

Աննա այս տողերը գրելէն ետեւ, երբ իւր առաւօտեան ողջոյնը տալու համար հօրաքրոջը խուցը գացած էր մէկէն լսեց այն կառքին հասնիլը, զոր խաւրած էին թերեզիան առնելու եւ բերելու համար: Աննա վար վաղեց իւր մէկհատիկ հասակակից բարեկամը դիմաւորելու:

Վերթոյ ու Սէն-Պրիս ընտանիքներուն բնակած դղեակներն իրարու մօտ, բայց ուրիշ ամէն բնակութիւններէ հեռու էին: Այս երկու դղեակներուն մէջ եղած բնակիչներն իրենց հոգեւոր պարտքերը՝ մօտերը լեռանց անցքի մը մէջ եղած պղտիկ դեղի մ'եկեղեցւոյն մէջ կը կատարէին: Ռոսի դղեկին մէջ սովորաբար բնկերութիւն ընողը միայն նոյն աղքատ հասարակութեան ժողովրդապետն էր: Աննա միշտ գործի ղեաղելով, միտ չէր դնէր այն քաշուած ու առանձնական կենաց, զոր հօրաքրոյրը կ'երանէր. ինչու որ այն առանձնութիւնն էր, որ հասարակաց թշուառութեան լուրն իւր եղբորը դստեր ականջը չհասցընելով, անոր երջանկութիւնն անխառն կը պահէր:

Տակաւին կանուխ ու պատարագի երթալու դեռ ատեն ըլլալով, ինչու որ կիրակի օր էր, երկու օրիորդները պարտեզ պտըտելու իջան: Թերեզիա Աննայէն երկու տարի աւելի մեծ ըլլալուն՝ անոր զուարթութիւնը չուէր: Ինչու որ քանի մը շաբաթ քաղաքն իւր հօրը հետ կեցած ըլլալով, նոյն ատեն անցած

բաները բոլոր իմացած էր, ու անոր համար տխուր էր ու մտածմանց մէջ:

«Թերեզիա, վաղելը մոռցեր ես, ըսաւ Աննա. նայինք, ո՞վ որմէ յառաջ պարտեզին տաճարը կրնայ հասնիլ:

— Իրաւքնէ, Աննա, ըսածիդ պէս, չեմ կրնար վաղել. քու ներկայութիւնդ հասարակօրէն քու զուարթութիւնդ ինծի կու տայ, բայց այսօր վախճամ տարբեր ազդեցութիւն կ'ընէ:

— Ի՞նչ. ես քեզի նոր տրամութեան մ'առիթ կ'ըլլամ:

— Երբ գրեզ մեր տղայութեան ատեն ունեցած կայտառութեան եւ ուրախութեան մէջ կը տեսնեմ, կը ցաւիմ միտքս բերելով՝ որ միշտ այսպէս ուրախ պիտի չըլլաս եւ այս մտածմունքն իմ բնական տխուրութիւնս կ'աւելցընէ:

— Ի՞նչ ունիս, Թերեզիա, ըսաւ Աննա, յանկարծ իւր բարեկամին առջեւ կանգ առնելով ու մտադրութեամբ նայելով:

Այնպէս երեսո մի նայիր: Սխալեցայ. պէտք չէի քու զուարթութիւնդ խռովել: Քաղաք գացած էի, ու ինչպէս գիտես՝ միշտ երբ քաղաք կ'երթամ, բնականէն աւելի տրտում կը դառնամ:

— Այդ գիտեմ, բայց այն ալ գիտեմ, որ հազար անգամ ինծի ըսած ես, թէ քաղաքը կորսնցուցած զուարթութիւնդ իմ քովս նորէն կը գտնես, եւ թէ դուն գրեզ աւելի երջանիկ կը զգաս մեր գիւղօրէքը, քան թէ, ինչպէս դուն կ'անուանես՝ աշխարհի հաճութեանցը մէջ, զորոնք չճանչնալու համար գոհութիւն կու տամ Աստուծոյ: Արդ, այսօր ինչո՞ւ իմ ներկայութիւնս ու գեղի օդը վրադ նոյն սովորական ազդեցութիւնը չեն ըներ: Ըսէ, Թերեզիա, թէ ոչ այնպէս կը համարիմ, որ զիս ալ չես սիրեր:

— Թէ որ կ'ուզես որ խօսիմ, նախ պէտք ես ժամանակ տալ: Բայց իրօք բարեկամ, քեզի ուրիշ բան

չեմ կրնար ըսել, բայց եթէ, որ դուք այսօր սովորականէն աւելի տմարդի եմ:

— Տմարդի՞, դուն, Թերեզիւ. ո՛հ, չէ, դուն չես կրնար տմարդի ըլլալ. դուն ինծմէ աւելի իմաստուն ու ծանր ես ու դուն միշտ մարդուն կեանքն ախպէս կը մտածես, որ ես եւ ոչ կրնամ ըմբռնել: Ես միշտ կը զգամ որ քեզմէ աւելի պղտիկ, քեզմէ աւելի տղայ ու դուքէ նաեւ քեզմէ աւելի երջանիկ եմ:

— Հոն իրաւունք ունիս. ինծմէ աւելի երջանիկ ես, բայց...:

Երկու բարեկամները նոյն ատեն պարտեղին տաճարն հասած էին, որ Աննային միտքն ուրիշ մտածմունքներու դարձուց ու մոռցնել տուաւ Թերեզիային ընդհատած խօսքին վերջը հասկընալու:

Այս տաճարն Աննային սիրական միայնարանն էր: Ամառը հոս կու գար, կ'երգէր, կը նկարէր ու կը գործէր: Հատ անգամ հայրն ալ, իւր գործքերէն յոգնութիւն առնելով, հոս իրեն քովը կու գար: Աննա այն ատեն ուրախութեամբ Պր. Ալեքթրոյին սիրած հեղինակներուն մէկուն գիրքն առնելով կը սկսէր առջեւը կարդալ: Այսպիսի ընթերցումներու մէջէն առիթ առնելով շատ անգամ հօր կամ գետեր ըրած խորհրդածութիւնները շատ օգտակար խօսակցութիւններ կը բանային: Անոր համար Աննային միտքն անոյշ յիշատակներ կը բերէր այս տեղը:

Աննա՛ երբ հոս հասաւ, զարմացաւ մնաց: Տարւոյն այն ժամանակին համեմատ հոն օդը քիչ մը պաղ ըլլալու տեղ, ախորժական տաքութիւն մը կը տիրէր, ու ծաղիկ ձմերոցին ամէնէն գեղեցիկ տնկերը ճաշակով ու ճարտարութեամբ հոն շարուած էին:

«Ո՛հ, ըսաւ, Աննա, ինչ ուրախութեամբ կ'ուզէի, սիրելի՛ հայր, զքեզ հոս ընդունիլ: Բայց ո՞վ ունեցեր է հոս այսպէս զարդարելու սքանչելի խորհուրդը:

— Ես, օրիորդ, ըսաւ մէկէն ծեր պարտիզպան, որ խիտ վարդասարդի (դըփուփ) մ'ետեւը պահուրտած էր, օրիորդին զարմանքը զննելու համար:

— Շնորհակալ եմ, ագնիւ Գէորգ, քեզմէ զատ ո՞վ կրնար այսպիսի մտածմունք մ'ունենալ. կը տեսնես թէ ինչ հաճութիւն տուիր ինծի: Բայց աղէկ աշխատած պիտի ըլլաս, այսպէս շուտ ասիկա ընելու, ինչու որ երէկ չէ առջի օրը հոս եկած էի ու դեռ բան մը չկար:

— Ի՞նչ աշխատութիւն պիտի ըլլայ, ըսաւ ծերը. ձեզի համար յանձն առնուած աշխատութիւնն աշխատութիւն չէ: Բայց այս ալ գիտցէք որ Քլայս խաթունէն՝ ինչպէս որ պարտքս կը պահանջէր, այս բանիս համար հրաման առնելէս ետեւ, մտքի խորհուրդս ուրիշներուն ալ յայտնեցի, որոնք չթողուցին որ ես միայնակ այս բանս գլուխ տանիմ, հապա իբրեւ թէ իրարու հետ մրցելով ինծի օգնեցին թաղարները («Ի՞նչ») հոս կրելու եւ ամէնքն ալ այնպէս գործեցին, որ ես միայն դադարաւոր գտած եղայ:

— Գործին ամէնէն սքանչելի մասն ալ այն է, ագնիւ Գէորգ. բայց այս դեղեցիկ շարքին մէջ տեսնուած ծաշակն ու արուեստն ալ քու գործքդ ըլլալը կը ցուցնէ:

— Մեծ բան մըն է, թէ որ պարտիզպան մ'իր արուեստը գիտնայ. բայց դուք այն նայեցէք, որ ձեր տիկին հօրաքոյրը, երէկ իրիկուն արեւը մանեւէն ետեւ երբ ես հոս կը շտկէի, քովս եկաւ եւ ինքն ալ սկսաւ ինծի օգնել, շատ անգամ ըսելով թէ «Չէ, այնպէս մի ըներ, եթէ այսպէս ըլլայ՝ Աննան աւելի կ'ախորժէ:» Այր տեսնէք, ինչպէս որ ըսի, ամէն մարդ այս բանիս մէջ ձեռք ունեցաւ:

— Ագնիւ հօրաքոյր, ըսաւ Աննա, քովը կեցող թաղարի մը մէջէն դեղեցիկ ծաղիկ մը փրցընելով, իմ ծաղկոցիս երախայրիքը կու գամ քեզի ընծայելու. այս ըսաւ եւ աչքէն շնորհակալութեան արցունք մը կաթեցաւ ձեռքի ընծային վրայ:

ԼԵՐԿՈՒ բարեկամներն արտորարով սկսան դղեակ երթալ, ինչու որ կը կարծէին թէ գեղը պատարագի երթալու ատենն եկած պիտի ըլլայ: Երբ բալը մտան տեսան որ քանի մը գեղացիք ծառաները գլուխնին ժողոված բան մը կը խօսին, բայց իրենք ասոր այնչափ միտ չդնելով՝ շուտ մը վեր ելան Քլայս կնոջ խուցը գացին: Թագուհի՝ սենեկապետուհին ու Անտոն՝ տան հաւատարիմ հաղարապետը հոն դտան: Քլայս տիկինն երբ իւր եղջորը դստերը ներս մտնելը տեսաւ, շուտ մը նշան ըրաւ Թագուհին եւ Անտոնին որ խօսքերնին կտրեն, ու քիչ մ'ետքը բարձր ձայնիւ երկուքին ալ մէյմէկ գործք յանձնելով քովէն խաւրեց:

Սիրելի հօրաքոյր, մենք վախցանք թէ զձեզ կը սպասցընենք, բայց կ'երեւայ թէ դեռ պատարագի երթալու ատենը չէ եկած:

— Չէ, հիմայ ըստ ամենայնի ատենն է, բայց այսօր պիտի չերթանք:

— Ինչու, հիւանդ էք, սիրելի հօրաքոյր: Իրօք, երեսներնուդ գոյնն ալ նետեր է...

— Հանդարտ եղիր, հիւանդ չեմ. հապա ժողովըդ ապետ վարդապետը հարկադրեր է այս առտուն ուրիշ տեղ երթալ առանց յառաջուրնէ իմացընելու ատեն ունենալու:

— Չարմանալի բան. տեղն ուրիշ մէկը չէ դրուած, մինչեւ որ ինք դառնայ:

— Չէ, ըսաւ հօրաքոյրը, ուստի եկէք հոս մատուցանենք Աստուծոյ մեր աղօթքը, որովհետեւ զիտեմ որ զգուշութեան համար եկեղեցին գոցեր են, եւ հոն երթալնիս պարապ է: Գնա՛, Աննա, քեզի ու Թերեզիային համար աղօթագիրքը բեր ու հոս միաբան աղօթենք:

Աննա դուրս ելելուն պէս, Թերեզիա Քլայս տիկնոջ քովը գնաց արցունք թափելով, զոր մինչեւ նոյն ատենը մեծ դժուարութեամբ բռնած էր:

Ինչ, դուն գիտէիր, Թերեզիա, որ խեղճ ժողովըդ ապետը պիտի բռնեն:

— Չէ, խաթուն. բայց գիտէի որ ամէն քահանայք կը հալածուին, եւ վերջին ատենները լսեցի որ իբրեւ զարմանալի բան մը կը սեպուի թէ ինչպէս այս գեղին քահանան մինչեւ հիմայ հանդարտ տեղը կը կենայ:

— Վերահաս փոթորիկ մը կը սպառնայ գլուխներնուս վերեւը: Խեղճ Աննա, հարկ է որ քու երջանիկ մանկութեանդ զուարթ երազներէն ելլես: Տէր Աստուած ինձի ոյժ տուր որ անոր վիշտ կրելը տեսնելով կարենամ համբերել:

— Խաթուն, ձեզի ո՞վ ինչ կրնայ ընել: Ստոյգ է Պր. Վերթրոյ հոս չէ ուրիշ երկիր գացած է, բայց ինք օտարական ըլլալուն մէկը չի կրնար զանիկա ամբաստանել որ փախած գաղթած ըլլայ:

— Այն ստոյգ է. բայց կրնան ուրիշ պատճառանքներ գտնել զմեզ անհանգիստ ընելու համար, եւ մէյ մ'այս կամքն ունենալէն ետեւ պատճառանք չի պակսիր:

Թերեզիա պատասխան չտուաւ, վասն զի Աննա դարձած էր. եւ ինչ ալ կրնար պատասխանել, որովհետեւ գիտէր որ նոյն իսկ իւր հայրը, որպէս զի դժբախտութեամբ աղնուական ըլլալը գոցէ, իւր աստիճանին մօրդիկները թշուառացընողներուն կարգը մտած է, ու լսած էր նաեւ վկաներու առջեւն անոր ըսած այն խօսքը թէ Վերթրոյի ընտանիքն ալ իրաւամբ կրնայ իբրեւ կասկածելի համարուիլ:

Աննա՛ ուրախութեամբ սկսած օրը տրտմութեամբ լմնցուց: Թէպէտ եւ ամենեւին չէր գիտեր ժողովըդ ապետին հեռանալուն պատճառը, սակայն տրտմած էր. ինչու որ ամէն կիրակի դղեակը կու գար ճաշ ուտելու, իրեն շատ խնամք կը ցուցընէր եւ ինքն ալ զանիկա հօր պէս կը սիրէր: Անոր համար նոյն օրն ուրախացած էր մտածելով որ իւր հօրը դարձին լուրն անոր կը պատմէ ու զանիկա ալ իւր յուսալից ուրախութեան մասնակից

կ'ընէ: Քլայս խաթունն ու Թերեզիա կը ջանային զանիկա զբաղեցընելու եւ իրմէ ծածկելու այն հորիզոնը՝ որ զինքը կը պատէր: Բայց իրիկուան, երբ Աննա բարի գիշեր մաղթելու համար հօրաքեռ քովը գնաց. հօրաքոյրն ըսաւ.

«Աղէկ որ քիչ մը յառաջ խոստովանանք եղած ու հաղորդութիւն ընդունած ենք, աղջիկս. վասն զի չենք գիտեր թէ այս բարեպաշտութեան պարտքերնիս մէջ մ'ալ երբ պիտի կարենանք կատարել: Անոր համար նայէ, Աննա, որ հոգիդ Աստուծոյ առջեւ մաքուր պահես, ինչու որ ինչ եւ իցէ պակասութիւն որչափ քիչ ծանրութիւն ալ ունենայ՝ կրնայ զմեզ երկայն ատեն անստուգութեան մէջ ձգել թէ արդեօք անոր թողութիւնն ընդունած ենք թէ չէ:

— Ես ալ մտածեցի ասիկա, սիրելի հօրաքոյր: Փառք Աստուծոյ, սրտիս ծանրութիւն տուող բան մը չունիմ, ու միշտ Աստուծոյ շնորհք կը խնդրեմ որ զանիկա չվշտացընեմ:

— Արդէն շատոնցունէ սորված էիր այս պարտքդ ի գործ դնել, բայց հիմայ շատ ուրախ եմ տեսնելով որ անոր հարկաւորութիւնն աւելի աղէկ կը ծանշնաս, Վրնամ քու վրադ այնպէս դատաստան ընել՝ ինչպէս իմ վրաս, ինչու որ քու բոլոր խորհուրդներդ կը ծանշնամ. այնպէս չէ, Աննա:

Աննային երեսները կարմրեցան այս հարցման վրայ, եւ որպէս զի նոյն կարմրութիւնն իւր հօրաքեռը ջղուցընէ, մէկէն անոր գիրկն ինկաւ: Հօրաքոյրն երկու ձեռքով հանդարտութեամբ զանիկա վեր վերցուց ու քիչ մ'այլալաւ ձայնով մ'ըսաւ.

«Ի՞նչ, պատասխան չե՞ս տար:

— Ո՛հ, ինչո՞ւ այսպիսի հարցում կ'ընէք ինծի: Սիրելի հօրաքոյր, ես աւելի կ'ուզեմ մեռնիլ քան թէ ձեզի սուտ մ'ըսել:

— Գուն դաղանիք մ'ունիս, Աննա. ինծմէ ծածուկ բան մ'ունիս, ինծմէ՝ քու հօրաքրոջմէդ, որ միայն

քեզի համար կ'ապրի: Բայց գուցէ տղայական բան մըն է. զիս անստուգութեան մէջ մի ձգեր:

— Չէ, տղայական բան չէ, ըսաւ Աննա ինք իրմէ վեր բռնելով ճակատը, որուն վրայ անոյշ արիւթիւն մը նկարուած էր. ետքը հօրաքեռ վրայ աղաչանաց նայուածք մը նետելով, ըսաւ:

«Ունեցածս այնպիսի դաղանիք մըն է՝ որ առանց իմ ուզելուս ինծի յայտնուեցաւ, դաղանիքն իմն չէ, ես երգում երբ որ զանիկա կը պահեմ:

— Անխոհեմ աղջիկ, ինչպէս համարձակեցար երգում ընելու առանց խորհուրդ հարցընելու անոր, որուն իշխանութեան տակն ես:

— Սիրելի հօրաքոյր, յանկարծակիի եկած ըլլալով ամենեւին ատեն չունեցայ խորհրդածելու. բայց գիտեցած ըլլաք որ այս բանն որ ըրի, կատարեալ բարի վախճանաւ ըրի»:

Քլայս խաթունը քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետեւ ըսաւ. «Գիտեմ որ Աստուծոյ օրէնքէն ետեւ պատուոյ օրէնքը պատուական կը համարի Աերթոյեան Աննան: Անոր համար միայն մէկ հարցում կ'ընեմ քեզի. Վրն մըն էր, որուն այս խոստումը տուիր, թէ էրիկ մարդ:

— Էրիկ մարդ էր:

— Էրիկ մարդ . . . :

— Հրամար էք, եւ այս էրիկ մարդն արդէն շատոնցունէ գերեզմանին մէջ կը հանգչէ»:

Քլայս խաթունն այս վերջին պատասխանին վրայ քիչ մը հանգչեցաւ: Թեպէտ կ'ուզէր դեռ քանի մը հարցումներ ընել բայց որովհետեւ ըսած էր թէ ուրիշ բան պիտի չհարցընէ, ու միանգամայն տեսնելով որ Աննա շատ կը խռովի, խօսքը կտրեց:

«Գնա՛ պառկէ, աղջիկս, ըսաւ, ու մէջերնիս հիմայ անցածն երկուքնիս ալ մոռնանք:

— Ո՛հ, խտուութեամբ մի վարուիք ինծի հետ, սիրելի մայր, գտեալստութեամբ չեմ կրնար ամէն բան

ՄԱՅՐ. ՍԷՐ

ձեզի յայտնել: ... Բայց զիտցած ըլլաք որ կեանքիս մէջ այս առաջին գաղտնիքս որ ձեզմէ ունեցայ, ո՛չ միայն զիս ձեզմէ չբաժնեց, ինչպէս որ կ'երեւայ թէ կը կարծէք, հապա նաեւ սերտիւ զիս ձեզի հետ կապեց ու ձեր վրայ իմ սէրս աւելցուց:

— Խօսքերդ կը հաւատամ, Աննա. ասիկա իբրեւ երկուքներնուս վրայ Աստուծոյ խաւրուած փորձ մը կը համարիմ, զոր ինք իւր սուրբ կամացը համեմատ գլուխ հանէ: Գիշեր բարի, աղջիկս, թողութիւն ըրէ, թէ որ դքեղ վշտացուցի, ու գիտցիր որ իմ քու վրայդ ունեցած վստահութիւնս միշտ նոյն է:

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ ձեր բարութեանը, սիրելի հօրաքոյր: Աննա զձեզ չի զղջացըներ եւ միշտ իւր հօրն ու ձեզի արժանի անձ կ'ըլլայ:

— Քայս խաթունն Աննային երթալէն ետեւ՝ երկայն ատեն մտածմանց մէջ մնաց: Անցած խօսակցութիւնները նոյն իսկ իւր անձնական դժբախտութիւնները մտքը բերին: Արկնելով Աննային այն խօսքը թէ «Իրիկ մարդ մըն է, որ արդէն շատոնցունէ գերեզմանին մէջ կը հանգչէ», կը մտածէր թէ չըլլայ թէ այն ըլլայ, որուն մահն իրեն սաստիկ ցաւ պատճառած էր. բայց ինք զինք զօրացրնելով յառաջագրութիւն գրաւ, որ նոյն իսկ մտքին մէջ իւր եղբօրը դստեր գաղտնիքն իմանալու ետեւէ չըլլայ: «Խիղճը մաքուր է, կ'ըսէր, աղտեղութիւն մը չէ մտած անոր սրտին մէջ, որովհետեւ վարմանցը մէջ ալ ամենեւին փոփոխութիւն մ'եղած չէ: Միշտ երկիւղած, միշտ ուրախ տեսնելով դքեղ, Աննա, վրադ վստահ եմ, ինչու որ սիրտս կը վկայէ թէ դուն չես կրնար խաբել»:

Աննա ալ մէկալ կողմանէ գրեթէ աւելի սրտցաւութիւն կ'ունենար որ իւր հօրաքրոջը կատարեալ վստահութիւն չկրցաւ ցուցնել: Սկսաւ այն ատեն զարմանալ թէ ինչպէս այն գաղտնիքը մինչեւ նոյն ատեն իրեն խղճմտանաց ծանրութիւն մը չէր տար: «Ինչ անխոհեմութիւն, կ'ըսէր ինք իրեն, դիտաւորութեանս

մաքրութեան վրայ վստահացած էի, ես զիս երջանիկ կը համարէի այն մեծանունութիւն ցուցնելու առիթն ունենալուս, եւ չէի մտածեր թէ հօրաքրոջս միայն մէկ հարցումը բոլորէի մը մէջ կրնայ անոր եւ իմ հանգիստս խռովել: Ո՛հ, արդեօք կարելի՞ բան է որ աշխարհիս վրայ աղջիկներ գտնուին, որոնք իրենց ազատ կամօքը ծնողքներնէն գաղտուկ պահելու բան ունենան: Այո՛ ... վայ անոնց ...: Ես այսչափ ցաւ կը կրեմ այս պակասութեանս համար, որ ակամայ էր: Խեղճ Յովսէփ, քու ինծի վստահացած գաղտնիքդ չեմ մատներ, բայց թէ որ դուն արքայութիւնն ես, ինչպէս որ կը յուսամ, կը տեսնես թէ ինծի ինչպէս ծանր կը նստի»:

Այս զրուցելով ծոցէն փառաւոր ոսկի շրջանակով պղտիկ պատկերագիր (ֆրաշ) մը հանեց եւ աշուրներն երկայն ատեն արտասուալից անոր վրայ եղած կենդանագիր պատկերին վրայ մնացին:

Թերեզիա Ռոսի գղելին մէջ քանի մ'օր անցընելէն ետեւ՝ տուն դառնալուն նախընթաց օրը կիսաւոր մօտ երկու բարեկամ աղջիկները տաւղին առջեւը նստած էին բայց զարկած եղանակին յաճախ կ'ընդհատէր այնպիսի խօսակցութիւններով, որոնք տխուր կերպաւորանք մ'ունէին, մէյ մ'իրարմէ բաժնուելու ցաւերնէն, մէյ մ'ալ երկուքին ալ ներքին հեղեղէն, զորոնք իրարու չէին կրնար հաղորդել:

«Աննա, բոլոր մէկէն Թերեզիա, ինչո՞ւ համար հայրդ այնչափ երկայն ատեն դուրսը կը մնայ: Գիտցածիս համեմատ վեց ամիս յառաջ հոս պիտի ըլլար: Այնպէս է. բայց դատաստանի մը պատճառաւ, որ ինք կը կարծէր թէ այսօր վաղը կը լմնայ, մինչեւ հիմայ ուշացաւ. եւ որովհետեւ հօրաքրոջս ինչքերուն մեծ մասին վիճակը նոյն դատաստանին վճռէն կախում ունի՝ անոր համար հարկ եղաւ որ կենայ: Բայց հիմայ ամէն բան լմնցած է, պիտի դառնայ ու...»

Նոյն միջոցին ձիերու եւ կառքի ձայն լուսեցաւ բալին մէջ: Աննա, ինք զինք կորսնցուցած աթոռէն

ցառքեց ըսելով. «Անիկա է, ուրիշը չի կրնար ըլլալ»...:

Արդէն Աննա բակ իջնորդ սանդղին աստիճաններուն վրան էր՝ երբ Թերեզիան, որ նախատես ըլլալով լսուած ձայնին նշանակութեանն, անոր ետեւէն կ'երթար, մէկէն արգելեց զանիկա ըսելով:

«Կեցիր... չեմ կարծեր որ հայրդ ըլլայ. եւ թէ որ օտարական մարդիկ են, ինչպէս որ կը վախնամ որ ըլլան... ինչպէս կ'երթաս դիմացնին ելլելու»:

Աննա ի սկզբան քիչ մը դէմ կեցաւ, բայց ետքն անսաց: Երբ դեռ Թերեզիան Աննային հետ կը խօսէր, վարը շփոթ ազադակներ սկսան լսուիլ: Քիչ մ'ետքն երբ կոպիտ յիշցնէրու եւ հայհոյութիւններու ձայները բարձրացան, որոնց մէջ Քլայս խաթունին անունն ալ կը յիշէին, Աննային յառաջ զգացած ուրախութիւնը սարսափի փոխուեցաւ:

Նոյն ատեն Թագուհին վազելով եկաւ:

«Խուցերնիդ գացէք, օրիորդ, բաւ Աննային, զձեզ այդ մարդիկներուն մի ցուցնէք: Բնակարանները քննելու եկեր են...»

Այս ըսելով երկու օրիորդները բռնեց եւ այն խուցը տարաւ՝ ուսկից որ ելած էին: Հոն զանոնք թող տալէն ետեւ Քլայս խաթունին քովը գնաց:

Գ.

Աննա գողալով Թերեզիային երեսը կը նայէր եղած բանին վրայ, զոր ինք չէր կրնար բմբռնել, մեկնութիւն մ'առնելու համար: Երբ տեսաւ որ անիկա լուռ կը կենայ, հազիւ բերանը բացած էր որ անոր հարցում ընէ, մէկէն ծեր Անտոնը ներս մտաւ ու տխուր կերպով մ'ըսաւ.

«Օրիորդ, հօրաքոյրնիդ զձեզ կը կանչէ, հրամայեցէք»:

Աննա Թերեզիային ու ծառային հետ սրահն երթալով, ուր Քլայս խաթունն իրեն կը սպասէր, տե-

սաւ որ հօրաքոյրը օտքի վրայ կեցեր է եւ երեք բիրտ մարդիկ թափթըփած հագուստով չորս կողմն աւեր են:

Հոս Աննա զարմացած մնաց երբ տեսաւ, որ այս մարդիկներն իւր հօրաքոյրը հետ ճոխութեամբ մ'ուեղակի կը խօսին: Բայց շատ չանցաւ անոնց խօսակցութիւնն իւր վրայ դարձաւ: Այս է եղբորդ աղջիկը, քաղաքակից Քլայս, բաւ նոյն երեք հասարակապետականներուն գլխաւորը, Թերեզիան ցուցնելով:

— Չէ, ասիկա Սէն-Պրիս օրիորդն է, այս է եղբորս աղջիկը: Քլայս խաթունն այս բանէն ետեւ զինքը պատող մարդիկներուն մէջէն ելլելով Աննային թեւը մտաւ նստեցուց եւ ինքն ալ անոր քովը նստեցաւ:

«Սէն-Պրիս օրիորդն ըսիր. չեմ հասկընար աղնուապետական լեզու կը խօսիս, ես այս լեզուն չեմ հասկընար: Անշուշտ Պրիս քաղաքակից աղջիկը կ'ուզես ըսել, ինչու որ անոր հայրը երբ իմացաւ թէ մենք այսօր հոս պիտի գանք՝ իւր տան կառավարը մեզի հետ դրաւ որ զմեզ իւր տունը տանի: Մի վախնար աղջիկս, բաւ Թերեզիային դառնալով, որ Քլայս խաթունին քովը կը կենար, դուն աղէկ հայրենասէր մարդու մ'աղջիկն ըլլալուդ համար մենք զքեզ կը պաշտպանենք»:

Թերեզիային սիրտն իւր հօրը վրայ լսած այս վկայութեանն սաստիկ խօցեցաւ, ինչու որ ինք բոլորովին տարբեր զգած ուժմներ ունէր սրտին մէջ: Բայց զանիկա Պրիսէն վախնալով, քիչ մը ծռեցաւ՝ իբրեւ թէ անոր առաջարկած պաշտպանութեան դիմացը չնորհակալ ըլլալու համար:

«Ուրեմն, քաղաքակից Քլայս, եղբորդ ո՞ր ըլլալը չես գիտեր, կ'ըսես: Իսկ դուն, պղտիկ, հօրդ ո՞ր ըլլալը չես ըսեր: Քեզ տեսնեմ, ըսէ, ապա թէ ոչ...»:

Աննա տեսած ու լսած բաներէն զարհուրած, պատասխան տալու կարողութիւն չունէր, նոյն հարցումն

ընողին երեսը նայեցաւ եւ ետքը գլուխը նստած աթոռին յենարարին վրայ խոնարհեցուց:

«Ար տեսնե՞ք, որ աղջիկն այնպէս զարհուրած է որ չի կրնար խօսիլ, ինչ որ գիտնալ կ'ուզէիք ամէն ալ ես ձեզին բախ: Եղբայրս իրաւցընէ Գերմանիա է, բայց երկայն ատեն է որ հոն է, եւ ընտանեաց վերաբերեալ գործքերու համար դացած է: Ինքն ազգաւ Գերմանացի ըլլալուն, մէկը չի կրնար յանցանք գնել թէ դադթական դացած ըլլայ: Ես ալ օտարական եմ, անոր համար թէ ինծի ու թէ եղբորս աղջկանը դուք բան մը չէք կրնար ընել: Աւելի բան մը կ'ուզէք:

— Թէ որ, ազգաւ Գերմանացի ես, քաղաքակից, դէթ գաղղիներէն լեզուաւ աղէկ սուտ խօսիլ գիտես. ինչու որ եղբայրդ Գաղղիա է, ու դուն հարկաւ պիտի գիտնաս թէ ո՞ր է. ասիկա մեզի բսելու ես:

— Ճշմարիտ կ'ըսեմ, որ եղբայրս Գաղղիա չէ:

— Շատ մի պնդեր. քու վրադ ալ կը կասկածինք, վասն զի գիտենք որ դուն անոր եւ ուրիշներուն հետ կառավարութեան դէմ թղթակցութեան մէջ ես, Գիտե՞ս որ այսպիսիներն ո՞ր կը տանին:

— Ձեր կասկածն ստուգելու համար հարկաւոր եղած խուզարկութիւններն ու քննութիւններն ըրէք, մենք վախ չունինք:

— Հոգ մ'ըներ, քաղաքակից, խուզարկութիւններն արդէն սկսած են առանց քու հրամանիդ սպասելու: Բայց որովհետեւ քու եղբորդ ո՞ր ըլլալը չես ուզեր ըսել եւ անշուշտ հասարակապետութեան դէմ նամակ գրելդ պիտի շարունակես, ուստի պատրաստուէ հետեւին բանտ երթալու:

Քլայս խաթունն երեսին գոյնը նետեց, երբ այս խօսքիս վրայ Աննային աղաղակը լսեց:

«Ես ձեզին հետ կու գամ, որովհետեւ բռնութեան դէմ բան մը չեմ կրնար ընել. բայց դոնէ այս աղջիկը հանդարտ չէք ձգեր իւր մօրը տան մէջ:

— Որովհետեւ այս աղջիկը քեզի հետ շատ կապուած է, հետդ պէտք է գալ: Ար նայի՜ս, իրարու հետ կապուած սրտերը մենք չենք բաժնէր:» Այս ըսաւ մարդն ու սկսաւ ըսածին վրայ խնտալ:

«Պարոններ, ինչ որ կ'ուզէք ինծի ըրէք, բայց եղբորս աղջկան խնայեցէք: Մտածեցէք որ անիրաւութիւնը միայն առ ժամանակ մի կրնայ տեսել, ու վախցէք հիմայ ձեր ձեռքն եղած իշխանութիւնը չաւառար գործած ելէն:

— Սպառնալիք կ'ընես: Անտարակոյս թղթակիցներէդ լուր տուած պիտի ըլլաս թէ թշնամիք սահմաններէն ասդին պիտի անցնին. բայց անոնք չհասած դուն ապահով տեղ կը գտնես:

Այս խօսակցութեան սկիզբը նոյն ծերիկէկ մարդն իւր երկու ընկերներուն խօսք մ'ըսած էր, որուն վրայ անոնք դուրս ելած էին: Արդ հիմայ նոյն երկուքը նորէն Քլայս խաթունին խօսքը դարձան: Գլխաւորին անոնց մօտեցաւ ու ցած ձայնով հարցուց:

«Ամէն բան քննեցիք:

— Հա, գրեթէ ամէն բան: Ասիկա ազնուապետական տուն մըն է. ամէնքդ՝ մինչեւ ծառաներն ալ ազնուապետական են, որոնց մէկն ալ չուզեց կէցցէ հասարակապետութեան կոչել: Արնանք ամէնուն վրայ աղէկ տեղեկութիւն տալ կառավարութեան:

— Անիկա ետքէն ընելու բաներնիս է. հիմայ պէտք է որ վերջ մը տանք այն դաւակցութեանց, որոնք անշուշտ այս ապստամբութեան բոյնէն են, որ կ'ելլեն:

— Մեզի հետ այսպէս վարուելու համար հարկաւոր եղած հրամանն ունիք, ըսաւ Քլայս խաթունը:

— Այն կողմանէ հոգ մ'ըներ, քաղաքակից, ըրածնիս կարգով է: Նախ՝ աղէկ տեղեկութիւն տուած է քաղաքակից... անոնք չեմ ուզեր տալ, որով հասարակապետութեան կ'իմացընէ թէ Քլայս քաղաքակից կ'ինն ու... ժողովրդապետը դուրս տեղերը թղթակցութիւն կ'ընեն. երկրորդ՝ հրաման ելած է

որ յիշեալ քաղաքակից կնոջ՝ Վերթոյ քաղաքակցւոյն աղջկանը հետ բանտարկուելու պատժով, պատուէր տրուի իւր եղբօրն ուր ըլլայն բռնուլ: Հիմայ կը տեսնես որ ալ պատասխան տալու տեղ չի մնար. եթէ այնպէս է, երթանք:

— Ատենն ուշացաւ, իրիկուն է, գոնէ այս գիշեր հոս անցընենք:

— Բանտ երթալու համար բաւական ատեն կայ: Այս գիշեր բանտին մէջ պիտի անցընես, քեզի պէս ուրիշ այնչափ ազնուապետականներու հետ:»

Քլայս խաթունը ցաւագին աչքով մ'Աննային նայեցաւ, որ գրեթէ ինք զինք կորսնցուցած էր:

«Աննա. մի՛ վհատիր այնպէս, արի՛ եղիւր. ըսածը լսեցիր. պէտք է որ գլուխ ծռենք:

— Ո՛հ, բաւ, Աննա, ուրեմն հիմայ բանտ պիտի երթանք. ալ հայրս պիտի չտեսնեմ...: Մեր տունը պիտի թուղանք...:»

Վարը բակին մէջ կառքը պատրաստ կը կենար: Քլայս խաթունն եւ Աննան բռնեցին կառքին մէջ դրին, առանց ատեն տալու որ հետերնին բան մ'առնուն կամ իրենց ծառաներուն խօսք մ'ըսեն: Թերեղիս հաղիւ կըցաւ լալով «Աստուած հետերնիդ ըլլայ» մ'ըսել:

Կառքն սկսաւ քալել: Վեց ժամ պէտք էր մինչեւ որ քաղաքը հասնէին: Վերոյիշեալ երեք օտարականներէն միայն գլխաւորը կառքին մէջ մտած էր, իսկ մէկալ երկուքը դղելին մէջ մնացին իրենց խուզարկութիւնը շարունակելու եւ ամէն բան գրեթէ ուղածնուն պէս տրամադրելու համար: Երկու ձիաւոր զինուոր ալ կառքին քովերէն կ'երթային:

Դ.

Երբեք ժամանակ կառքը շարունակ յառաջ կ'երթար, որուն մէջիներուն բերնէն խօսք մ'ալ չէր

ելլեր: Կալանաւորաց ճամբորդութեան ընկերը, իրենց հետ բան մը չէր խօսեր, մինչեւ կը կարծէին որ նոյն ատեն իրենց վրայ կը գլխար եւ իրենց վշտացը ցաւակից կ'ըլլար:

Կառքն անհարթ ճամբաներու վրայ կամաց կը քայլէր, որովհետեւ շարունակ այնպիսի բլուրներ կ'ելլէր կ'իջնար, որոնք նոյն լեռնային երկրին մէջ բարձրացած էին: Երբ իրիկուն եղաւ, մէկէն՝ կեցէք, կեցէք բառերը լսուեցան: Աննա կառքին մէջ եղող պահապանին դրած արգելքին չնայելով կառքին դռնակը բացաւ. եւ երեկոյեան տկար լուսին մէջ կին մը տեսաւ, զոր զինուորներն անգլխար թեմք կը մղէին: Ասիկա թագուհին էր որ թեւին տակը խոշոր ծրար մ'առած շունչն սպառած կառքին ետեւէն կը վազէր:

«Պարոն, բաւ Աննա իրենց պահապանին, կ'աղաչեմ՝ քիչ մը կառքը կեցուցէք, որ սա կինը հասնի:»

Պահապանը դուրս նայելով զինուորներուն նշան ըրաւ որ թագուհին թողուն:

«Քաղաքակից, բաւ թագուհին, կ'աղաչեմ թող տուր որ ես ալ կառքին մէջ գտնուած քաղաքակիցներուն հետ մէկտեղ դամ. անոնք զիս տեսնելու վարժած են, ես ալ իրենց հետ ապրելու: Թող կու տամ որ ներս մտնեմ:

— Ատիկա կարելի չէ, եւ թէ որ մեզի զուցելու ուրիշ բան չունիս, ժամանակն ուշ է թող տուր որ երթանք:

— Գոնէ այս ծրարն առ, քաղաքակից, ասոնք ճերմակեղէն զգեստներ են, որոնց քու կալանաւորներդ հարկաւորութիւն ունին: Եթէ կ'ուզես յառաջ քան իրենց տալդ բաց նայէ. կ'աղաչեմ այս աշխատութիւնը յանձն առ. որովհետեւ, բաւ ձայնը ցածընելով, մէջը ստակ դրած եմ, չեմ ուզեր որ կորսուի:

— Հուտ, տուր այս ծրարն ու գնա:»

Երբ կառքին մէջ կ'առնուէին այն ծրարը, զոր բերելու համար այս բարի աղախինն այնչափ աշխատած

էր, Աննա անոր ծռելով ականջէն վար այս միակ բառը կրցաւ զրուցել:

«Յաիր...»

— Հանդարտ եղէք, ըսաւ Թագուհին, զինք հեռացուցին, կառքը սկսաւ յառաջ երթալ:

Երկայն ժամանակ էր որ մութը կոխած էր. մէկէն կառքը բանտին դիմացը կեցաւ: Քլայս խաթունն եւ իւր եղբորը դուստրը բանտապահին խուցը մտան, եւ իրենց առաջնորդն իրենց նկատմամբ զանազան հրամաններ տուաւ: Աւերջապէս բանտապահն իւր բանալիներովն եկաւ եւ կալանաւորներուն ալ նշան բրաւ որ ետեւէն գան: Այս մարդը, որ Ռամոն կ'անուանուէր, այն սաստիկ դաժանութիւնն ու խտուրթիւնն ունէր, որ այսպիսի պաշտամանց մէջ գտնուող անձանց յատուկ է: Իրեն պարծանք կը սեպէր, իւր պահպանութեան յանձնուած մարդիկը չարչարել ու անհանգիստ ընել կարծելով որ այս վարմամբ հասարակապետութեան համար աւելի նախանձախնդրութիւն կը ցուցնէ: Մարդ նոյն տեղը մտած ատեն զարհուրանքն աւելի կը սաստկանար անոր կերպարանքը տեսնելով, որուն վրայ կարծես թէ իւր բնաւորութիւնը նկարուած էր: Աւերջապէս Ռամոն խցի մը դուռը բացաւ, որ անմիջապէս ներս մտնողին թէ տեսնելէաց եւ թէ հոտոտելէաց վրայ միակերպ անհաճոյ ազդեցութիւն մը կ'ընէր:

«Չմեղ հոն պիտի դնէք, ըսաւ Քլայս խաթունը դէպ ի ետ ցնցելով:

— Այո՛, քաղաքակից, հիմակու հիմայ քեզի տալու աւելի աղւոր բնակարան մը չունիմ. բայց քիչ մը համբերէ, վաղը կամ երկու օր վերջը վերի դատիկոնը պարապ տեղեր կ'ունենանք, որուն պատճառն արդէն կ'իմանաս... այն ատեն երկուքնիդ ալ զատ զատ խուց կ'ունենաք»: Այս վերջին բառերն այնպիսի ազդուութեամբ մ'ըսաւ որ խեղճ կալանաւորներն արտաքոյ կարգի խռովեցան:

«Չէ, չէ, կոչեց Աննա աշուրները վախով չորս կողմը պարտցնելով. աւելի կ'ուզեմ այս զարհուրելի տեղը մնալ քան թէ իմ հօրաբորջմէս զատուիլ:

— Ասիկա քու ձեռքդ չէ, քաղաքակից: Հրամանն այնպէս է որ զձեզ մէկտեղ թող չտամ. բայց այս իրիկուն ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել, վասն զի ամէն կողմ լեցուն է. ուստի գիշեր բարի: Արթեմ թէ անօթի պիտի չըլաք, ընթրիքին ժամանակն արդէն անցած է: Ահաւասիկ անկողիննիդ»: Այս բտելէն վերջը լապտերը վեր վերցնելով յարդով ծածկուած տախտակները ցուցուց եւ զիրենք խոր մութութեան մէջ ձգելով դուրս ելաւ:

«Ո՛հ, հօրաբորջ, թէ որ ասիկա երազ է՝ ստուգիւ զարհուրելի է. իսկ եթէ արթուն եմ, որուն վրայ դրեթէ կը տարակուսիմ, յուսամ որ շատ ժամանակ շանցած կը մեռնիմ. մարդ հոս տեղս չի կրնար ապրիլ:

— Մարդս ամէն տեղ կ'ապրի, աղջիկս, ուր որ քիչ մ'օդ ու հաց կը գտնուի: Գուն մինչեւ հիմայ միայն բարեբախտութիւնը կը ձանձնայիր. անոր համար դժբախտութեան առաջին հարուածներէն զօրութիւնդ կը կտրի. բայց նորէն կը զօրանաս: Ի՞նչ, կը կարծէիր որ բոլոր կեանքդ տղայութեանդ քաղցր վայելմունքներուն մէջ պիտի անցընէիր:

— Չէ, հօրաբորջ, գիտեմ որ մեր օրերը ցաւերով ու նեղութիւններով խառն պիտի ըլլան. եւ արդէն կրած ալ եմ... բայց հիմայ հայրս ալ պիտի չտեսնեմ, իրարմէ պիտի բաժնուինք...:

— Քիչ մը նստի՛նք»: Այս բտելով Քլայս խաթունը խարխալելով իրենց անպիտան անկողինը գտաւ եւ ինք նստելով եղբօրն աղջիկն ալ քովը նստեցուց:

«Ո՛հ, թէ որ զմեզ բաժնելու ըլլան, ալ չեմ կրնար ապրիլ:

— Գուն քու առ Աստուած ունեցած քիչ հպատակութեամբդ իմ ցաւերս կը շտցընես: Արնամ կարծել որ այս բաժանման մտածմունքն ինծի համար ալ

փոխակի նայուածքը զիրենք աւելի խռովեց, որովհետեւ քաշած ցաւերնին, տքնութիւննին ու անօթութիւննին երեսներնուն զոյնը խիստ փոխած էին: Երբ այս տրամալի օրուան ալ հասնելուն համար Աստուծոյ գոհութիւն կը մատուցանէին՝ մէկէն բանտին դուռը բացուեցաւ:

Ե.

ԱՆՄԱՐՆ Երես մտաւ ու կալանաւորներուն բոլար թէ խուց մը պարպուած ըլլալով, զանոնք կ'ուզէ հոն տանիլ: «Խոսք մը», բոլար Աննա ցած ձայնով, հօրաքեռ բազուկը ճնշելով ու կը մխիթարուէր որ իրարմէ պիտի չբաժնուին:

Բանտապետը դատիկան մը վեր հանեց զանոնք եւ երկայն սրահներէ անցնելէն ետեւ եկան այն տեղը, ուր այս երկու կալանաւորը դեռ առեն մը մէկտեղ պիտի ըլլային: Այս խուցն իրենց ունեցած առաջին ծակին համեմատութեամբ շատ հանգիստ էր. առողջութեան չիմաստելու չափ մեծութիւն ունէր, գետնէն վեց ոտք բարձր երկաթի ձողերով ամրացած պատուհանէ մը կարդայու եւ գործելու բաւական եղածին չափ լոյս կու գար: Այս խցին կահ կարասիքն էին բոլոր բոլոր անկողին մը, սեղան մ'եւ երկու աթոռ: Բանտապետը, Թագուհին բերած ծրարը Քլայս խաթունին ցուցնելով բոլար. «Առաքին մէջ ձեզի հետ եկող հասարակապետութեան անձը հրամայեց որ ասիկա ձեզի տրուի եւ մի եւ նոյն անձն ապապրեց նաեւ որ սրչափ կարելի է ձեզի աղէկ նայուի»:

Ասով բեւեւ կ'ուզէր որ եթէ իւր ձեռքն ըլլար, զիրենք մէկտեղ չէր ձգեր. անոր համար Քլայս խաթունն ալ այսպէս պատասխան տուաւ:

«Ես կը պատրաստուէի ձեզի շնորհակալ ըլլալու որ զիս իմ եղբորս աղջկանը հետ հոս կը դնէք, բայց շատ

կը ցաւիմ որ վերջին խօսքերնուդ համեմատ շնորհակալութիւնն ուրիշի պարտական եմ եղեր:

«— Քաղաքակից, քու ցաւիդ չցաւիդ հոգս չէ, հասարակապետութիւնն ողջ կենայ»:

Ետքը «Նախաձաշնիդ խաւրեմ» բռնելով ելաւ գնաց:

Քիչ մ'ետքը բանտապետին կինը՝ բանտարկեալներուն համար սահմանուած նախաձաշը ձեռքը ներս մտաւ: Այս կինը թէպէտ բնութեամբ խիստ քաղցրաբարոյ էր, բայց իւր էրկանէն վախճալով ստիպուած էր խեղճ կալանաւորներուն առջեւ շինծու խառութիւն ու դաժան կերպարանք մը ձեւացընելու:

«Այս է ուտելիքնիս, հարցուց Քլայս խաթունը:

«— Այո, քաղաքակից, այո է, թէ որ աւելի բան մ'ուտելու համար ստակ չես տար:

«— Հիմակու հիմայ ասով գոհ կ'ըլլանք. բայց թէ որ այս իրիկուն կրնաք մէյ մ'ալ հոս գալ, հետեւեալ օրերուն համար բան մը կ'որոշենք:

«— Լաւ քաղաքակից, եւ կարծեմ թէ շատ աղէկ կ'ընես: Չէ թէ իմ շահուս համար կ'ըսեմ ասիկա. վասն զի շահս մեծ բան մը չէ, հապա սա խեղճ աղջկան վրայ կը ցաւիմ, բոլար Աննան ցուցընելով, որուն երեսը պատ դարձեր է եւ ոյժ առնելու կարօտութիւն ունի»:

Բանտապետուհին նայելով որ ալ հետը չեն խօսիր, ելաւ գնաց, թող տալով որ իրենց ողորմելի կերպովուն ուտեն:

Երբ խցին մէջ միայնակ մնային, Քլայս խաթունն Աննային բոլար. «Բացսա ծրարը, տեսնենք Թագուհին այնչափ քիչ առնուածն մէջ ի՞նչ կրցեր է ժողովել»:

Աննա ծրարը բացաւ, որուն մէջ իրենց համար ճերմակեղէններ ու հագուստներ կային: Բայց ամենէն աւելի իրենց հաճութիւն տուին մէջը դառնուած կանանց ղեաղանաց գործիքներն, ինչպէս՝ մկրատ, մատնոց, ասեղ եւ այլն: Քլայս խաթունն ի սկզբան սկսաւ

զարմանալ թէ ինչպէս այս ամէն բան իրենց ձեռքը հասուցին, բայց երբ Թադուհին յիշած ստակը մէջը չգտաւ, մտածեց որ այն անուղղակի կերպով արուած ընծան պիտի ըլլայ որ ծրարը ձեռքերնին հասուցեր է:

Նոյն ծրարին մէջ գտաւ նաեւ Աննա իւր տունն սկսած մէկ ասղանի գործքն ու քիչ մ'ատեն աչքն անոր վրայ անշարժ մնալէն ետեւ, «Յակոբ, Յակոբ, ըսաւ քթին տակէն, ո՛հ, ի՞նչ կ'ընես: Ես կը յուսայի որ զքեզ այս ասղանի գործքովս պիտի զարգարեմ. իսկ հիմայ, արդեօք մէյ մ'ալ զքեզ պիտի տեսնեմ: . . . Հապա հայրս, իմ սիրելի հայրս, ըսաւ հօրաքրոջը դառնալով, ի՞նչ պիտի ըլլայ երբ զմեզ չգտնէ: Ո՛հ, այդ մարդիկները զինքը կը փնտռեն. գուցէ ինքն ալ մեզի պէս անմիջապէս բանտ կը դրուի:

— Հանդարտ եղիւր, աղջիկս, ես արդէն ատենէ մը վեր վախ ունենալով իրեն գրած էի որ չըլլայ թէ դայ: Նաեւ այս ալ գրած էի որ մենք իրեն քովը կ'երթանք. . . :

— Աստուած տար, սիրելի հօրաքրոյր: Բայց չէ, մէյ մ'ալ զանիկա պիտի չտեսնեմ: Լսեցի՞ր բանտապետին խօսքը որ ըսաւ թէ հոսկից միայն մեռնելու համար կ'ելլեցուի:»

Քիչ մը լռութենէ ետեւ Քլայս խաթունն եղբօրն աղջկան այսպէս ըսաւ.

— Մեր առանձին ու հանդարտ կենացը մէջ կարելի եղածին չափ կը նայէի որ քու առջեւ չխօսուի հայրենեացդ թշուառութեանցն ու այն ոճրագործութեան վրայ, որով անմեղ ու խեղճ Լուդովիկոս Ժ.Չ. կախաղան հանեցին: Այս մարտիրոսին մահուանէն ետեւ ուրիշ հաղարաւոր մարտիրոսներ ալ եղան: Մեզի կ'իյնար, որ այս խառնակութեան ու ապականութեան տեսարանը թողունք ու փախչենք. բայց կ'երեւար թէ զմեզ մոռցած ըլլան: Մէկալ կողմանէ ալ քու հայրդ չէր ուզեր որ թողունք այն բերդը, որ քու մօրմէդ իրեն մնացած ըլլալով, իրեն անոյշ յիշատակ

մին էր. արդ եթէ ձգելու երթալու ըլլայինք քու մայրենական հաւուցդ ժառանգութիւնն ընդ միշտ կորսնցուցած կ'ըլլայիր:

— Այս գոթախտութիւնն հիմայ արդէն եկաւ գլուխնիս, այս տարբերութեամբ որ հիմայ աղատութիւննիս ալ կորսնցուցինք. ուր որ եթէ յառաջագոյն փախած ըլլայինք, հիմայ հանգիստ կ'ըլլայինք Գերմանիայի մէջ, ուր այնչափ կ'ախորժեմ, ուր ձեզի հետ այնչափ բարեբախտ օրեր անցուցեր եմ:

— Ի՞նչ կը կարծես, աղջիկս. այնչափ կը տարակուսէի փախչելու թէ որ նոյն իսկ այն փախուստը զմեզ հիմակուան վրանիս հասած վտանգէն աւելի եւս մեծ վտանգներու մէջ չձգէր: Բայց այս ամէն մտածմունքներն ալ պարապ են, ինչու որ հիմայ ձեռքերնէս բան մը չի գար: Ուրեմն բռնէր միայն. Աստուած այսպէս ուզեց, իւր կամքն ըլլայ:»

Երկրորդ օրն Աննա եւ իւր հօրաքրոյրը գիշերուան քունով աղէկ մը զօրացած ըլլալով, անցած բաներուն խեղճութեանց ու ապագային վախօ՛ն վրայ կը խօսակցէին: Նոյն խօսակցութեան ատեն Քլայս տիւխն սկսաւ նոյն ատենուան նորաձեւութեան համեմատ շրջադգեստին (Ֆլեւաշէն) վրայ եղած խորունկ դրապանակներէն զանազան մեծութեան տուփեր հանել: Աննա զարմացած կը նայէր այս տուփերուն, որոնց շատերն արդէն կը ճանչնար: Ամէնը դրապանակէն հանելէն ետեւ, սկսաւ մէկիկ մէկիկ տուփերը բանալ ու Քլայս եւ Ալեթթոյ ընտանեաց բոլոր գոհարները դուրս հանեց:

«Ուրեմն, սիրելի հօրաքրոյր, դուք գիտէիք թէ պիտի բռնուինք. ապա թէ ոչ ի՞նչպէս կրնայիք այս ամէն բան վրանիդ ունենալ. դուք ամէն բանի յառաջատես եղեր էք:

— Չէ աղջիկս: Եթէ ամէն բանի յառաջատես եղած ըլլայի, պէտք չէի այս գոհարները միայն իմ քովս պահել. ստուգիւ կ'ըսեմ որ մտքիս ծայրէն չէր

անցած որ զմեզ իրարմէ կրնան բաժնել: Ի՞նչ կ'ըլլար թէ որ անմիջապէս զմեզ բաժնէին ու ժամանակ չու- նենայինք այս գոհարները, զորոնք ութ օրէ վեր հետս կը կրեմ, մէջերնիս բաժնելու:

— Հապա եթէ վրանիս խուզարկելու ըլլային:

— Անշուշտ ամէն բան կը գտնէին ու կ'առնուին: Բայց անոնք կարծելով թէ յանկարծ վրանիս հասած ըլլալով, մեզի ամենեւին ժամանակ չձգեցին բան մը պահելու, խուզարկութիւնն աւելորդ սեպեցին:

2.

ՎՅՅԵՅԵՒՔ այս գեղեցիկ ագամանդն, ըսաւ Աննա, զոր գործածեցիք Վիեննա եղած ատեննիս: Նոյն օրն ինծի ըսիք. «Աննա, ալ ասկէ ետեւ ասիկա ես պիտի չգործածեմ, դքեզ կայսեր առջեւն հանած ատենս ասիկա դուն պիտի կրես:» Այն ատեն ես տասնութ տարեան էի, եւ սկսայ հաշուել թէ երբ պիտի գայ այն ատենը: Ի՞նչ ուրախ ատեն էր իմ հօրս ու քու հայրենեացդ մէջ անցուցած այն երկու տարիներս: Ո՛հ, ինչո՞ւ Գաղղիա եկանք:

— Քու բուն հայրենեացդ մէջն ալ երջանիկ օրեր ունեցար, աղջիկս. Գերմանիայի մէջ անցուցած օրե- րէդ աւելի Գաղղիայի մէջ ունեցած խաղաղ օրերդ չես կրնար մոռնալ:

«Ո՛հ. իմ կենացս ամէնէն երջանիկ ժամանակն, ըսաւ Քլայս խաթունը հառաչելով, այն ժամանակն է, զոր այս պարզ դոճաղմէ մատնին կը յիշեցնէ: Այս մատնին Յովսէփ բերաւ ինծի Աթոթիսիկէն համալսարանին մէջ ուսմունքը լմացընէն ետեւ դար- ձած ատենը. ամէն մարդ նոյն ատեն ինծի մեծամեծ բարեմաղթութիւններ կ'ընէր: Վեց ամիս ետքը Յով- սէփ ուզեց՝ իւր ուսմունքն աւելի կատարելագործելու համար Փարիզ երթալ եւ ես ալ չկրցայ իւր այս բաղձանացը դէմ դնել, մանաւանդ որ իրեն հետ

պիտի ընկերանար նաեւ իմ աղնիւ մէկ բարեկամիս աղան: Ասիկա որ սեպուհի աղայ էր, շատ մեծ հա- մարում ունէր ու Յովսէփէն աւելի խոհեմ կ'երեւար: Բայց երիտասարդ սեպուհը կեղծաւոր է եղեր եւ իւր վնասակար օրինակն իմ որդիս ինծմէ յափշտակեց:

— Սիրելի հօրաքոյր, ձեր երջանկութեան օրերը շատ քիչ եղեր են. գիտեմ որ ձեր մանկութեան օրերն իմինիս պէս անոյշ չեն եղած: Դուք էիք որ իմ մանկութեան օրերը քաղցրացուցիք: Երբ իմացաք որ ես որբ մնացի, շուտ մը քովս եկաք ու Յովսէփին համալսարանն եղող բոլոր ժամանակն ինծի հետ ան- ցուցիք: Եւ երբ անոր համալսարանէն դարձած ատենը՝ Վիեննա կը գառնայիք, զիս միսթարելու համար՝ իրեւ ձեր շուտով նորէն ետ գառնալուն դրաւ տուիք ինծի այս մարգարտազարդ վարսակալը:

— Խոստացածիս պէս չկրցայ շուտով դառնալ: Անոր համար եղբօրս աղաչեցի որ դքեզ ինծի խաւրէ, որպէս զի քու ուսմունքդ շարունակեմ: Հոն քեզի հետ անցուցած երկու տարեան միջոցին մէջ սկսաւ իմ վիշտերուս շարքը, որ մէյ մ'ալ կտրելիք չունի:

— Բայց ինչպէս աղէկ էր Յովսէփ ձեզի ու ինծի հետ Գաղղիայէն դառնալէն ետեւ:

— Անիկա արդէն այն ատեն ինծի համար կորսուած էր: Երբ նորէն Գաղղիա երթալու արտաքոյ կարգի բաղձանքը տեսայ, իմացայ որ միտքն այլազգ է: Տես սա զմրուխտէ մանեակն ու ապարանջանները. ասոնք իւր նշանածին համար պատրաստած էի, որ աղնու- կան օրիորդ մըն էր եւ զոր նոյն իսկ ինք Յովսէփ երկայն ատենուընէ վեր հաւանած էր. բայց իւր ան- հաստատութիւնն ու փոփոխամտութիւնը...: Աւանց իմ հաւանութեանս Գաղղիա զնաց եւ հոնկից ինծմէ հրաման ուղեց ուրիշի մը հետ կարգուելու: Ես իրեն նամակ գրելով իրեն նշանածին դառնալու պարտքն իրեն յիշեցուցի, բայց պատասխան չընդունեցայ եւ ետքը լսեցի որ թէատրոնի երգչի մը հետ կարգուեր է:

Այս երգիչը պատկուելէն ետեւ իւր ցած արուեստը թողուցեր է, բայց իւր փառասէր ու թեթեւ վարմունքը խեղճ Յովսէփին միտքը կասկած ձգեր է. այնպէս որ ասկէ խռոված ինք զինք զարկեր ու արիւնլուայ տուն տարուեր է... Իսկ կինը վեց ամէն վեր երկու հոգւոյ ըլլալով՝ երբ իւր այրն այն վիճակին մէջ տեսեր է սաստիկ ցաւերով վախճաններ է: Ո՛հ գոնէ որդին կարենար ապրիլ ու Յովսէփին ունեցած սէրս, անոր ցուցնէի: Հիմայ քովս Յովսէփին ուրիշ մէկ յիշատակը չունիմ, բայց եթէ իւր այս վերջին նամակը, այս ըսելով Քլայս խաթունը ծոցէն նամակ մը հանեց:

«Չեմ կրնար քեզի կարգալ եւ ոչ ալ քու ձեռքդ տալ այս նամակը, որուն վրայ այնչափ արցունք թափած եմ. ասով Յովսէփ իւր մօրը վերջին բարեւ մը կու տայ: Իւր կնոջը մահուանէն տարի մ'ետքն ինքն ալ մեռաւ: Բոլոր այս տարւան միջոցին մէջ իւր վիճակին վրայ ես ամենեւին բան մը չէի գիտեր: Երբ ալ չէի կրնար ոչ զանկա օրհնել ու ոչ մէյ մ'ալ տեսնել, այն ատեն այս նամակն ընդունեցայ: Ար բաղձայի ստուգիւ գոնէ անոր զաւակը տեսնել... Բայց ինչ ցաւ ու հոգ պիտի պատճառէր ինծի հիմակուան պարագայիս մէջ այնպիսի պղտիկ տղայ մը:»

Այս վերջին խօսքն Աննային արտաքոյ կարգի այլ-այլութիւն պատճառեց. այնպէս որ հօրաքոյրը ցատքեց ու քովն ունեցած վարդեջրի սրուակը հոտուրտացրնել տալով վրայ բերաւ ու հարցուց թէ ինչ կը զգայ: Աննա ինք զինք զսպելով «Բան մը չունիմ» ըսաւ:

Քիչ մ'ատեն հանդարտ կենալէն ետեւ, Քլայս խաթունն ըսաւ. «Հիմայ նայինք, աղջիկս, որ այս գոհարները մէջտեղէն վերցընենք պահէնք:» Այս ըսելով գոհարներն երկու մասի բաժնեց, մէկ մասն Աննային տուաւ ու մէկալ մասն ինքն առաւ: «Ասոնք զեռ քանի մ'որ վրանիս տանինք եւ ետքը նայինք որ

աղէկ տեղ մը գտնենք պահելու: Ահա քեզի քսակ մըն ալ դրամ, ասով կրնաս քու վիճակդ քիչ մը դիւրացընել:»

Հազիւ թէ այս տրամադրութիւնն ըրին լմնցուցին, մէյ մ'ալ Ռամոն ներս մտաւ: Հենդնական ծիծաղով մը «Աղէկ էք» հարցուց:

«Արնայինք աւելի աղէկ ըլլալ, ըսաւ Քլայս խաթունը:

— Հոս ասկէ աղէկ չէիք կրնար ըլլալ, դուք ամենէն աղէկ նայուողներուն մէջն էք, խուցերնիդ աղւոր, զգեստնիդ տեղը... Ասկէ զատ, թէ որ ստակ ունիք պատդամաւորներուն կանանց պէս կրնաք ապրիլ:

— Չեր խաթունը խոստացած էր ինծի երէկ իրիկուն դալու որ մեր ուտելիքին նկատմամբ որոշմունք ընենք. կրնանք ձեզի հետ ալ մեր դաշնադրութիւնն ընել:» Այս ըսելով, Քլայս խաթունը մասնաւորապէս այս բանիս համար որոշած դրամը սեղանին վրայէն առնելով բանտապետին տուաւ, որ ամիս մ'իրենց աւելի լաւագոյն կերակուրներ բերէ: Բանտապետին երեսը զուարթացաւ. յայտնի կը տեսնուէր որ դալուն զլնաւոր նպատակն այն էր:

— Թէ որ այնչափ ստակ ունիք որ երկայն ատեն կարենաք այնպէս վճարել, բաներնիդ աղէկ. բայց դուք այսպէսով քսակներնուդ տակը շուտով կը տեսնէք:

— Արցածնուս չափ կը ջանանք զձեզ գոհ ընել: Թէ որ միջոցնիս հատնի, այն ատեն քիչով գոհ կ'ըլլա՞նք:»

Աննա երբ տեսաւ որ բանտապետը ստակով կակղացաւ, յարմար ատեն սեպելով, ըսաւ:

«Պարոն, զմեզ մէկտեղ կը ձգէք, այնպէս չէ. Էիտցէք որ մեծապէս շնորհակալ կ'ըլլանք ձեզի:

— Այդ կարելի չէ. ես իմ հրամաններս ունիմ եւ անոնցմէ դուրս բան չեմ ծանչնար: Աղօթք ըրէք որ զեռ մնան այն մարդիկները, որոնց խուցերը դուք

պիտի բռնէք, բայց արդէն մա Սկսաւ անդուծ մարդը խնդալ ու ձեռքը վզին կռթնցուցած այնպիսի ձեւ մ'ըրաւ, որ Աննային եւ իւր հօրաքրոջը երեսնէրուն գոյնը նետեց: Ռամոն զերենք այս սարսափին մէջ ձգելով ելաւ գնաց:

«Մահ, մահ», բսաւ Աննա անհաստատ ձայնով մ'ու բոլոր անդամներովն սկսաւ դողալ:

Քլայս խաթունը մեղմով յանդիմանեց զԱննա, անոր վհատութեան համար, եւ ետքն անոր պարտք դրաւ որ իւր գլեակն ունեցած սովորութեանը համեմատ իրաքանչիւր ատենին իւր աղօթքին, ընթերցուածոյն ու ձեռագործին զբաղի, որպէս զի տխուր խորհուրդներով ինք զինքը չխռովէ:

Երբ Քլայս խաթունն այս արամադրութիւնները կ'ընէր, մէկէն բանտին շէնքին մէջ ծանր սայլի մը ձայնը լսուեցաւ: Քլայս խաթունն այս ձայնին նշանակութիւնն աղէկ գիտնալով սկսաւ սարսափել, բայց Աննային առջեւն ինք զինքը բռնելով խօսքը կը շարունակէր:

Մէկէն խուցերնուն դուռը բացուեցաւ ու Ռամոն ներս մտաւ, որուն երեսը նկարուած տեսակ մը ժպիտէն կ'իմացուէր որ գէշ լուր մ'ունի:

Ե.

«ՍԵՌՔԸ Հատաւ, քաղաքակից, եւ հիմայ պարապ խուց ունիք. բայց որովհետեւ դուն աղէկ աղանապետական մը կ'երեւաս, քու ընտրութեանդ կը ձգեմ որ կ'ուզէս այս խուցը քու եղբորդ աղջկան ձգես, կ'ուզէս քեզի պահես»:

Քլայս խաթունն սկսաւ մոմրտալ: Մէյ մը մտքէն անցաւ որ մէկալ խցին ինչպէս ըլլալը բանտապետին հարցընէ, բայց ետքը վախնալով որ գուցէ զինք կը խաբէ, աչքը կեցած խցերնուն մէջ մէյ մը պտըտցուց, ու տեսնելով որ բաւական լուսաւոր է եւ պատուհանն

ալ գաշտի վրայ կը նայի, աւելի գէշն վախնալով, որոշեց որ նոյն խուցն Աննային ձգէ:

«Հարհալալ եմ որ, բսաւ Քլայս խաթունն, ընտրութիւնն ինծի ձգեցիք. այս խուցն եղբորս աղջկան կը ձգեմ եւ ես մէկալ խուցը կ'երթամ»:

«Մնաս բարով, սիրելի աղջիկս, գրեզ Աստուծոյ պաշտպանութեանը կը յանձնեմ: Ս. Աստուածածին ու հրեշտակները վրադ հսկեն»:

Բայց երբ տեսաւ Քլայս խաթունն, որ Աննա արտաքոյ կարգի խռովութեան մէջ է, զանիկա անկողնոյն վրայ դրաւ, եւ ինչ որ խօսեցաւ չկրցաւ զանիկա թմրութեան վիճակէն հանել. այն ատեն աղաչեց բանտապետին որ գոնէ իւր կինն անոր քովը խաւրէ, ու հարցուց թէ ինչ կ'ուզէ այս ծառայութեան համար: Ռամոն երկու ոսկի ուզեց, զորոնք Քլայս խաթունը շուտ մը հանեց տուաւ:

«Հոգ մ'ընէք, բսաւ Ռամոն ստակն առնելէն ետեւ, խօսքս խօսք, կինս շուտ մը կը խաւրեմ»:

Աննա ինք իրեն գալով զարմացած մնաց երբ տեսաւ որ իւր հասակաւ աղջիկ մը զինք բռնէր է ու քաղցր արգահատանքով մ'երեսը կը նայի: Քիչ մը լուռ կենալէն ետեւ մեղմ ձայնով մը հարցուց. «Ի՞նչ ուզէք»:

— Իմ անունս Մարիամ է, օրիորդ, բանտապետին աղջիկն եմ: Հայրս, որ հիմայ ձեր հօրաքրոյը տարաւ, մօրս բսաւ որ քու քովդ գայ, բայց անոր ծուլութիւնը բռնած ըլլալով ինծի բսաւ որ ես գամ, ու զձեզ տեսնելէս վեր գալուս վրայ շատ ուրախացայ: Թէ որ կ'ուզէք, ուրիշ անգամ ալ զձեզ տեսնելու գամ:

— Հատ կ'ախորժեմ, բսաւ Աննա, որ ինք զինք աղէկ զգալով ելաւ անկողնոյն ծայրը նստաւ: Բայց հօրաքրոյն ուր է, ուր տարին: Վաղաչեմ ինծմէ գաղտուկ մի պահէք:

— Չեղմէ գաղտուկ պահելու բան մը չկայ, օրիորդ. Դաւթին վրայ նայող մեծ խցի մը մէջ է, ուր ամէնէն աղէկ անկողնիներ կայ եւ աթոռի մը վրայ ելլելով կրնայ

անցնող դարձող բաղմուծիւնը տեսնուիլ, որ ձեր հօրաքրորը բաւական զօսանքը կրնայ ըլլալ:

— Կարծեմ դժուարնիդ չ'երթար, օրհորդ, որ հօրս տեղ ես եկայ. այնպէս չէ: Անիկա անդգամ մարդ մըն է:

— Մարիամ, դուք աղէկ աղջիկ մը կ'երեւար, ինչպէս կրնաք ձեր հօրը վրայ այսպէս խօսք ըսել:

— Ի՞նչ, չտեսա՞ք որ ինչպէս խեղճ մարդիկներուն հետ անդթութեամբ կը վարուի:

— Թէ որ անոր վրայ դէշ ալ մտածեմ, ինծի չ'իյնար քու առջեւդ անոր վրայ դէշ խօսիլ:

— Ասիկա ինծի յանդիմանութիւն մըն է, ըսաւ Մարիամ ահա՞նութեամբ:

— Չէ, ըսաւ Աննա մեզմ' ծիծաղով մը, ասիկա մեծ համարձակութիւն մը կ'ըլլար առաջին անգամ տեսութեան:

— Բայց ըսածներնուդ իրաւունքը կու տամ, ու կը հաւատամ որ զիս վշտացընելու համար չըսիք: Խս երբ պղտիկ էի, ժողովրդապետ մ'ունէինք, որ ինծի այսպիսի բաներ սորվեցուցած էր, բայց հիմայ կ'ըսեն թէ ատոնք հին ատենուան խօսքեր են ր:

Աննային ներքին տխրութիւնը չթողուց աւելի երկայն խօսելու: Քիչ մ'ատեն լուռ կենալէն ետեւ Մարիամ ըսաւ. «Թէ այս այսպէս է' կ'ուզէք որ նորէն դամ. ձեռքէս եկածին չափ կը ջանամ որ հօրմէս հրաման առնում դալու. վասն զի՝ մանաւանդ օրհորդի մը համար խիստ դժուար բան է մինակուկ ու գոցուած կենալ: Ո՛հ, քանի քանի անգամ խեղճ կալանաւորներու համար լացած եմ:

— Շատ բարեսիրտ աղջիկ էք: Եկէ՛ք, եկէ՛ք շատ անգամ տեսնուինք:

— Բայց սա ինծի հետ յոգնակի պիտի չխօսիք. չեմ ախորժեր ր:

Մէջերնին այսպիսով ընտանեկան բարեկամութիւն մը հաստատուելէն ետեւ, Մարիամ վախճալով որ իւր առաջին անգամ Աննային քով այսպէս երկայն կենալի

ուրիշ անգամ դալուն արգելք կրնայ ըլլալ, անոր ձեռքը թօթուելով «Մնաս բարով, ըսաւ: Չեմ գիտեր, ինչպէս ըրաւ ձեր հօրաքրորն որ այնպէս վատարկեցաւ զհայրս, որ ձեր ինչպէս ըլլալուն լուրը խոստացաւ հայրս իրեն իմացընել, եւ հիմայ ես կ'երթամ ձեր որպիսութեան լուրն իրեն տանելու ր:

Այս խօսքերն ըսելով խցին դռնէն դուրս կ'ելէր Մարիամ: Բայց Աննա վերջին խօսքը լսածին պէս, ցատքեց զանիկա ներս քաշեց:

«Ուրեմն հիմայ իմ հօրաքրորն պիտի երթաս: Իմ բարեւս իրեն տար եւ իմ աղէկ ըլլալս իրեն իմացուր:

— Գլխուս վրայ, ըսաւ Աննա, ու սիրտը շարժած խցէն դուրս ելաւ ր:

Աննա իւր խցին մէջ միայնակ նստած ատենը մէկէն դոհարները միտքն ինկան: Վախճալով որ չըլլայ թէ վրան քննելու ելեն, երկայն մտածելէն ետեւ՝ ելաւ յարդէ անկողինն մէկ ծայրը քակեց, դոհարները տուփերով մէջը դրաւ ու նորէն զգուշութեամբ կարեց:

Ետքը քիչ մը զով օդ շնչելու համար սեղանը պատուհանին առջեւը տարաւ ու վրան ելլելով սկսաւ նոյն վանդակապատ պատուհանէն առջեւի դաշտերը նայիլ: Այս տեսքն իւր Ռոսի դղեկին մէջ անցուցած երջանիկ օրերը յիշեցընելով՝ իրեն զանազան խորհրդածութիւններ ընելու նիւթ կու տար:

Ը.

ՊԱՆՈՒՆԱՆՔ վայրկեան մը հաւատարիմ թագուհին, որ իւր բաղձանացը համեմատ իւր տերանց հետ չկարենալով բանտ դալ՝ տուն դարձած էր: Հոն թագուհի տան մէջ աւար առնող օտարականներու հետ խոհեմութեամբ վարուելով զանոնք վատարկեցաւ, իւր տէրերուն սիրելի եղող առարկաներէն շատերն իբրեւ իւր անձնական բաները ժողովեց եւ իբրեւ մօտերն եղող իւր ազգականին երթալ ձեւացընելով ճամբայ ելաւ

դէպի այն քաղաքը՝ ուր որ բանտն էր: Հոն հասնելով բանտին մօտերը բնակարան մը բռնեց ու Պրիւնէլ մականուամբ, որ իւր բնտանեաց մականունն էր աղքատ նկարչի մ'այրի ձեւանալով սկսաւ հոն բնակիլ:

Քիչ մ'ատեն ետքը սկսաւ դրացի տներու մէջ վարձքով կարելու զգեստներ առնուլ. եւ որովհետեւ կանանց զանազան հագուստներ կարելու մէջ շատ ճարտար էր, անոր համար շատ յաճախորդ գտաւ: Այս կերպով Ռամոնին կնոջն ալ շատ բաներ կարեց, որմէ թագուհին՝ դիտմամբ խիստ քիչ վարձք կ'ուզէր իւր աշխատութեանը. այսպէս որ բանտապետուհին կարին աղէկութիւնն ու արտաքոյ կարգի աժնութիւնը տեսնելով, սկսաւ շատ գործք տալ թագուհիին, որով մէջերնին շուտ մը մեծ բարեկամութիւն մ'եղաւ: Թագուհիին ուղածն ալ այս էր: Ա՛լ անկէ ետեւ շատ անգամ Ռամոնին բնակարանը կ'երթար եւ իւր զուարթ բնութեամբը զանոնք կը զօտցընէր. այնպէս որ Ռամոն բանտապետն ալ զինքը կ'ախորժէր:

Հոս թագուհի անհամբերութեամբ կը բաղձար Անային ու անոր հօրաքրոջը վրայ տեղեկութիւն մ'առնուլ. բայց արտաքոյ կարգի խոհեմութիւն պէտք էր բանեցընել:

Մարիամ թագուհիին հետ խօսակցած ատեն շատ անգամ խօսք կը բանար այն օրիորդին վրայ, որուն հետ բանտին մէջ բարեկամացած էր, ու թագուհին անոր քաճենքուն սաստիկ ուշադրութեամբ միտ կը դնէր, համարելով թէ անշուշտ Անան պիտի ըլլայ այն օրիորդը, բայց հարցում ընելէն կը զգուշանար:

Ռամոն եւ իւր կինը՝ զՄարիամ՝ իրենց մէկհատիկ զաւակն ըլլալուն շատ կը սիրէին. այնպէս որ Մարիամին իրենց կամացը դէմ ուղած բանին ալ, քիչ մ'ընդդիմութիւն ընելէն ետեւ, միշտ կը զեջանէին: Այս կերպով վերջապէս հրաման առած էր Մարիամ իւր հօրմէն որ Անային ուտելէն ամէն օր ինք տանի, եւ ասիկա իբրեւ տղայական բաղձանք մը ձեւացուցած էր:

Աննա իւր միայնութեանը մէջ մեծապէս կը մխիթարուէր ու կը զբօսնուր այս զուարթ աղջիկին իւր քովը տեսնելուն: Մարիամ ատեն ատեն անոր հօրաքրոջը վրայ տեղեկութիւն կու տար, եւ խօստացած էր նաեւ Անային որ եթէ իւր հօրաքրոջը կամ իւր վեճակին վրայ փոփոխութեան խօսք մ'ըլլալու ըլլայ, ինք լուրը կը բերէ:

“Մարիամ, ըսաւ օր մ'Աննա, չեմ կրնար հրաման առնուլ որ ինծի համար թուղթ, թանաք ու գրիչ գնես, ինծի մեծ ծառայութիւն քած կ'ըլլաս: Թէ որ կապարէ գրիչ ու գոյներ ալ կարենայի ունենալ...”

Մարիամ զլուխը շարժեց: “Շատ կալանաւորներ ձեր ուղածներն ուղեցին, բայց երբեք հայրս թող չտուաւ: Բայց ի՞նչ պէտք է հրաման, ես վաղը ձեզի համար գաղտուկ կը գնեմ:

— Չէ, Մարիամ, չեմ ուզեր որ ինծի համար քու ծնողացդ անհնազանդ ըլլաս:

— Իրաւընէ, դուք զիս կ'ամբօջցընէք: Ար տեսնեմ թէ դուք ինչպիսի կըթուծիւն առեր էք. ձեր խօսքերուն մէջ միշտ իմաստութիւն մը կ'երեւայ. իսկ ես անխնամ մեծցեր եմ. ո՛չ կարգալ գիտեմ, ո՛չ գրեմ...”

— Ի՞նչ, կարգալ չեմ գիտեր:

— Չէ, անոր համար հօրս դէմ միշտ կը բարկանամ՝ որ զիս այսպէս առանց ուսման թողուցեր է որ մեծնամ:

— Հայրդ վար մի՛ զարներ, Մարիամ. գնա իրմէ հրաման ուղէ եւ ի՞նչ որ կը բաղձաս գիտնալ ես քեզի կը սորվեցընեմ”:

Իրիկուան կերակուրէն ետքը, որ ատեն աւելի հանգարտ կ'ըլլար Ռամոն ու հետը կրնար խօսուիլ, Մարիամ հրաման ուղեց Անայէն դաս առնելու:

Ռամոն ասիկա լսելուն պէս “Այսպիսի բան չեմ ուզեր” պոռաց:

— Բայց, հայր...”

— Չայնդ քաշէ. չեմ ուզեր, ըսի: Ո՛չ ես կ'ուզեմ, ո՛չ ալ մայրդ”:

Մայրը բան մը չէր ըսած, բայց էրկանը խօսքին գէմ խօսեալու չյանդգնելով՝ ըսաւ.

«Պէտք է պատճառներն առջեւ դնել. մեր պատճառները հասկընալու չափ հասակ ունի:

— Պատճառ...: Իմ պատճառներս այս է որ այն աղնուապետականն՝ աղջիկն իրեն կը շահի ու հասարակապետութեան գէմ բաներ ընել կու տայ, որով մենք վտանգի մէջ կ'իյնանք:

— Այն կողմանէ վախ մի ունենաք, ըսաւ Մարիամ: Անիկա մայրոցընելու աղջիկ չէ: Նայեցէք այսօր ինչ եղաւ. ինք ինծի յանձնեց որ ձեզմէ հրաման ուղեմ որ իրեն համար թուղթ, թանաք եւ այլն գնեմ. եւ որովհետեւ ես գիտէի որ դուք հրաման չէք տար, ըսի որ գաղտուկ կը գնեմ եւ իրեն կը տանիմ: Բայց ինք երբ որ այս լսեց, ուղածներէն ետ կեցաւ:»

Այս խօսքին՝ հայրն ու մայրն իրարու երեսը նայեցան: Մարիամ խօսքն յառաջ տարաւ.

«Ասկէ զատ ալ, երբ ձեզի գէմ բան մը կը խօսիմ, շուտ մ'աչուրները կը բանայ եւ զիս կը յանդիմանէ:

— Ի՞նչ, դուք քու հօրդ վրայ գէշ կը խօսիս,» ըսաւ Ռամոն ու գաւազանն առնելով Մարիամին վրայ քալեց: Մարիամ մօրը քով փախչելով հարուածէն ազատեցաւ, ու քիչ մ'ատեն լուծիւն տիրելէն ետեւ սկսաւ նորէն խօսիլ.

«Ինծի միշտ կ'արգելէիք որ դրացի ատաղձագործին որդւոյն հետ չխօսիմ, որուն իրաւքընէ անդգամ տղայ ըլլալն իմացայ՝ Վերթոյեան քաղաքացի աղջկան հետ տեսութիւն ընելնէս ետեւ. նոյնպէս կ'արգելէիք որ իրիկունները փողոցին մէջ աղջկանց հետ չխաղամ, բայց ես երբեք ձեր արգելքին մօտիկ չէի ըրած, հիմայ կը խոստանամ որ կը հնազանդիմ, թէ որ ինծի դաս առնելու հրաման տալու ըլլաք: Ա'աղաչեմ, հայր, ըսաւ բանտապետին մօտենալով, որ քիչ մը հանդարտած կ'երեւար, ինծի գիրը մը տուէք:»

Ռամոն քթին տակէն յանդիմանութեան խօսքեր մոմաւորով գնաց թղթատած ու աղտոտ գիրը մը բերաւ, որ անհամեստ վէպերու հատոր մըն էր: «Ա՛ն, ըսաւ գիրքը խցին մէջտեղը նետելով, գնա՛ մէջէն կարգալ սորվէ:

— Ի՞նչ կ'ընես, Ռամոն, ըսաւ կինը գիրքը գետնէն վերցընելով. այս գիրքը նոյն քաղաքակից աղջկան տանի եւ մէջէն կարգալ սորվի, որպէս զի մէջի բաները բոլոր իմանայ: Ի՞նչ գարշելի պատմութիւններ կան մէջը, զորոնք դուք ինծի պատմած ատենդ ալ կը նեղանամ: Աղջկանց կարգալ տալու համար ուրիշ գիրք չկայ: Հա՛... աղէկ ատենին հասաւ Պրիւնէլ խաթունը: Եթէ հոգիդ կը սիրես, մօտիկ բռէ, ըսաւ բանտապետուհին՝ Թագուհիին, որ նոյն ատեն ներս կը մտնէր. մեր Մարիամին կ'ուղենք կարգալ սորվեցընել, բայց չենք գիտեր որ ինչ գրքի մէջէն սորվեցընենք. ըսէ, դուք աւելի աղէկ պիտի գիտնաս:

Դարանիս մէջ մէկ քանի հին գրքեր ունիմ, ըսաւ Թագուհին, եւ ես ալ ատենօք անոնց վրայէն կարգալ սորված եմ, թէ որ կ'ուզէք անոնք տամ:

— Երթանք, երթանք, բերե՛ք,» ըսաւ Մարիամ անհամբերութեամբ ու Թագուհին քաշելով մէկտեղ դուրս ելան դային: Ճամբան Մարիամ իւր Աննային հետ ըրած խօսակցութիւնն ու անկէ հետեւած բաները պատմեց: Երբ Թագուհիին բնակարանն հասան, Թագուհին զՄարիամ նստեցուց ու քիչ մ'ատեն երթալէն դարանին մէջ փնտռելէն ետեւ աղջիկը կանչեց:

«Ահա՛, ըսաւ, գրքերը, եւ որովհետեւ սորվելու շատ բաղձնք ունիս, գրելու համար ամէն հարկաւոր եղած բաները քեզի տամ. ա՛ն այս տուվր:»

Մարիամ տուփն առածին պէս բացաւ ու մէկէն պոռաց, «Ա՛հ, թուղթ, գրիչ. բայց այս կարմիր, դեղին բաներն ի՞նչ են,» հարցուց:

— Ո՛հ, ասոնք իմ հանգուցեալ էրկանս ներկերն են: Տէս, ասոնք ալ վրձիններն են: Գնելու ուրիշ տեղ չունենալով, ասոնք հոս զետեղեցի:

— Կ'աղաչեմ Պրիւնէլ խաթուն, ասոնք ալ տփին մէջ թողուցեք, վասն զի ասիկա ըստ ամենայնի Աննա օրիորդին ուզած բանն է. թողութիւն ըրէք համարձակութեանս որ ձեզմէ այսչափ բան կ'առնուի, գուցէ ձեզի հարկաւոր ըլլան:

— Գիտես որ զքեզ կը սիրեմ, Մարիամ. առ ամէնն ալ, մի քաշուիր. ինծի ամենեւին հարկաւոր չեն:

— Հնորհակալ եմ: Բայց աղէկ գրքեր են: Աննա օրիորդն ըսելու բան մը չունենայ:

— Չէ՛ աղջիկս, մի վախնար: Ասիկա Աստուածաշունչ է, ասիկա ալ Աւետարան:

— Բայց հայրս արդեօք բան մը չ'ըսեր:

— Հանդարտ եղիր, ես քու հայրդ գոհ կ'ընեմ:

Երկուքն ալ մէկտեղ նորէն բանտապետին տունը դարձան: Ռամոն թէպէտ եւ Մարիամին ներս մտնելու ատենը դաժան երես մը կ'ընէր, բայց Պրիւնէլ խաթունն իւր տուած գրքերն ու տուփը ցուցնելէն ետեւ, իւր աղջկանը կրթութեան օգտակարութիւնն առջեւը դնելով զանիկա հանդարտեցուց:

Թ.

ԱՐԿԻՈՐԴ օրը Մարիամ իւր ձեռք ձգած բաներն առած ուրախութեամբ Աննային վաղեց. «Առէք, սիրելի օրիորդ», ըսաւ, ամէն բան առջեւը դնելով:

Աննա իւր ուզած բաներն այսպէս շուտ իւր առջեւը տեսնելով, դարձաւ շնորհակալութիւն ըրաւ Մարիամին: «Բայց, ուսկից ասոնք ձեռք բերիր», հարցուց:

Մարիամ այն ատեն իւր երկայն պատմութիւնն սկսաւ: Ասիկա պատմութիւնը պատմած ատեն, Աննա անոր բերած գրքերը զննելու զբաղած էր, որոնք կը

տեսնէր որ իւր այնչափ անգամ դործածած գրքերուն ըստ ամենայնի նման են: Մէյ մ'ալ պատահմամբ գրքին ճակատն եզող ճերմակ թուղթն առջեւը բացուեցաւ, ուր գրուած էր Թագուհի Պրիւնէլ. այս տեսնելէն ետեւ սկսաւ աւելի սաստիկ մտադրութիւն ընել Մարիամին պատմածներուն, ու քանի մը հարցումներէն ետեւ իմացաւ որ Մարիամին Պրիւնէլ խաթուն ըսածը իրենց Թագուհին է: Այն ատեն Աննա փայլակի շուտութեամբ այն ամէն պարագաները մտքէն անցուց, որոնցմէ կը մտածէր թէ հարկաւանցած պիտի ըլլայ Թագուհին, իրենց ետեւէն գալու եւ իւր մօտ տեղերն ըլլալն իրեն այսպէս իմացնելու համար:

Աննա՝ Մարիամին կարգաւ ու գրել սորվեցրնելու կը զբաղէր, մնացած ժամանակներն ալ կէս մը ձեռագործի, կէս մը կարգալու եւ կէս մ'ալ նկարելու կուտար:

Մարիամ, ինչպէս որ Աննային խոստացած էր որ եթէ իւր հօրաքրոջը կամ իւր նկատմամբ լուր մ'ըլլայ իրեն կ'իմացընէ, օր մ'եկաւ ու լուր բերաւ որ ժողովրդեան պատգամաւոր մը պիտի գայ:

«Եթէ պատգամաւոր գայ, ի՞նչ կ'ըլլայ, հարցուց Աննա:

— Եթէ պատգամաւորը գայ, սիրելի օրիորդ, կալանաւորներուն դատաստանը կը կտրուի ու ձեզի ալ հարցափորձ կ'ըլլայ:

— Մարիամ, կերպարանքիդ տխրութենէն այնպէս կը տեսնեմ, որ ըլլալու դատաստանին ելքին վրայ աղէկ յոյս մը չունիս: Բայց, մի լար... զիս ալ կը վհատեցընես: Եկուր, դասդ առ. երկուքն ենուս ալ տխուր խորհուրդները կը ցրուին:

— Այսօր դաս չեմ կրնար առնուլ, ըսաւ Մարիամ խռովութեամբ մը, որովհետեւ վաղը մեծ տօն մ'ըլլալուն պէտք է որ պատրաստուիմ:

— Վաղն ի՞նչ կայ. իմ գիտցածս վաղը տօն մը չկայ: Անկէ ետեւ հիմայ այն սուրբ տօնախմբութիւնները կատարելու սովորութիւնը վերցուած չէ:

— Սիրելի օրիորդ, դուք այս տօնէն չէք հասկընար. վաղը Հանճարի տօն է եւ պէտք է որ ես ու քաղաքակերտին աղջիկը Վարդուհին՝ հօն գտնուինք:

— Բու հօն ըլլալդ ինչէ՞ն պէտք է:

— Զիս պիտի հագուեցնեն, մազերս յունական ձեւով պիտի շտկեն, մէջը ծաղիկներ ու ակն պատուականներ ընդելուզելով, ոսկի օձիկ մը պիտի դնեմ ու ոտուքներս ու բազուկներս ոսկով պիտի ծածկուին: Զիս նեղաքցնողն այն է, որ կուրծքս ու սրունքներս բոլոր մերկ պիտի երթամ. կ'ըսեն որ դիցուհիներն այսպէս կը հագնէին:

— Գիցուհիներ... Հանճար... Չըսես, այդ տօնը կատարողներն հեթանոս են:

— Չէ, օրիորդ, հասարակապետականք են: Կ'ըսեն թէ ասկէ յառաջ մարդիկներուն ըրածը պարզապէս խենթութիւն էր, եւ որպէս զի այս խենթութիւնը ալ թողուն, Հանճարը ներկայացընելով մեծ կառքի մը վրայ դրած կը պտըցընեն: Այս Հանճարը ներկայացընողը քաղաքին մէջ գտնուող ամենէն վայելուչ աղջիկը՝ Վարդուհին է, ես ալ անոր քով յաւերժահարս մը պիտի ձեւանամ, իբրեւ ծայրագոյն էակ մը՝ ինչպէս կ'ըսեն:

Մարիամ այս ստորագրութիւնն ըրած ատեն՝ Աննային երեսը մէյ մը կը գեղըննար ու մէյ մը կը կարմրէր, ինչու որ կը տեսնէր թէ ինչ աստիճանի այլանդակութեան հասեր է Գաղղիացւոյ ազգը:

«Մարիամ, կը կարծես որ Աստուած այս անպիտանութեան համար չի՞ վշտանար:

— Արդէն ասիկա ես ալ մտածեցի. ըստ ամենայնի այն կուռքերուն նմանութիւններն են ասոնք, որոնց դէմ՝ ինչպէս որ Աստուածաշնչին մէջ կարդացինք, Աստուած այնչափ կը բարկանար:

— Եթէ այնպէս է, ըսաւ Աննա, քու խղճմտանքդ ալ քեզի կ'ազդէ որ այդ գէշ բան է: Ուրիշ պատճառ մ'ալ չըլլար՝ բոլոր քաղաքին առջեւ կէս մերկ երէւնալու ամօթը միայն բաւական էր զքեզ այդ բանէն ետ կեցընելու: Չես կրնար ու պէտք չես այն գարշելի հանդէսին մէջ մաս ունենալ: Աստուած, որ քու միտքդ լուսաւորեց, կը պատժէ զքեզ:

— Ի՞նչ ընելէքս չեմ գիտեր, ըսաւ Մարիամ լաւով: Հայրս ու մայրս իմ այսպիսի բանի ընտրուելուս վրայ ուրախութենէն իրենք զիրենք կորսնցուցած են, ինչու որ կը տեսնեն թէ բոլոր քաղաքին մէջ՝ քաղաքակերտին աղջկանէն ետեւ ամենէն գեղեցիկ աղջիկն իրենց գուստրն է: Եթէ զրուցելու ըլլամ որ չեմ ուզեր հանդէսին մէջ մտնել՝ անմիջապէս կ'իմանան որ դուք զիս արգելէր էք, ու մէյ մ'ալ ձեր երեսը չեմ տեսնել:

— Մարիամ, ասիկա այնպիսի գործք մըն է, որմէ ամենեւին մարդկային ակնածութիւն մը զքեզ ետ պիտի չկեցընէ: Թէպէտ եւ մէյ մ'ալ զիւար չտեսնենք, թէպէտ եւ աւելի մեծ ամեծ դժբախտութիւններ վրանիս հասնին, ամէն բան պէտք ենք կրել ու ՂԱստուած չվշտացընել: Ըսէ քու ծնողացդ թէ Չեմ կրնար նոյն հանդէսին երթալ. ըսէ որ ես զքեզ յորդորեցի չերթալու, վասն զի ես անոնց բարկութենէն միայն այն կողմանէ կը վախնամ՝ որ քեզի բան մը չհասցընեն: Ըսէ որ պատրաստ ես ամէն բանի մէջ անոնց հնազանդ ըլլալու, բայց երբ Աստուծոյ արգելած մէկ բանը հրամայելու որ ըլլան՝ պարտական ես չհնազանդելու: Զքեզ տեսնեմ, Մարիամ, Աստուած մեր հետն է: Երթան բարով, ես քեզի համար կ'աղօթեմ:

Մարիամ կտրուկ ձայնով մը «Մնար բարով» ըսաւ ու դնաց: Քիչ մ'աղօթելէն ետեւ, անկիւն մը քաշուած սկսաւ մտմտալ որ ինչպէս իւր ծնողացը խօսք բանայ: Դեռ մտածելու վրայ էր, երբ յանկարծ մայրը

ներս մտնելով, «Մտածմունքդ ի՞նչ է, ըսաւ, վաղն ուր երթալիքդ մոռցա՞ր. դնա նայէ, վաղուան հազուստդ ի՞նչպէս է:

— Մայր, ես մտածեցի. վաղուան հանդէսին չեմ երթար. շատ անվայել բան է. այսպէս կէս մերկ քաղաքին մէջ պարտելու կ'ամբընամ:

— Այս ալ նոր բան, ըսաւ մայրը՝ երկանը դառնալով, որ նոյն ատեն ներս կը մտնէր: Սուր նայէ, վաղը քաղաքապետին աղջկանը հետ երթալ չ'ուզեր:

Ռամոն աղջկանը վրայ նայուածք մը ձգեց, որով իբրեւ թէ անյապաղ մեկնութիւն մը կ'ուզէր իւր այս չուզելուն:

— Հայր, կ'աղաչեմ, ըսաւ Մարիամ քաղցրութեամբ, թող մի տաք որ վաղուան հանդէսին երթամ:

— Հա՛, հո՛, հասկըցայ. այն վերի քաղաքակից աղջկան քովէն կու գաս, այնպէս չէ. անշուշտ անիկա քեզի հրաման տուած պիտի չըլայ. կեցիր, դուն մէյ մ'ալ անոր երեսը կը տեսնես:

— Հայր, չեմ ուզեր երթալ այն հանդէսին, վասն զի Աստուած կը վշտանայ:

— Այդ որ Աստուածն է... Կը լսէ՞ս, կի՛ն, Ծայրագոյն էակը չի ճանչնար:

Այս ըսելով բարկութեամբ ձեռքը վերցուց ու Մարիամին գլուխը սաստիկ հարուած մը պիտի իջեցնէր, բայց մայրն արգելեց ու Մարիամին դառնալով ըսաւ:

— Գիտես ինչու զքեզ ընտրեցին, դուն ամենէն գեղեցիկ աղջիկն ես, անոր համար: Ազգը բոլոր քաղաքը վրադ պիտի զարմանայ:

— Ի՞նչ, մայր, ատեն մը դուք զիս իմ սնափառութեան համար կը յանդիմանէիք ու կ'ըսէիք թէ իմ կորստեանս պատճառ պիտի ըլլայ, հիմայ դուք ինձի այսպիսի խորհուրդ կու տաք:

— Հապա քու ծնողացդ ընելու հնազանդութիւնդ, ըսաւ Ռամոն: Ահա այն քաղաքակից աղջկան դասերը:

որ երանի թէ արդէն հոն գացած ըլլար... ուր որ քիչ մ'ետքը պիտի երթայ:

— Սիրելի ծնողք, ամէն ատեն ու ամէն բանի մէջ ձեզի կը հնազանդիմ, ու ձեզի կը խոստանամ որ ասկէ ետեւ առջինէն աւելի հնազանդ կ'ըլլամ:

— Եթէ այսպէս է, ուրեմն հնազանդէ:

— Չէ, մայր, իմ խղճմտանացս դէմ եղող բանի մէջ չեմ կրնար հնազանդիլ:

— Որովհետեւ այսպէս հնազանդ ես, այսօրուրնէ կ'արդեւիմ քեզի որ մէյ մ'ալ այն անիծեալ քաղաքակից աղջկան հետ չտեսնուիս:

— Ի՞նչպէս որ կ'ուզէք, հայր:

— Աղքատ աղջկան պէս պիտի աշխատիս:

— Ուրախութեամբ կ'աշխատիմ, մայր:

— Չեռքդ դիրք պիտի չառնուս, ըսաւ հայրը:

— Իմ բոլոր զուարճութիւններէս ետ կը կենամ, սիրելի ծնողք, թէ որ կ'ուզէք. կը տեսնէք որ այն հանդէսին երթալ չուզելու չար կամքէ մը յառաջ չի դար:

Հայրն ու մայրն այսպիսի հպատակութեան մը վրայ զարմացած, իրարու ըսին.

«Ի՞նչ ընենք, քաղաքապետին ի՞նչ ըսենք:

— Պէտք է որ երթայ, ապա թէ ոչ կը սպաննեմ:

— Հայր, ըսաւ Մարիամ՝ առջեւը ծնկան վրայ իջնալով, թէ որ ձեր աղջկան վրայ ունեցած սէրերնուդ համար կը խոստանաք որ զիս չէք բռնադատեր, ես այս գիշեր Աստուծոյ աղօթք կ'ընեմ եւ ապահով եմ որ անիկա բաներն այնպէս կը դարձնէ, որ հրամանքնիդ սրդողելու բան չէք ունենար:

— Խոստանանք տեսնենք, ըսաւ մայրը. նայինք վաղը բաներն ինչպէս կը դառնան, եւ թէ Աստուած իրօք կը լսէ իրեն:

Հայրը կռնակը դարձուց ու սպառնալիքներ մոմալով դուրս ելաւ: Երկրորդ օրը սաստիկ տարափով

անձրեւ մը գալով հանդէսն հետեւեալ տասնաւորը (այսինքն՝ հասարակապետութեան նորահնար տասնօրեայ շաբթուան վերջին օրուան) մնաց:

Ժ.

ՀԵՏԵՒԻՆԵԼ քուր շաբաթն Աննային կերակուրը Ռամոն բերաւ: Ասիէ Աննա ուրախացաւ, մտածելով որ Մարիամ իւր խղճմտանացը ձայնին հաւատարիմ գտնուեր է, եւ անշուշտ անոր համար զանիկա իրեն գալու չեն թողուցած: Ինն օր եղած էր որ Աննա զՄարիամ չէր տեսած, երբ յանկարծ իրիկուն մը Ռամոն կերակուրը բերելու սովորական ժամանակէն երկու ժամ ուշ իւր խուցը մտաւ: Աննա սարսափելով տեսաւ որ բանտապետը գինով է. մէկ դի մէկալ դի շարժելով Աննային մօտեցաւ եւ ըսաւ:

«Քաղաքակից, քեզի կ'ուզեմ այս լուրը տալ...»

Աննա գոզալով ինք զինքն հաստատուն բռնելու կը ջանար:

«Քեզի կ'ուզեմ այս լուրը տալ...», որ վաղն աղջիկս Հանճարի տօնին հանդիսադրաց գլուխներէն մէկը պիտի ըլլայ: Տեսնելով որ ամենեւին պատասխան մը չ'առնուր խօսքը շարունակեց: «Մտածեցի որ ասիկա անշուշտ քեզի հաճութիւն մը պիտի պատճառէ, անոր համար եկայ քեզի ըսելու...: Աւերէն ալ կու գամ քեզի իմացընելու հանդիսութեան ինչպէս գլուխ ելած ըլլալն ու պարագաները. վասն զի, նայէ, ըսաւ ահա թի ծիծաղով մը, վաղն անձրեւ պիտի չգայ... Գիշեր բարի»:

Այս ըսաւ եւ անորոշ քայլով մը դռնէն դուրս ելաւ: Դուռը գոցուածին պէս, Աննա ծնկան վրայ եկաւ ու Ատուռուց աղաչեց որ այսպիսի այցելութիւններէ զինքն ուրիշ անգամ ազատ պահէ, ետքը սկսաւ Մարիամին համար աղօթել:

Հետեւեալ առտուն Աննա երբ խցին բացուիլը լսեց, սիրտը նետեց վախճալով որ դարձեալ Ռամոնը

պիտի տեսնէ, բայց տեսաւ որ բանտապետու հին ներս մտաւ: «Ա՛հ, դուք էք, պոռաց վայրկեան մ'ուրախաւալով:

— Իրիկո երէկ շատ զուարթացած էր: Բարեկամներ եկան տեսութեան ու սկսաւ գաւաթները պարպել. քանի անգամ ըսի՝ որ Ռամոն, բանտարկեալներուն այցելութեան պիտի ելլես, մի խմեր: Ինք մօտիկ չըրաւ ու քանի մը յիշոցներով ինծի երես ըրաւ: Բայց կարծեմ ձեր քովէն ելլելէն ետեւ, որովհետեւ ձեզի ուշ եկած էր, այնպէս չէ: Աննա գլուխը ծռելով բանտապետու հէղն ըսածն հաստատեց: «Ուստի ձեզմէ ելլելէն ետեւ հետը կանթեղ ալ չունենալով սանդղին գլուխը թէ մէջտեղը, չեմ գիտեր, գլորտը կեր ինկեր է: Մարիամ եւ ես, որ իրիկուան կերակրոյ համար իրեն կը սպասէինք, մէկէն աղմուկ մը լսեցինք ու վաղցինք տեսանք որ աստիճաններուն վարը փուռեր պառկեր է, ճակատը ճղքուած: Հիմայ անկողնոյ մէջ է: Իրաւընէ ասիկա Մարիամին այսօրուան տօնին երթալն արգելելու համար գլուխնիս եկաւ:

— Շատ կը ցաւիմ ձեր երկանը հասած այս դժբախտութեան: Բայց Մարիամին կը վայելէ որ աւելի իւր հօրը գլխուն վերեւը կենայ, քան թէ Հանճարի կողքին մէջ:

— Ըսածնիդ ստոյգ է, քաղաքակից: Որովհետեւ՝ Մարիամ գովելու համար չեմ ըսեր, բայց յառաջուդն հիմակուան պէս զմեզ չէր սիրեր. հիմայ տեսնես ինչպէս իւր հայրը կը հոգայ կը խնամէ: Երէկ իրիկուն երբ հայրն այնպիսի խեղճ վիճակի մէջ փուռած տեսանք, ես ցաւէս սկսայ պոռալ ու Մարիամ հայրը բռնեց վերցուց ու ճակատը կապեց, երբ ես ինք զինքս կորսնցուցած ընելէքս չէի գիտեր: Ետքը գիշերն ալ զեւ բռնի պառկեցուց, ըսելով որ Աղղը քուր կալանաւորները դուք պիտի հոգաք՝ պէտք է որ քնանաք, ջրութիւն առնուք: Հայրս ես կը հոգամ, ըսաւ: Այն ատենէն մինչեւ հիմայ դեռ քովէն չզատուեցաւ. այն-

պէս որ հայրը, որ այնպէս խիստ բնութիւն ունի, անոր խնամքը տեսնելով շատ քաղցրութիւն կը ցուցնէ:

— Մեծ ուրախութիւն պատճառեցիք ինծի Մարիամին վրայ տուած այս ձեր լրերովը:

— Ո՛հ, ինչչափ կը սիրե՞ղ ձեզ, ու կ'ուզէ ձեզի բարեք ընել: Ես ալ կը սիրեմ ձեզ, քաղաքակից, և երէկ իրիկուն կը մտածէի որ Մարիամ ձեզի հետ ճանչուորութիւն ընելէն ետեւ խելօքցաւ: Բայց ես հոս եկեր կը խօսիմ, որ այնչափ գործքեր ունիմ ընելու: Մայրերն այսպէս են, իրենց տղոյը վրայ խօսք եղած ատեն ուրիշ ամէն բաներնին կը մոռնան: Այս բոլոր բանտապետութիւն եւ ելաւ դնաց:

Աննա նոյն օրը վրան տկարութիւն ու գլխացաւ մը զգալով՝ անկողին մտաւ եւ երկայն ատեն տաքութեամբ չարչարուելէն ետեւ, վերջապէս քունը տարաւ: Քանի մը ժամ ետքը շուկ մը լսելով արթնցաւ ու կարծեց թէ երազի մէջ է, երբ տեսաւ որ Թադուհին քովը կեցեր է: Բայց երազ չէր, հապա իրօք իւր հաւատարիմ աղախինն էր տեսածը:

«Թադուհի . . .

— Սիրելի օրիորդս . . .»

Այս էր միայն երկուքին ալ առաջին անգամ զրուցել կրցածը: Ետքը Թադուհին համառօտիւ մը պատմեց թէ ինք նոյն օրը բանտապետին քովն անցուցած է, Մարիամին ու բանտապետուհւոյն գործքերուն օգնելու համար եւ թէ ասոնք հիւանդին բրած իրենց ծառայութիւններովը յոգնած ըլլալով, ինքն ինք զինքն առաջարկեր է որ կալանաւորներն հոգայ ու այսպէսով բանտին բանալիներն իրեն ձեռքը տուեր են:

«Ի՞նչ կ'ընէ Յակոբ, իմ սիրելի Յակոբս:

— Չեր կամացը համեմատ դատելով, սիրելի օրիորդ, որոնց որ յանձնած էինք, անոնց քովէն հանեցի եւ քովս առի:

— Աւելի առողջութիւն մը գտաւ:

— Չէ, միշտ նոյնն է. գլուխներնուս հասած դժբախտութենէն տասնութիւն օր յառաջ պարտիզին տաճարին մէջ ձեզի բերած ատենս եղածին պէս է:

— Բայց բժիշկներն ի՞նչ կ'ըսեն:

— Շատ այնչափ յոյս չունին որ նորէն խելքը վրան դայ:»

Աննա այս լրին վրայ սկսաւ արցունք թափել. բայց ետքը մէկէն աչքն անկողնոյն վերեւն եղած Տիրամօր պատկերին դարձնելով, զոր հոն բանտին մէջ ինքը նկարած էր, «Թադուհի, ըսաւ, մինչեւ հիմայ մարդկային օգնութեան դիմեցինք եւ օգուտ մը չտեսանք, եկուր Յակոբին առողջութիւնն Աստուծոյ ու անոր սուրբ Մօրը յանձնենք»: Երկուքն ալ ծնկան վրայ դալով ջերմեւանդն աղօթք մը մատուցին Աստուծոյ որ Յակոբին բանաւորութիւնը բանայ:

Ասկէ ետքն երբ Թադուհին կ'ուզէր իւր գործքերը տեսնելու երթալ, Աննա հարցուց.

«Իսկ հօրաքոյրս ու հայրս:

— Հօրաքոյրերնուդ արդէն հարցաւորձ եղաւ, եւ իրեն դէմ բան մը չգտնուեցաւ. զանիկա, ինչպէս նաեւ ձեզ բանտը կը պահեն անշուշտ յուսալով որ վերջապէս հայրերնուդ ուր ըլլալը ձեզմէ կ'իմանան:

— Հօրս վրայ տեղեկութիւն մ'ունիք:

— Ես իրեն գրեցի որ չըլլայ թէ Գաղղիա դառնայ, ինք զինք մեծ վտանգի մէջ կը դնէ:

— Պատասխան գրեց:

— Թադուհին սկսաւ սանկնանկ պատասխան տալ . . . Սիրելի օրիորդ, ըսաւ, հանգարտ եղէք, ինք խոհեմութեամբ կը վարուի, ու զիտեմ որ ողջ առողջ է: Բայց դուք հիւսիսէք էք, ի՞նչ էք:

— Քիչ մ'անհանգստութիւն ունէի, բայց քանի մը ժամ քնանալէս ետեւ ամէն բան անցաւ. աղէկ եմ: Նայեցէք որ նորէն գալ ու խօսիմք:

— Մնա՛ք բարով, սիրելի օրիորդ, ըսաւ Թադուհին եւ իրարմէ բաժնուեցան:

ԺԱ.

ԵՐԱՐՈՐԴ օրը չէ թափուհին, հապա բանտապետուհին բերաւ Աննային ուտելիքը: Աննա անոր երկանը ինչպէս ըլլալը հարցուց:

“Հիմայ աղէկ է, ըսաւ բանտապետուհին:

— Իսկ Մարիամ:

— Մարիամ շատ յոգնած էր, այս առտուն պառկեցուցի, Պրիւնէլ քաղաքակից կիներ երկանս քովը կը սպասէ, մինչեւ որ ես դորձեմ լմացընեմ:

Աննա երկու շաբաթ այսպիսի տրամաւթեամբ ու քիչ մ'ալ հիւանդադին անցուց: Իւր հօրն ու հօրաքեռ յիշատակը, իւր վիճակին անորոշութիւնն եւ օր մը դատաստանի առջեւը տարուելու մտածմունքը՝ միտքը կը խռովէին եւ այսպէս առողջութիւնը կը կորսնցընէր:

Օր մը, երբ Աննա ինք զինքն աւելի գէշ կը զգար, մէկէն դուռը բացուեցաւ, բայց ինքն եւ ոչ գլուխը դարձուց ո՛վ ըլլալը տեսնելու համար. մէյ մ'ալ Մարիամին ձայնը լսեց, որ զանիկա կ'ողջունէր: Աննա յանկարծ զարմանքով ու այլայլութեամբ հառաչանք մ'ըրաւ՝ Մարիամին ետեւէն եօթը տարւան չափ հրեշտակի նման տղայ մը տեսնելով, որ դրան մէջ կեցած սեւեռեալ աչքով մ'իւրեն կը նայէր:

“Ի՞նչ կայ օրիորդ, ըսաւ Մարիամ, տղէն վախցա՞ք. թողութիւն կ'ընէք զանիկա հոս բերելուս: Խեղճ տղան խելք չունի. բայց մի վախնաք միաս մը չի տար: Պրիւնէլ խաթունին աղան է:

“Հօրս հիւանդութենէն վեր իւր մայրը մեր քովն ըլլալով, տղան ինծի հետ բարեկամութիւն մը կապեց իւր վարմանց մէջ, որովհետեւ ամենեւին չի խօսիր: Եւ որովհետեւ այսօր հայրս ու մայրս վրաս գոհ ըլլալուն համար ինծի հրաման տուին ձեր քովը գալու, այս պղտիկն ալ ինծմէ չուղեց բաժնուիլ. մայրն ալ ինծի ըսաւ. “Հետդ առ, Մարիամ, թող քիչ մը պտըտի: Մտքէս չէր անցած որ դուցէ դուր

չէք ուղեր որ հետս մէկը բերեմ, բայց մենք կրնանք ուղածնիս խօսիլ խեղճ տղան չի կրնար պատմել:”

Այս երկայն խօսքերուն առեն Աննա իւր այլայլութենէն ելլելու ժամանակ ունենալով, ինք զինք հանդարտ բռնելով պատասխանեց:

“Ամենեւին չեմ նեղացած ատոր, Մարիամ. մանաւանդ թէ ես տղաքը կը սիրեմ. բայց հիմայ քիչ մը հիւանդ ըլլալուս պղտիկ զարմանք մ'ալ վրաս այլայլութիւն կը բերէ:”

Այս ըսաւ, ու նստած աթոռէն ելլելով տղուն մօտեցաւ, որ տակաւին հոն անշարժ կը կենար:

“Անունն ի՞նչ է,” հարցուց Աննա կարմրելով:

— Անունն Յակոբ է:”

“Եկուր, Յակոբ,” ըսաւ Աննա, ու տղան գիւրկն առաւ:

Մարիամ զարմացաւ թէ ինչպէս տղան այնպէս յօժարութեամբ թողուց որ Աննա զինք գրկէ, որովհետեւ իւր մօրմէն եւ Մարիամէն ուրիշ մէկու մ'իւնք զինք երբեք գրկել չէր տար ու միշտ հեռու կը փախչէր:

“Դասառութիւնդ շարունակելու պիտի գամ, Մարիամ, հարցուց Աննա:

— Այո, պիտի գամ:

— Եկուր, եկուր, սիրելի Մարիամ. բայց այս տղան ալ հետդ բերելու մի վախնար. իւր խեղճութեանը վրայ կը ցաւիմ ու կ'ուղեմ ձեռքէս եկածին չափ աշխատիլ այս խեղճութեանը դարման մը դառնելու:”

Ասկէ ետեւ Մարիամ ամէն օր կու գար իւր բնական հատած դասերը շարունակելու համար, ու զրեթէ միշտ զՅակոբ հետը կը բերէր, ինչու որ Թագուհի բանտապետին հիւանդութեան պատճառաւ մէյ մ'անոր բնտանեաց մէջ մոնէլէն ետեւ ալ նոյն տան մէջ իբրեւ կարեւոր անձ մը համարուած էր ու միշտ հոն կը մնար: Ռաման ալ իւր աղջկանն իւր վրայ ցուցեցած խնամքէն կակղացած ըլլալով, անոր՝ տղան հետն առնելու բաղձանացը դէմ չէր դնէր:

Աննա անկէ ետեւ ալ Մարիամին կրթութեան ու Յակոբին խելքը վրան բերելու ջանքով զբաղած իւր տիրութենէն յառաջ եկած հիւանդութենէն ազատեցաւ: Յակոբին խենթութեան գլխաւոր նկարագիրն էր յամառ լուծիւն մը, այնպէս որ բռնէն բառ մը չէր հաներ: Թէպէտ եւ շատ անգամ կ'երեւար թէ խօսուած խօսքը կը հասկընայ, մանաւանդ ամէն օր Աննան տեսնելու սկսելէն ետեւ: Աննա իւր քաշած պատկերներովն ու Մարիամին ձեռքովը խաղալիքներ ալ գնել տալով իւր քովը տղան կը զուարճացնէր:

Այսպէսով ամիս մ'անցաւ, որ Աննա Յակոբին խելքը վրան բերելու կը ջանար. եւ թէպէտ եւ տղան երբեմն երբեմն ծիծաղելու սկսաւ, բայց առողջութեան դրական նշան մը չերեւցաւ: Այսու ամենայնիւ Աննա անոր առողջութիւնն Աստուածամայրէն խնդրած ըլլալով, իւր յոյսէն ետ չէր կենար:

Աննա կը բաղձար Յակոբին հետ միայն ըլլալ, որպէս զի հին յիշատակներու նորոգութեամբ անոր փթացած ու անգործ եղած յիշողութիւնը վարթուցանելու փորձ րնէ: Վերջապէս օր մը Յակոբ Աննային քովն այնչափ զուարճացած էր, որ երբ Մարիամ Աննային քովէն պիտի բաժնուէր, ինք ամենեւին չուզէր Աննայէն բաժնուիլ ու անոր ետեւէն երթալ: Աննա իւր նպատակին հասնելով Մարիամին բտաւ որ տղան իւր քովը ձգէ: Մարիամ ալ հաւանեցաւ ու ելաւ զնաց:

Աննա տղան դիրկն առաւ ու յիշողութիւնը վրայ բերելու համար սկսաւ հարցընել. «Յակոբ, զիս կը սիրես»: Քանի մ'անգամ այս հարցումն րնէլէն ետեւ, տղան գլխովը հաստատական նշան մ'ըբաւ: Ասոր վրայ Աննա ուրախացած «Թէ որ զիս կը սիրես, ըսէ ինծի բտա, անունս ի՞նչ է:»

Տղան պատասխան չէր տար ու Աննային վիզն եղած շղթայով կը խաղար, զոր Աննա դիտմամբ դուրս ձգած էր:

«Նայէ, Յակոբ, թէ որ կը խօսիս, այս շղթային ծայրն եղածը քեզի կու տամ. ասիկա քեզի տուած ամէն պատկերներէս աւելի աղւոր է:»

Յակոբ նոյն կենդանագիր պատկերը տեսնելով, սեւեռեալ աչքով մը սկսաւ անոր նայիլ, քիչ մ'ետքը սկսաւ աչուրներէն արցունք թափիլ: Աննա լուռ կեցած անոր միտ կը դնէր: Երկայն ատեն վրան նայելէն ետեւ մէկէն սկսաւ նոյն պատկերագիրը (ԿԻՐԱՆ) մէկդի մէկադի դարձընել, եւ այնչափ բռնութիւն կ'ընէր վրան՝ որ Մարիամ վախնալով որ անով խենթութիւնն աւելի կը գրգռի՝ ձեռքէն առաւ. բայց այն ատեն սկսաւ աւելի աղմուկ րնել, ոտուրները դետին զարնել, լալ ու պոռալ, այնպէս որ Աննա ստիպուեցաւ պատկերագիրը նորէն ձեռքը տալ, զոր դարձեալ աւելի եւս տաքութեամբ ամէն կողմ դարձընէլէն ետեւ Աննային ձեռքը տուաւ, խորունկ ծայնով մը «Աննա...» ըսելով:

Աննա անոր խօսիլը լսելուն ուրախութենէն ինք զինք կորսնցուցած պատկերագիրը ձեռքն առաւ եւ ամէն կողմ նայելով վրան պղտիկ ծակ մը տեսաւ. զնդասեղ մը հանեց ու նոյն ծակին մէջ խօթելուն պէս պատկերագիրը բացուեցաւ ու մէջը կնոջ կենդանագիր պատկեր մ'երեւցաւ, զոր Յակոբ տեսնելուն պէս. «Մայր, կանչէց:»

Աննա այս տեսնելով ծնկան վրայ եկաւ ու Աստուծոյ գոհութիւն տուաւ տղուն յիշողութիւնը բանալուն համար:

Ետքն Աննա սկսաւ մտմտալ որ ինչպէս տղուն ձեռքէն նոյն կենդանագիր պատկերն առնու, որպէս զի Մարիամ երբ ներս մտնէ բան մը չիմանայ. բայց նոյն իսկ տղան զանիկա այս հոգէն ազատեց. որովհետեւ դրան բացուելուն ծայրը լսածնին պէս շուտ մը պատկերն Աննային տուաւ որ անհանգստութեամբ մ'առջեւը կեցաւ, մինչեւ որ Աննա պատկերագիրը նորէն ծոցը դրաւ:

ԱՆՆԱՆ նոյն գիշերը գրեթէ առանց քնոյ անցուց: Հետեւեալ օրն Յակոբ նորէն եկաւ ու անմիջապէս գնաց Աննային ծնկան վրայ նստաւ:

“Տղան մոգեցիք, ինչ բռիք, ըսաւ Մարիամ Աննային խնդալով. բերնէն ամենեւին խօսք հանած չունէր, ձեր քովը քիչ մը կենալէն ետեւ հազար անգամ ձեր անունը կրկնեց ու ամէն հարցմանց պատասխան ձեր անունը կու տար. մայրն ուրախութենէն խելքը թռցուցած է:”

Այսպէս թոյլ տուին Յակոբին որ շատ անգամ Աննային քովը երթայ: Աննա ալ ամենայն ճգամբ ետեւէ կ'ըլլար անոր միտքը բանալու: Երկայն ատեն նուաճ աշխատութենէ ետեւ վերջապէս սկսաւ տղէն՝ իւր ամէն մէկ հարցմանը պատասխան ընդունիլ եւ ետքը կամաց կամաց խօսիլ սորվեցաւ: Աննա այս ատեն այնպիսի ուրախութեան մէջ էր որ եթէ հօրն ու հօրաքեռը մտածմունքը չունենար, աղատութիւնը կորսնցուցած ըլլալը բոլորովին կը մոռնար:

“Աննա, զիս պատուհան հանէ, ըսաւ օր մը Յակոբ:

— Ինչո՞ւ համար, տղաս:

— Չե՞մ գիտեր, բայց կ'ուզեմ պատուհան ելլել:

— Կ'երեւայ թէ խելքիդ փչեր է, անոր համար:

— Չէ, խելքիս փչած չէ, ըսաւ տղան նեղանալով մը:

— Հապա ինչո՞ւ կ'ուզես նայիլ:

— Աննա, նայէ ես երբեք սուտ չեմ ըսեր, ըսաւ Յակոբ, եւ Աննային մօտենալով ցած ձայնով ըսաւ: “Պրիւնէլ մայրս ինծի այսպէս ըսաւ, Աղաչէ որ զքեզ պատուհանին առջեւ գնէ, ըսէ որ այնպէս կ'ուզես. եւ թէպէտ եւ ես աւելի կ'ախորժեմ քու ծնկանդ վրայ նստիլ, բայց Պրիւնէլ մօրս խոստացած ըլլալով որ ըսածը կ'ընեմ, հիմայ քեզմէ ասիկա կը խնդրեմ: Հիմայ ի՞նչպէս կրնաս խելքիս փչած ըսել:

— Աղնիւ, Յակոբ, ըսաւ Աննա ու մտքին մէջ վարանելով թէ Թագուհին այս բանս ինչ վախճանաւ ապապրած կրնայ ըլլալ, տղան գրկեց ու պատուհանին առջեւ տարաւ:

Աննա աչքը դարձի դաշտերուն վրայ ձգելով քանի մ'երկրագործ տեսաւ, որոնք հոն կ'աշխատէին: Ո՛հ, ըսաւ ինք իրեն ես ատեն մ'ասոնց վիճակը դժբախտ կը համարէի, բայց իրենց վիճակին ստորնութիւնը զերենք ազատ կ'ընեն այն ամէն շարիքներէն՝ որոնք հարստութեան պատճառաւ կը հասնին, անոնք ամէն իրիկուն իրենց ընտանեաց գիրկը կը գտնուին, իսկ ես...:

Այսպիսի խորհրդածութիւններ ընելու ատեն, կը տեսներ որ վերոյիշեալ երկրագործներէն մէկը, որ ամէնէն մօտ ու մէկաշնորուն ետեւն էր՝ ստէպ ետեւը կը դառնար ու դէպ ի բանտ կը նայէր. քիչ մ'ետքն ալ գործէլէն դադրած սկսած էր Աննային նայիլ: Այրկեան մ'այսպէս նայէլէն ետեւ զբազանէն թաշկինակն հանեց ու սկսաւ օդին մէջ շարժել: Աննա այս նշանէն այլայլեցաւ ու կը մտածէր թէ անշուշտ ծառայութ մէկը պիտի ըլլայ, բայց ո՞վ ըլլալը չէր կրնար իմանալ, ինչու որ տեղը բաւական հեռու էր ու մարդն ալ գլխարկը մինչեւ աշուրներն իջեցուցած էր: Աերջապէս մարդը մէկ ձեռքով թաշկինակը շարժած ատեն մէկալ ձեռքովը գլխարկը բացաւ: Աննա դանկալ ճանչցածին պէս ծնկուրները չէին կրնար զինք բռնել, բոլոր ուժովը պատուհանին վանդակը բռնեց կեցաւ: Տեսածն իւր հայրն էր: Աննա քիչ մը հանդարտելէն ետեւ վրիթալ թաշկինակը հանեց ու պատուհանէն դուրս երկնցուց. Պր. Աերթրոյ ալ այս տեսնելուն, բազուկներն երկնցուց իբրեւ թէ զԱննան գրկել ու օրհնել ուզելով: Ետքը մէկալ երկրագործները յառաջ եկած ըլլալով, ինքն ալ անոնց մէջ խառնուեցաւ ու ամէնքը մէկտեղ զացին:

Աննա կեցած տեղն անշարժ մնաց ինք զինք զանազան խորհուրդներու տալով. Յակոբ ալ անոր երեսը

կը նայէր ու կարծես թէ չէր ուզեր զանիկա իւր խորհուրդներէն հանել. մէկէն Մարիամ նեւս մտաւ ու զԱննա պատուհանին առջեւ տեսնելով, «Բան մ'ուներս, Աննա, հարցուց:

— Քիչ մը անհանգիստ եմ:

— Եթէ այսպէս է պաշկէ, ըսաւ ու տղան առնելով գնաց: Քիչ մ'ետքն առանձին դարձաւ Աննային հանգարտեցուցիչ խմելի մը բերելով:

Աննա սկսաւ քնանալ, բայց շարունակ երազներու մէջ էր. հայրը շղթաներու զարնուած զինուորներէ քաշկուտուած, հօրաքոյրն եւ ինքը դատաստանի առջեւ ելած, մահուան դատապարտուած տեսնելով եւ ասոր նման զանազան զարհուրելի երազներով կը շարշարուէր: Ասոնցմէ ազատելու համար անկողնէն ելաւ, բայց իւր սովորական գործքերուն չէր կրնար զբաղիլ: Անհամբերութեամբ Յակոբին կը սպասէր ու թագուհին ալ կը զայրանար որ ինչու Յակոբին ձեռքով իրեն նամակ մը չի հասցըներ, առանց միտքը բերելու այն երախտագիտութիւնը, զոր ինք անոր պարտական էր՝ այնչափ խոհեմութեամբ ծամբաներ բանեցընելով իւր քովը մօտենալուն եւ իրեն շնորհուած այնչափ դիւրութեանց պատճառ ըլլալուն համար:

Բայց թագուհի յայնմ անխոհեմութիւն բրաւ՝ որ Աննային իմացուց իւր հօրը մօտ ըլլալը: Պր. Աերթոյ Գաղղիա եկած էր իւր աղջիկը տեսնելու համար, բայց որպէս զի իրեն ետեւէն եղողները զինք չընեն, գեղացւոյ զգեստ հագած ծակտին քրտինքովը հացը կ'ուտէր: Բանտին չորս կողմը կը պտըտէր անգամ մ'իւր աղջիկը տեսնելու համար, բայց չէր ուզեր որ իւր հոն ըլլալն աղջիկն իմանայ: Թագուհի ասոր միտ չգրաւ ու տեսնելով որ իւր տէրն անմխիթար կը տանջուի, ուղեց անոր մխիթարութիւն մը տալ եւ առանց հետեւութիւնը մտածելու Յակոբին ապապրեց որ Աննային ըսէ թէ Պատուհան կ'ուզեմ ելլել:

Աննա պարապ տեղ կը սպասէր: Յակոբ նոյն օրը չեկաւ: Մարիամ եկաւ ու լալով ըսաւ թէ հայրն օր աւուր վըայ աւելի խտուածիւն կը բանեցընէ, եւ թէ անտարակոյս ասկէ վախնալով թագուհին Յակոբին հետ նոյն օրն իրենց չեկաւ: Աննա հարցուց թէ Ռամոնին խտուածիւն ընելուն պատճառն ինչ է: Մարիամ քիչ մ'ատեն լուեց եւ ետքն ըսաւ որ կալանաւորներուն դատաստան պիտի ըլլայ, անոր համար խիստ հրաման եկած է որ արտաքիններուն հետ չհաղորդին:

Եթէ այսպէս է, ասոր համար քու գործքերդ աւելցած պիտի ըլլան որ սովորականին պէս քովս երկայն չես կենար:

Մարիամ երբ Աննային տխրութիւնը տեսաւ աչուրները լեցուեցան, բայց առջեւ չուզելով լալ ելաւ իւր գործքերուն գնաց: Աննա նորէն պատուհան ելաւ ու քանի մը ժամ հոն կեցաւ, բայց հայրը մէյ մ'ալ չերեւցաւ:

ԺԳ.

Աննա՝ երկրորդ առտուն, երբ բանտապետին անձամբ իւր խուցը մանելը տեսաւ, սիրտը գող ելաւ անկէ անախորժ խօսքեր լսելու վախով: Ռամոն եկած էր անոր ըսելու որ նոյն օրը հարցափորձ պիտի ըլլայ եւ ետքը դատաստանը պիտի կտրուի: Աննա թէպէտ եւ կ'ուզէր քանի մը բան հարցընել, բայց գիտնալով որ անիկա զինք շարշարելու համար խիստ ու զարհուրեցուցիչ պատասխաններ պիտի տայ՝ լուեց:

«Մի վախնար, քաղաքացի, ըսաւ Ռամոն, ստոյգ է զրեթէ ամէնքը պիտի դատապարտուին, բայց դուցէ դուն չես դատապարտուիր, որովհետեւ ստոյգը խօսելով, դուն շարութիւն մը չունիս. թէ որ Փիթի ու Քուպուրի կողմնակցութենէ եղող մարդու մ'աղջիկը չըլլայր՝ քեզի ամենեւին դպչող չէր ըլլար:» Այս ըսաւ եւ ելաւ գնաց, աղջիկը զանազան մտմտութի մէջ

ձգելով: Կը մտածէր թէ ինչ պատասխան պիտի տայ իրեն հարցում ընողներուն, եւ թէ ինչ պիտի գայ արդեօք իւր հօրաքեռ գլուխը, բայց թէ անտարակոյս մահ: Այսպիսի խորհուրդներով այլալիւծ իւր սովորական միջոցը ձեռք առաւ. սկսաւ Աստուծոյ ու Տիրամօր աղօթել որ այս վերջին աստիճանի նեղութեան մէջ օգնութիւն ընեն: Երկայն ատեն ծնկան վրայ աղօթելու հետ էր, երբ յանկարծ աղմկով մը դուռը բացուեցաւ: Ռամոն երկու հոգիներս խօթեց, որոնցմէ մէկն էր Մանլիոս քաղաքացին, որ բուն հարցաւորը ընելու պաշտօնն ունէր ու մէկալն ալ իւր ատենադպիրը: Այս երկուքին կերպարանքն ու ձեւերն ըստ ամենայնի նման էին այն հասարակապետականներուն կերպարանացն ու ձեւերուն, որոնք դղեկին մէջ զերենք բռնելու եկած էին:

«Մի վախնար, քաղաքացի, ըսաւ Մանլիոս, քեզի հարցաւորը ընելու եկանք:

— Չեմ գիտեր թէ ինծի ինչ կրնաք հարցընել, բայց կը ջանամ կրցածիս չափ հարցումներնուդ պատասխանը տալ:

— Վախկոտ կերպարանքիդ նայիմ, թէ այսպէս տալու պատասխաններդ արդէն պատրաստածի պէս խօսելուդ: Տեսներք. քեզի հրաման, կրնաս նստիլ. համարձակ պատասխան պիտի տաս: Քեզի ահա, յառաջուրնէ կ'ըսեմ թէ ստախօտութիւնը քեզի շահ մը չ'ըներ. ամէն բանէն յառաջ ճշմարտախօսութեան պիտի նայիս, ու թէ որ ճշմարիտը խօսիս՝ հասարակապետութեան մարդասէր խնամքը կը գտնես: Պատասխան չե՞ս տար:

— Հարցում ըրէք, որ պատասխան տամ:

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ Մանլիոս քաղաքացին: Ետքը սկսաւ անունը, մականունը, տարիքն ու վիճակը հարցընել, որոնք ամէն հարցաւորի առաջին հարցումներն են: Յետոյ հարցուց՝ «Հայրդ ո՞ւր է:

— Ի՞նչպէս կը հարցընէք ինծի իմ հօրս ո՞ւր բլալն, ըսաւ Աննա ինք իւր վրայ սաստիկ բռնութիւն ընելով՝ որ խօսքերն առանց այլալիւծութեան արտաբերէ, երբ հինգ ամսէ վեր ես բանտի մէջ եմ:

— Հա, ստոյգ է ըսածդ: Բայց քու բանտ մտած ատենդ ո՞ւր էր:

— Երբ եկան զիս առնելու եւ հոս բերելու, տարիէ մ'աւելի էր որ հայրս չէի տեսած. Գերմանիա՝ իւր հայրենիքն էր:

— Գերմանիա, ըսաւ Մանլիոս, երեսը ծռմաւոր կելով. Գերմանիա դացած բլալը չեմ գիտեր, բայց այս ապահով գիտեմ թէ Գաղղիայի մէջ է եւ ասկէ ալ հեռու չէ... Այս բանս գիտէիք. պատասխան տուր:»

Աննա ներսէն արտաքոյ կարգի խռոված վայրկեան մը լուռ կեցաւ:

«Պատասխան պիտի տամ:

— Ի՞նչ կրնամ ըսել ես ձեզի, երբ դուք զիս կըղպակներու տակ դրած էք ու դրսի բաներուն վրայ տեղեկութիւն կ'ուզէք ինծմէ:

— Ըսածիդ իրաւունք կու տամ: Բայց շատ անգամ կըղպակներու տակ ու գոց տեղ ալ կրնայ բան իմացուիլ:

— Ի՞նչ կ'ուզէք ըսել, չեմ հասկընար:

— Կրնայ բլալ որ մէկը պարզեւներով բանտապետը շահի ու քաղաքին մէջ եւ դաշտերու վրայ (հոս պատահանը ցուցուց) եղած բաներն իմանայ: Թէ որ այսպիսի բան մը կայ կրնաս ըսել, վասն զի քեզի պէս խեղճ պղտիկ բանտարկեալ ազնկան մը համար ասիկա անմեղ բան է:

— Բայց արդեօք նոյնպէս անմեղ բան մը կը սեպուի այն անձանց, որոնք որ ձեր ենթադրածին պէս այնպիսի ծամբով տեղեկութիւն կու տան:

— Լաւ է, դուն չես ուզեր մէկը մատնել, բայց դուք կրնաս բռնադատուիլ խօսելու:

— 2է, քաղաքացի, ինչու որ մեր ընտանեաց մէջ մասնութիւնը վատահամբաւութիւն է, ինչպէս նաեւ ստախոսութիւնն ալ: Արդ կրնաք ինծի հաւատալ, երբ ձեզի զրուցեմ, թէ չէ թէ միայն ետեւէ չեմ եղած բանտապետը շահելու, զոր ես անկաշառելի կը տեսնեմ, հապա նաեւ եթէ ինքն ալ ինք զինք պատժոյ վտանգի տակ դնելով ուղեւոր ըլլար ինծի դիւրութիւն մը տալու համար այնպիսի առաջարկութիւն մ'ընել, ես յանձն չէի առնուր:

— Ճշմարիտ պնդեալեալ տական աղջիկ մը կ'երեւաս, ըսաւ Մանլիոս ձայնը փոխելով, հաստատուն կեցեր ես մտքիդ վրայ, բայց մենք զքեզ խոնարհեցնելու միջոց դիտենք:

Քու հօրդ ուր ըլլալը չես ուղեր ըսել: Գէթ կրնաս ըսել, թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ ձեր տան մէջ ամենեւին ոսկի ու գոհար չի գտնուիր: Ինծի այնպէս կ'երեւայ որ ձեր տան մէջ այնպիսի բաներ պակաս եղած չեն կրնար ըլլալ: Հա, կը մտածես թէ ինչպէս պատասխան տաս:

Իրօք ալ Աննա այս կը մտածէր. գիտէր որ իւր մօրմէն ժառանգած ինչքերը Գաղղիայի մէջ յարքունիս առնուած էին, ու իւր եւ հօրը բոլոր բոլոր ստացուածն այն գոհարներն էին, ինչու որ հօրաքեռ ինչքերը Յակոբին կ'իյնային: Ասոր համար կը մտածէր թէ ինչ պատասխան տայ:

«Քաղաքացի, այն գոհարներուն տէր եղողը՝ ինծի կ'երեւայ որ՝ միանգամայն իրաւունք ունի ուղածին պէս անոնց վրայ տրամագրութիւն ընելու. անոր համար ես զիս պարտական չեմ տեսներ ձեզի ըսելու թէ իմ գոհարներս ինչ ըրի: Բայց այս ալ կ'ըսեմ որ եթէ զմեզ բռնելու համար զղեակ եկողները փնտռելու ըլլային, կը գտնէին:

— Եթէ այնպէս է՝ ուրեմն, հոն պահուած են:

— 2է, հիմայ հոն չեն:

— Հապա ո՞ր են:

— Գիտեմ, որ յարդի մէջ թաղուած էին. այսչափ միայն կրնամ ձեզի տեղեկութիւն տալ:

— Յարդի մէջ: Ապա ուրեմն ձեր կալուածներուն մէջ եղած յարդի շեղջերուն մէջ պէտք է նայիլ: Բայց ըսածդ ստոյգ է:

— Երբեք սուտ ըսած չունիմ:

— Բերդէն դուրս հանողը դուն էիր:

— 2է, ես չէի:

— Հապա ո՞վ էր:

— Սուտ չեմ ուղեր ըսել, բայց այն անձն ալ չեմ ուղեր անուանել. միայն կը հաստատեմ որ զմեզ բռնող անձինք գոհարները փախցընելու օգնեցին:

— Հը... այս կարելի է. անդամներ... այն անձինքը կը քննենք: Ետքն ատենադպրին դառնալով ըսաւ «Այս վերջին պարագան մի գրեր. թէ որ ըսածը զոգարտութիւն է, պատիժը կ'ընդունի, իսկ եթէ ճշմարիտ՝ ընելէքնիս գիտենք...»

«Մնաս բարով, քաղաքացի աղջիկ, քիչ մ'ետքը մէկը պիտի դայ եւ ամէնուն դատաստանը պիտի կտրէ. Գրքին մէջ դուն ալ այնչափ աղէկ վկայութիւն ունեցողներէն չես. ինչու որ հօրդ վրայ սաստիկ կասկած կայ որ հասարակապետութեան դէմ եղած ժողովակի մը մասնակից է, ու դուն ալ անոր ելած կ'երեւաս:»

ԺԴ.

«Ո՛հ, զնաց, ըսաւ Աննա ինք իրեն՝ գրան նայելով, զոր դուրս ելլելով գոցած էր Մանլիոս, սիրաբար կարկոթեամբ ինծի դէմ լեցուած ելաւ զնաց:

Այսպէս՝ քիչ մ'ետքն ալ իմ վիճակս պիտի որոշուի. պէտք է որ ժամ յառաջ Յակոբը որոշ վիճակի մը մէջ զնեմ:» Այս ըսելէն ետեւ նստեցաւ հետեւեալ սողերը գրեց իւր հօրաքրոջը:

«Մերելի հօրաքոյր. Ահա կ'իմացընեմ ձեզի այն Դաղտնիքը, զոր յառաջագոյն չէի կրնար յայտնել,

բայց հիմայ ամէն բան կրնամ ըսել: Արդ կարդացէք, սիրելի հօրաքոյր:

“Իմ սիրելի հօրս ճամբայ ելելէն քանի մ'օր ետքը, առտու մ'ելած էի պարտեղը պտրտելու. դուք դեռ կը քնանայիք, եւ ատենէ մը վեր զձեզ հիւանդագին տեսնելուս՝ կը մխիթարուէի այսպէս անուշ քնոյ մէջ ըլլալնուդ: Քիչ մ'ետքը ձեր այն հիւանդութեան պատճառ եղող բանը պիտի իմանամ եղեր: Երբ մեր գեղեցիկ երկու կարգ ծառատունկներուն մէջ կը պտրտէի՝ մէկէն տեսայ որ Թագուհին պարտիզին տաճարէն ելլելով գէպ ինծի կը վազէ: “Օրիորդ, բաւ, սա տեղը կին մ'ելած է՝ կ'ուզէ հետեւնիդ խօսիլ, ու ձեզմէ օգնութիւն մը կը խնդրէ:

— Ա՛յ ինծի բեր, սիրով կ'ընդունիմ, տեսնեմ թէ իրեն կրնամ օգնել:

“Թագուհին գնաց եւ ետ դարձաւ երիտասարդ կնիւն մը հետ, որ քաղաքացւոյ կարգէ կ'երեւար եւ երեսն այնպիսի տխրութիւն մը կար՝ որ սիրտս շարժեցաւ: Երբ Թագուհի գնաց եւ իրեն հետ միայնակ մնայինք՝ երկուքնիս ալ նստարանի մը վրայ նստեցանք, եւ աղաչեցի անոր որ իւր այցելութեան նպատակն իմացնէ:

“Ես եկայ, օրիորդ, ձեր օգնութիւնը խնդրելու, չէ թէ ինծի համար, հապա այնպիսի անձի մը կողմանէ, որ իւր բոլոր յոյսը ձեր վրայ դրած է: Իմ մականունն Տելվիլ է. երիկ կնիկ ատենէ մը վեր եկած ենք ու Գաղղիայի հիւսիսային կողմը քաղաք մը կը բնակինք: Մեր վարձու բռնած տան մէջ երկայն ատենուրէն հիւանդ օտարական մը կար: Թէ զանիկա ու թէ անոր խեղճ տղան խիստ գէշ կը նայէին, ինչու որ իւր ընտանիքէն, բարեկամներէն հեռու էր: Երիկս որ աղէկ մարդ մըն է շատ անգամ անոր քովը կ'երթար, եւ ես ալ տղան քովս կ'առնուի խեղճ հօրը սփոփութիւն մ'ընելու համար: Երբ այսպէս մէջերնիս բարեկամութիւն կապուեցաւ՝ Տելվիլ եւ ես իրեն կը զրուցէինք

որ իւր ազգականներէն մէկը քովը բերել տայ, բայց անիկա միշտ գլուխը շարժելով Ձէ կը պատասխանէր, իբրեւ թէ տուած խորհուրդնիս անկարելի բան մ'եղած ըլլար: Ետքն ինք զինք մահուան դուռը հասած տեսնելով մեղի բաւ որ իւր տղան ձեզի կ'ուզէ յանձնել, եւ ինծի աղաչեց որ իւր մեռնելէն ետեւ տղան առնում ձեզի բերեմ. արդ հիմայ ես անոր վերջին կամքը կ'ուզեմ կատարել:

— Ո՛ր է այդ խեղճ տղան, եւ ի՞նչպէս հայրը տղուն հոգն ինծի յանձնելու մտած մունքն ունեցեր է:

— Անիկա զձեզ ուրիշ անգամուրէն կը ծանշնայ եղեր եւ ինծի շատ անգամ բաւ թէ իրեն ձգած այս ժառանգութեան միայն դուք արժանի էք:

— Չաւակն աղջիկ է, այսպէս չէ՞, քանի՞ տարեկան է: Խեղճ աղջիկ, հօրաքրոջս կը հարցնեմ ու հրաման կ'առնում զանիկա քովս պահելու եւ ձեռքէս եկածին չափ աղէկ կը հոգամ ու կը խնամեմ:

— Չաւակը մանչ է, վեց տարեկան, եւ դուք, օրիորդ, չէք կրնար զանիկա քովերնիդ պահել:

— Ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ այդ տղուն: Հայրս իմ խօսքէս չ'անցնիր, անոր կ'աղաչեմ որ նոյն տղուն համար ստակի գլուխ մը դնէ, այս բանս ընելն ես իմ վրաս կ'առնում:

“Ասոնք գրելու ատենս կ'ամբնամ, սիրելի հօրաքոյր, որ այսպիսի մեծ բանի մէջ ձեզի խորհուրդ հարցնելն եւ հրաման ուղելը մոռցայ: Ձեր ամէն օրը բաւ բարեբարութիւնները տեսնելով, անոնց նմանելու մտօք ըրի ասիկա:

“Ըսած տղաս, բաւ Տելվիլ խաթունը, կարօտութիւն չունի, չքաւոր չէ, մեծ հարստութեան մ'օրինաւոր ժառանգն է: Բայց որովհետեւ իւր հօրն ընտանիքն իւր ծնունդը չի գիտեր, նոյն հարստութիւնն իբրեւ իւր մեծ մօրն եղբօր աղջկանը կը սեպուի: Անոր համար այս տղան ծածուկ մեծցընել կ'ուզեն, որ նոյն աղջկան ունեցած յոյսը պարապի չհանէ:

— Ի՞նչ, կ'ուզէք որ այս գործին ես գործակից
ըլլամ: Ասիկա կատարեալ գողութիւն է, եւ թէ որ
տղան իմ պաշտպանութեանս տակ առնելու ըլլամ,
հարկ է որ իրեն իրաւունքը տեղը գայ:

— Մտածեցէք, օրիորդ, թէ տղան իւր վիճակը
չի ճանչնար, եւ թէ ըսած աղջիկս յանկարծ ինք
զինքը զրկուած պիտի տեսնէ այն հարստութենէն՝ զոր
հաստատ կը յուսայ որ քիչ մ'ետքը պիտի ժա-
ռանգէ:

— Թէ որ այդ ըսած աղջիկնիդ սիրտ ունի՝ նոյն
որք տղան պէտք է որ սիրէ, ու նոյն իսկ ինք անոր
պաշտպան կենայ եւ ուրախութեամբ անոր իւր աչքին
առջեւ զարգանալը տեսնէ:

— Դուք զձեզ նոյն աղջկան տեղ դրէք վայրկեան
մը, օրիորդ: Ինչ կ'ընէիք թէ որ անձանթ մէկը գար
ու յանկարծ զձեզ ձեր գեղեցիկ յոյսերէն զրկէր:

— Անձանթ մէկը կ'ըսէք խաթուն, իսկ հոս
խնդիրը մերձաւոր ազգականի մը վրայ է: Ո՛հ, օրչափ
կ'ուրախանայի թէ որ ձեր ըսած պարագային մէջ
ըլլալու ըլլայի: Ես եղբայր չունիմ եւ ոչ ալ քոյր որ
ունեցածս անոնց մէջ բաժնեմ, այդ տղան այն ատեն
ինծի եղբոր տեղ կ'առնուի: Ար բաղձայի ալ որ տղան
աղքատ ըլլար որպէս զի իմ հարստութեանս մէկ
մասն ալ անոր տալու երանութիւնն ունենայի:

— Ապա ուրեմն ուրախացէք, սիրելի օրիորդ, ըսաւ
Տելլիէլ խաթունն, ու կարդացէք այս նամակը, որ
ձեզի ուղղուած է: „

“Առի նամակն ու հետեւեալը կարդացի:

“Աննա, Յովսէփը կը յիշէք. եւ թէ որ կը յիշէք
ալ՝ զարհուրանքով չէք յիշեր: Բայց չէ, ես իմ մայրս
կը ճանչնամ, անիկա իւր յանցաւոր որդին չկրցաւ
անիծել, եւ ապահով եմ որ աղէկ բան ալ ըսել
չկարենալուն, միայն իւր սրտին մէջ զանիկա կը մղա-
դրէ: Արդ դուք չէք գիտեր, տարակոյս չունիմ, թէ
ինչու մէյ մ'ալ չտեսար ձեր մօրաքեռորդին, զոր կը

սիրէիք, եւ որ նաեւ ձեզի անկեղծ բարեկամութիւն
ունէր:

“Ամէնէն վերջին ժամն է որ Ձեր հօրաքրոջ որդին
այս տողերը ձեզի կ'ուղղէ, որոնք յետին վկայու-
թիւն մըն են իմ Աերթոյ աղջկան ու մօրս սանին
վրայ ունեցած վստահութեանս:

“Ար մեռնիմ խղճմտանաց խայթերէ ու նեղու-
թիւններէ սիրտս կտոր կտոր եղած. ինչու որ որդի
մ'ունիմ, Աննա, որ հոս քովս է, ու նոյն իսկ զինք
տեսնելս տարիէ մը վեր ինծի չարչարանք է. կը յու-
սամ որ այս չարչարանքներս հոգիս արարչիս առջեւ
կը մաքրեն:

“Առաջին անգամ Փարիզ ճամբորդութիւն բրած
ստենս, դժբախտ Եւգինէն տեսայ ու հաւնելով ու-
ղեցի հետը կարգուիլ: Երանի թէ զիրար տեսած
չըլլայինք:

“Եւգինէ գրեթէ ծննդենէն վեր որք ըլլալով շա-
հախոգի ու ագահ հօրաքրոջը ձեռքով թէւաւորոնի
մէջ երգիչ ըլլալու յատուկ կրթութիւն առած էր,
բայց առաքինութեան քանի մը սկզբունք ալ սորված
էր անկէ: Արդ անոր ձեռքն ուղեցի եւ անիկա ալ
սուաւ երկուքներնուս ալ դժբախտութեան համար:

“Ճամբորդութենէս դառնալէս ետեւ, երբ դուք
զիս Վիեննա տեսար, արդէն ես հայր եղած էի, ու
տղաս անունս արտաբերելու սկսած էր: Անոր համար
հարկ եղաւ մօրս սիրտը խոցելով նորէն Գաղղիա դառ-
նալ: Երբ նորէն Եւգինէին քովն եկայ, կը դգայի որ
ալ ինծի համար ամենեւին երջանկութիւն չկայ:
Խղճմտանաց խայթը սիրտս կը պատռէր ու զիս բոլ-
րովին կը խռովէր, այնպէս որ աչքիս բան մը չէր
երեւնար...:

“Տարի մըն է որ սուրս այնպիսի անձի մը սիրտը
վնեցի՝ որ զիս ամենեւին չէր վշտացուցած: Ես ալ
անոր քովն ինկայ, իմ վերքս ալ մահացու կ'երեւար:
Խեղճ Եւգինէն իմ իրմէ յառաջ մեռնելուս մտած-

մանցը չլրացաւ դիմանալ, ու գերեզմանն իւր աւարն առնելէն ետեւ արդէն ամիս մ'անցած էր երբ տղաս ուզեցի տեսնել. բայց ինչ տեսայ. Յակոբ ալ այն ուրախ ու կայտառ Յակոբը չէր, չինդ տարեկան էակ մը բանավարութենէ բոլորովին զուրկ: Ինծի պատմեցին որ տղան՝ իւր մօրը մեռնելու ատեն հանած աղաղակները լսելուն սարսափելի ջղաձգութեան մէջ ինկեր է, եւ այն տղան որ իւր մօրմէն սքանչելի խնամքով հոգացուած էր՝ նոյն ատեն պարզապէս վարձուորներու ձեռք մնացած ըլլալով ամենեւին հոգացող չէ եղած:

«Աստուած ինծի կ'ողորմի այնպէս չէ, Աննա, որովհետեւ ասիկա բաւական կրել է: Շնորհակալ եմ Աստուծոյ որ ինծի այս խորհուրդն ազդեց որ իմ որդւոյս մարմինը ձեղի յանձնեմ. մարմինը կ'ըսեմ, ինչու որ միտքն ալ վրան դալիք չունի, թէպէտ բժիշկները դեռ յոյս կու տան որ միտքը նորէն կրնայ վրան դառնալ, բայց ես չեմ կարծեր: Բայց մի վախնաք, Աննա, կ'երթայ, կու գայ: Բարքն անուշ ու հանդարտ է, բայց բերնէն խօսք մը չ'ելլեր:

«Իմ մօրս տուած ցաւոցս վրայ այս նոր ցաւն ալ տուէր. ահա իմ վերջին կամքս. ձեզի կը յանձնեմ որդիս: Թէ որ բժիշկները զանիկա կարենան առողջացնել, իւր վիճակը բոլորովին ձեր ձեռքն է: Իսկ թէ որ ինչպէս որ է, այնպէս մնայ, իւր վիճակն որոշած եմ եւ գրելու խօսքերս կամ մի կարդաք եւ կամ եթէ կը կարդաք՝ զձեզ երգմամբ պարտաւորած մտածեցէք...»

«Կ'երգնում Բլայսեան Յակոբին գոյութիւնը չիմացնելու, մինչեւ որ խելքը բոլորովին վրան գայ:»

«Այս երգումը կ'ընէք, Աննա: Այո, սիրտս ասիկա կը հաստատէ. ձեր ազնուականութեան վրայ վստահացած հանդարտ կը հանգչիմ գերեզմանիս մէջ:»

ԺԵ.

«ԵՄԻՆ ամբողջ կարգացի...: Գլուխ ձեռքիս վրայ կռթնցուցած երկայն ատեն լացի հօրաքերորդւոյս դժբախտ վիճակին վրայ: Ետքն ուզեցի իմ որդեգիր առնելու որդիս տեսնել, ու գլուխս վեր որ վերցուցի, տեսայ որ Տելվիլ խաթունը տղան գիրկն առած առջեւս ոտքի վրայ կը կենայ: Անմիջապէս ծանշցայ զանիկա, ինչու որ ըստ ամենայնի Յովսէփին ու, սիրելի հօրաքոյր, ձեր կերպարանայ նկարագիրն երեսը տեսայ:

«Քիչ մ'ետքը Թագուհին եկաւ ու Տելվիլ խաթունին պղտիկ նախաճաշ մը բերաւ. ետքը քովս մօտեցաւ իբրեւ թէ ուզելով որ եղածն իրեն պատմեմ:

«Թագուհի, ըսի, երգմամբ պարտաւորուած եմ այս տղուն գոյութիւնը մէկու մ'ալ չիմացնելու: Ինծի հարցում մ'ընել. բայց քու վրադ բոլորովին կը վստահիմ ու քեզի կը յանձնեմ իմ խոստմանս գործադրութիւնը:

— Սիրելի օրիորդ, ես ալ սրտիս մէջ երգում ըրի, ու դուք միայն կրնաք լուծել այն երգումը: Թէ որ կը հաւանիք, Տելվիլ խաթունն ու ես ամէն հարկաւոր բաները կ'ընենք որպէս զի տղան աղէկ ըլլայ ու դուք ալ զանիկա շատ անգամ տեսնէք: Բայց հիմայ պէտք էք ձեր հօրաքեռ քովն երթալ, որ արդէն արթնցած պիտի ըլլայ, եւ զձեզ չտեսնելուն անհանգիստ կ'ըլլայ:

— Աղէկ ըսիր, Թագուհի. երթամ. բայց երբ կ'ընամ մէյ մ'ալ տղան տեսնել:

— Քիչ ատենէն. ապահով եղէք: Բայց բան մ'աշաշելու կը յանդգնէի, սիրելի օրիորդ. խոհեմութեամբ վարուեցէք. մտածեցէք որ հիմայ մեծ պաշտօն մ'ունիք:

— Այնպէս է, Թագուհի. պարտքս է:»

«Իմ հրաժարական ողջոյնս տուի Տելվիլ խաթունին, որ բաժնուելու ատեն տղուն ծննդեան վերաբե-

րեալ թղթերն ու Յովսէփին մէկ կենդանագիր պատկերը տուաւ, զոր մինչեւ հիմայ միշտ վրաս կը կրէի:

«Ահա, սիրելի հօրաքոյր, այս կերպով ինծի յանձնուած էր Յակոբ: Թագուհի նոյն ատենները պատճառանքով մը քանի մ'օր մեր տնէն հեռացաւ ու տղան քանի մը մըն հեռու առանձնական գեղի մը մէջ բնակող պատուաւոր կնկան մը հոգաբարձութեանը յանձնեց, ետքը Թագուհի երբեմն երբեմն տղան պարտեզ կը բերէր որ տեսնեմ»:

Աննա իւր նամակին վերջ տուաւ, Յակոբին բժշկուելուն պարագաները հօրաքեռն իմացընելով, ու ետքը «Բարով մնաս» գրեց իւր երկրորդ մօրը, զոր կը վախնար թէ գուցէ մէկ մ'ալ չի տեսներ:

Նամակը լմացընէին ետեւ Աննա շատ այլայլած զգաց ինք զինք: Արդէն օովորական ատենն անցած էր, ոչ Մարիամ կու գար եւ ոչ Յակոբ. շատ անգամ պատուհանէն դուրս կը նայէր, բայց պարապ տեղ, ինչու որ փնտռածը չէր տեսներ:

«Երանի թէ, կ'ըսէր, իմ վշտացս մէջ կրօնի օգնութիւնները կարենայի ընդունիլ. բայց չէ, ամէն բան կը զլացուի, ամէն բան...», նոյն իսկ այն մխիթարութիւնները, զորոնք յարգի վրայ մեռնող մուրացիկն իսկ կրօնի ձեռքով կ'ունենայ»:

Կը կարծէր թէ ամէն մարդ զինքը թողուցած է, երբ Մարիամ ու Յակոբ մէկէն ներս մտան:

Աննա սաստիկ մխիթարուած դնաց տղան գիրկն առաւ եւ ուրախութեան մէջ «Ա՛լ թող չեմ տար որ ինձմէ բաժնուին», ըսաւ:

— Կրնաք քովերնիդ պահել, սիրելի օրիորդ, ըսաւ Մարիամ արտմութեամբ, որովհետեւ խեղճ տղուն մայրն ա՛լ հոս չէ:

— Ի՞նչ կ'ըսէք. Տէր Աստուած: Թագու...» Աննա խօսքը չլմացուց ու դառն լացքով աթոռի մը վրայ ինկաւ»:

Մարիամ Աննան այս վիճակին մէջ տեսնելով ինքն ալ խռովեցաւ: Ետքը պատմեց անոր թէ նոյն առտուն Թագուհին բռնուած էր. իմացուած ըլլալով որ նորէն Գաղղիա դարձած փախստականի մը հետ, որ երկայն ատենուրնէ վեր բանտին չորս դին կը պտրտի եղեր, խօսակցութեան մէջ է: Նոյնպէս նոյն փախստականն ալ բռնուեր է: Աննա այսպէսով Թագուհին եւ իւր հօրը բռնուիլը մէկանց լսելուն, ինք զինք կորսնցուցած գրեթէ ա՛լ չէր ապրեր:

«Աննա, ըսաւ Յակոբ, անոր թեւը բռնելով, ինչո՞ւ կու լաս: Մարիամ կ'ուզէ զիս քու քովդ ձգել:

— Խեղճ տղայ: Ի՞նչ պիտի ըլլայ քու վիճակդ»:

«Անշուշտ զինք հոգալու համար ազգականներ պիտի ունենայ, ըսաւ Մարիամ: Երբ իմացայ որ Պրիւնէլ խաթունը բռնեւ տարեր են, գացի նայելու թէ տղան ինչ կ'ընէ: Տեսայ որ անկողնին վրայ նստած լուռ մնալ կեցեր է, ու վախնալով որ չըլլայ թէ նորէն իւր հիւանդութեան մէջ իյնայ՝ մտածեցի որ առնում ձեղի բերեմ ու քովերնիդ թողում: Ա՛յուզէք քովերնիդ պահէլ:

— Ո՛հ, ինչո՞ւ չէ:

— Ուրեմն հիմայ հոս կը ձգեմ, եւ երբ ատեն կ'ուռնեմ կու գամ հետս կ'առնում:

— Շնորհակալ եմ, Մարիամ, շնորհակալ եմ. Աստուած գրեզ վարձատրէ:

— Զքեզ ալ աղատէ, Աննա, ըսաւ Մարիամ եւ դուրս ելաւ: Մարիամ թէպէտ եւ խոստացած էր Աննային, որ իւր հօրաքեռ գլուխն ինչ որ գայ իրեն իմացընէ, բայց չկրցաւ համարձակիլ անոր ըսելու թէ Քլայս խաթունը նոյն օրը հասարակաց բանտը տալուած էր. ինչու որ երեւելի անձ մը բանտ դրուելու ըլլալով, Ռամոն ուրիշ խուց չունենալուն համար Քլայս խաթունին խուցն անոր տուած էր:

Աննա՛ Մարիամին երթալէն ետեւ տխուր մտածմունքներով սկսաւ շուտ շուտ խցին մէջ վեր վար քա-

լեւ. բայց ետքը մտածելով որ իւր այս տիրութիւնը տղուն վրայ կրնայ գէշ ազդեցութիւն մ'ընելով նոր ստացած առողջութիւնը կորսնցընել, ինք իրեն եկաւ ու սկսաւ զՅակոբ զուարճացընելու ջանալ.

Երբ Մարիամ նորէն եկաւ, քանի մը ժամ յառաջ եղածէն աւելի տրտում ու տխուր էր:

«Վաղը վրաս դատաստան պիտի ըլլայ. երեսէդ այնպէս կ'իմանամ, Մարիամ, այնպէս չէ՞, հարցուց Աննա:

— Վախնամ, սիրելի օրիորդ. ամէնէն աւելի դժուարս այն կու գայ որ ձեզի քաջալերութիւն տալու խօսք մը չեմ գտներ: Խօսիլ որ կ'ուզեմ, անմիջապէս լալս կը բռնէ:

— Նայէ, Մարիամ, իմ ամէնէն մեծ տրտմութիւնս որն ըլլալը դուն չես գիտեր: Գիտցած ըլլաւ որ ես իմ վրաս այնչափ ցաւ չունիմ, որչափ որ այն մարդուն վրայ ունիմ, որուն համար ըսիր որ բանտին մօտերը բռնած են: Այդ մարդը դուն տեսար: Ի՞նչպէս մարդ է:

— Այո, տեսայ ու նայեցայ ալ, սիրուն մարդ մըն է, մոմի պէս շիտակ: Քիչ մը տարւօք է, բայց մազերուն մէջ ճերմակ չունի, հաստատուն քալուած մ'ուարի կերպարանք մ'ունի, մեծ կապոյտ աչուրներովը նայած ատեն կարծես թէ կ'ուզէ ըսել որ Ձեմ վախնար:

— Հագուտը, հարցուց Աննա դողալով:

— Հագած հագուտսն իրենք չէր. որովհետեւ ինք ազնուական պարոն մըն է: Ըստ ամենայնի երկրագործներուն հագածին նման միւսրագոյն բաճկոն մը հագած է:

— Անիկա է. իմ հայրս է. տարակուսելու տեղ չկայ: Ո՛հ. զինք չտեսած պիտի մեռնիմ:...

— Իրաւընէ կը կարծէք թէ ձեր հայրն ըլլայ, հարցուց Մարիամ՝ Աննային ձեռքը բռնելով:

— Այո, Մարիամ, քու ըսածներուդ նայելով՝ չեմ կրնար երկբայիլ, որ անիկա չըլլայ:

Եթէ այս այսպէս է, կը տեսնէք. պէտք է որ տեսնէք. ես այս գիշեր զանկա ձեզի կը բերեմ:

— Վտանգի մէջ կ'իյնաս, ըսաւ Աննա սարսափով եւ ուրախութեամբ խոսոված:

— Բանի մ'ալ մէջ չեմ իյնար. երբ ուզեմ բանալիները ձեռքս են, ու գիշերը հօրս քնացած ատենը զիս սվ կը բռնէ: Հիմակու հիմայ մնաք բարով. կէս գիշերը կը տեսնուիք:...

Այս ըսաւ ու արտօրալով ելաւ գնաց, վախնալով որ չըլլայ թէ Աննա ընդդիմանայ:

Ժ2.

Ինչպէս որ արդէն կրնայ մտածուիլ, նոյն գիշերն Աննա քուն չունէր: Գոնէ վայրկեան մը հայրը պիտի տեսնէր ու հետեւեալ օրը գուցէ ալ ընդ միշտ՝ անկէ պիտի բաժնուէր: Յակոբ առանձին պիտի մնար: Աննա ելաւ գոհարները պահած տեղէն հանեց ծրար մ'ըրաւ ու իւր տրամադրութիւնները լինցընելէն ետեւ սկսաւ մտածել թէ այն ամէն բան որուն յանձնէ: Մարիամ, ստոյգ է, այս աւանդն ընդունելու արժանի էր. բայց թէ որ Ռամոն իմանար: Վերջապէս բան մը չկարենալով որոշել, միտքը դրաւ որ վերջին վայրկեանն հասած ատեն միտքն ինկածն ընէ:

Գիշերը ժամը տասնութերկու կը զարնէր, երբ հանդարտիկ մը բանտին դուռը բացուեցաւ: Աննա դողդոջալով ոտք ելաւ անկողնին վրայ կռթրած կեցաւ: Մարիամ ներս մտաւ ու մօտը բերնին վրայ դրած նշան կ'ընէր Աննային որ լուռ կենայ: Աննային ետեւէն էրիկ մարդ մը կու գար:

«Հայր, ըսաւ Աննա՝ յառաջ գալով:

— Կամայ, ըսաւ Մարիամ ցած ձայնով. ժամէ մը ետքը նորէն կու գամ: Այս ըսելով դուրս ելաւ ու ձեռքի կանթեղը դրան առջեւը գետնի վրայ թողուց:

«Աղջիկս, ըսաւ անծանօթը, որ դեռ հեռու կը կենար, զիս ուզեր էք, ահա եկայ»:

Այս ձայնն Աննային բոլորովին օտար գալով, մէկէն պոռաց: «Ուրեմն, դուք իմ հայրն չէք, իմ սիրելի հայրս. ո՛հ, Տէր Աստուած...»:

— Աղջիկս, ես քահանայ եմ: Կարծեցի թէ, գիտնալով որ վաղը պիտի դատուիք իմ պաշտօնիս օգնութեան հարկաւորութիւն ունեցեր էք:

— Շնորհակալ եմ: Հրամանոցը հասակին ու կերպարանացը վրայ ինծի տրուած տեղեկութեանց նայելով՝ կարծեցի որ իմ հայրս ըլլաք, ու անոր համար քովս բերել տուի: Բայց թէ որ դուք ինծի մարդկային ուրախութիւն չէք տար, Աստուծոյ հետ միաբանութեան ու խաղաղութեան ուրախութիւնը սրտիս հաղորդեցէք:

— Կը տեսնեմ, ըսաւ քահանան, որ իմ աղնիւ բարեկամիս Պր. Վերթրոյին արժանի դուստրն էք զձեզ այնպէս կը գտնեմ, ինչպէս որ կը բաղձայի:

— Հայրս կը ծանչնա՞ք, վարդապետ: Ո՛ւր է. ի՞նչ քրին:

— Հայերնիդ դեռ աղատ է, ու կալուած մը քաշուած պահուած է, ուր որ ես եւ ինք ապաստանարան գտած էինք, եւ այն առթիւ իրարու հետ մեծ բարեկամութիւն ունեցանք: Գիտնալով որ զինք ամէն կողմ կը փնտռեն՝ քանի մ'օրէ վեր այս կողմերը չի գար: Ես երէկ իրիկուն բռնուեցայ, երբ հոգեվարի մը քովս իմ պաշտօնս կը կատարէի: Գիտցէք որ ձեր հօրը քաշուած տեղը ծանօթ չէ:

— Ի՞նչ երջանիկ լուր. հայրս աղատ է. ուր ըլլալը չի գիտցուիր, կրնայ անոնց ձեռքէն աղատիլ: ... Իսկ հօրաքոյրս, իսկ ես. ալ զանիկա մէյ մ'ալ պիտի չտեսնենք. այնպէս չէ:

— Երբ այն աղջիկը, որ ձեզի հետ շատ ընտանեացած կ'երեւայ, եկաւ զիս ձեզի կանչելու, իմացայ որ սխալ հասկըցուցած բան մը կայ. բայց ձայն չհասնեցի, ինչու

որ այս բանիս մէջ Աստուծոյ մատը տեսայ, որ զիս ձերքովը կը կանչէ, զձեզ զօրացնելու համար: Աղջիկս, բոլոր մտածմունքնիդ երկինք վերացուցէք:

— Ուրեմն, աշխարհիս վրայ ինծի ալ յոյս չկայ, ըսաւ Աննա, տկար ձայնով մը:

— Չէ, աղջիկս, ըսաւ քահանան, այնպիսի բան մի ըսէք. ո՞վ որ զԱստուծոյ կը սիրէ, միշտ յոյսն իւր հետն ունի: Ետքը հոգեշահ խրատներով զանիկա զօրացուց ու անոր հոգին լաւագոյն վիճակի մը մէջ խոթեցնեալ տես, օրհնեց զանիկա ըսելով «Աստուծոյ խաղաղութիւնը հետեւնիդ ըլլայ, աղջիկս»: Բայց, ըսաւ մէկէն քահանան զարմանքով, դուք հոս մինակ չէք, ուրիշ մէկու մը շնչառութիւնը կը լսեմ: Կանթեղնառաւ եւ անկողնոյն մօտեցաւ, որուն վրայ Յակոբ խորունկ կը քնանար: «Այս տղան ի՞նչ է», հարցուց:

Աննա կարելի եղածին չափ համառօտիւ տղուն ո՞վ ըլլալն ու ինչպէս հոն գալը պատմեց: Քահանան Աննային վիճակն իմանալուն աշուրները լեցուեցան:

«Պատրաստած ծրարնիդ ինծի տուէք ըսաւ, ես քոյր մ'ունիմ... որուն ինծի ունեցած սէրը գիտնալով, ապահով եմ որ կ'ընէ չ'ըներ մեռնելէս յառաջ զիս մէյ մ'ալ կը տեսնէ: Այս աւանդն իրեն կը յանձնեմ, ու անիկա տղան կը հոգայ մինչեւ որ ուրիշն մը ձեռքն յանձնէ:

— Առէք այս թղթերն եւ այս գոհարները: Երբ քոյրերնիդ տեսնէք, իմ վերջին բարեւս ալ խաւրեցէք Տօրս:

— Նայեցէք որ արի ըլլաք, աղջիկս, մանաւանդ թէ որ վախցած բանս հասնելու ըլլայ: Չեր հայրը հիմայ պահուրտած տեղէն չ'ուզեր ելլել, որպէս զի զանիկա պահող բարի գեղացիները վտանգի մէջ չ'էին: Բայց երբ իմանալու ըլլայ որ զձեզ պիտի դատեն, հարկաւ ճամբայ մը կը գտնէ, ամէն վտանգ աչք առնելով, մէյ մը ձեզի հետ տեսնուելու: ... Աստուծոյ զօրութիւն խնդրեցէք, որ այս վերջին փորձին մէջն ալ

իրեն հաւատարիմ ըլլաք, որուն զձեզ պատրաստեն իմ պարտքս էր:

— Ուրեմն մէկտեղ պիտի մեռնինք, բոլոր խորունկ ձայնով մը: Ետքը նստաւ քանի մը տող գիր գրեց ու քահանային ձեռքը տալով բռաւ. «Ասիկա տղուն՝ իւր հօրը հայրենեաց մէջ գեռ ունեցած ազգականներուն հասցէն է: Այս ալ հրամանոցը տուած ուրիշ բաներուս քովը գրէք»:

Մարիամ նոյն միջոցին ներս մտաւ. «Երթաք բա՛րով, հայր, բոլոր Աննա, ինծի համար աղօթեցէք:

Մնաք բարով, աղջիկս. պատերազմը խիստ, բոլոր վարձքն ալ գեղեցիկ է: Աստուած հետեւնիդ ըլլայ»:

Մարիամ առաւ քահանան, որ նորէն անոր խուցը տանի. խոթեց բանալին որ դուռը բանայ, բայց վրան սոսկում մ'եկաւ երբ դուռը չէր բացուեր:

«Սխալ բանալի խոթած պիտի ըլլաք, բոլոր քահանան:

— Չէ, պարոն, բանալին առիկա է»:

Երբ քահանան տեսաւ որ աղջիկն արտաքոյ կարգի սարսափի մէջ կ'իյնայ, ինչու որ ականջին ձայն մ'եկած կը կարծէր, բանալիներու փունջը ձեռքէն առաւ, ու դուռը բանալով, ներս մտաւ. Մարիամ ալ շուտ մը դուռը վրայէն գոցեց ելաւ գնաց: Մարիամ անկողինն որ մտաւ սկսաւ մոմտալ թէ ինչպէս եղաւ, որ այն բանալին, զոր ապահովութեան համար միշտ ձեռքը բռնած էր, դուռը չբացաւ:

«Ո՛հ, պոռաց մէկէն բարձր ձայնով, սխալ դուռ գացի, ձախ կողման դուռը գացի: ...»

Այս ձայնին, մայրը քովը վաղեց, «Մարիամ, բոլոր, ձախ կողման դուռն ինչ է. հայրդ ու զիս վախցուցիր. տեսած երազդ ի՞նչ է:

— Չէ, մայր, երազ չէի տեսներ:

— Բոլոր մարմնով ալ կը դողաս, կ'երեւայ թէ բան մ'ունիս: Ռամոն, կանչեց էրկանը, ճրագ մը վառէ, կարծեմ թէ Մարիամ հիւանդ է:

— Կ'աղաչեմ, մայր, հայրս մի վերցընէք: Հիւանդ չեմ, ու թէ որ ճրագ բերէք, քունս կը փախչի:

— Ուրեմն, քնացիր, ահա քովդ կը պառկիմ»:

Մարիամ թէպէտ արտաքուստ հանգարտութիւն ձեւացուց, բայց ներքուստ աւելի անհանգիստ եղաւ մօրն իւր քովը պառկելուն համար, որովհետեւ անով անկարելի եղաւ իրեն նորէն վեր ելլել եւ ըրած սխալ մունքը շտկել:

ԺԷ.

ՎԱՇԱՆԱՆ՝ Մարիամին դուռը վրայէն գոցելէն ետեւ ի սկզբան դարմացաւ մնաց, երբ իւր առանձնական խցին տեղ ինք զինքն աւելի ընդարձակ խցի մը մէջ գտաւ, եւ այնպէս կու գար իրեն որ խցին մէջ ուրիշ մարդիկ ալ կան: Իւր ներս մտնելու ատեն ելած շուկը՝ հոն եղողներուն վախ պատճառեց. շատերն արթնցան ու մէջերնին սկսան ցած ձայնիւ խօսիլ: Քահանան զգուշութեամբ քիչ մը յառաջ գնաց եւ առանց ձայն հանելու պատին երկայնութեամբը դուռած նստարանի մը ծայրը նստաւ եւ նորէն խցին մէջ հանգարտութիւնը տիրեց: Երբ առաւօտեան լուսոյն ճառագայթը խցին մէջ ծագեցաւ, քահանան տեսաւ որ հասարակաց բանտին մէջն է: Կամաց կամաց մէկալնոնք ալ արթնցան ու հառաչանայ տխուր ներդաշնակութիւն մը սկսաւ լսուիլ: Քահանան այս խեղճ ժողովոյն մէջտեղը կենալով՝ «Ի՞նչ կը լսեմ, եղբարք, բոլոր, յանցաւոր մարդիկ են հոս գոցուածները... Ո՛հ, եթէ յանցաւոր էք, աճապարեցէք Աստուծոյ շնորհքը խնդրելու: Ահա ես Աստուծոյ պաշտօնեան եմ, զոր Աստուած ձեզի խաւրեց, որպէս զի զձեզ մխիթարեմ ու արձակեմ: Իսկ թէ որ անմեղ էք, եղբարք, եկէք ամենքնիս մէկտեղ երկից մանկանց աստուածային երգն երգենք: Փառաւորները զանկա, որ շիւնիւն առիւծներու գրէն ազատեց եւ որ կրնայ

ՄԱՅՐ. ՍԷՐ

զձեզ ալ աղատել կամ ձեզի մարտիրոսութեան դափնին տալ:

«Եղբարք, աճապարելու ենք, ինչու որ սխալմամբ եղաւ որ զիս հոս բերին, եւ անշուշտ հիմայ կու գան զիս ձեր քովէն բաժնելու: Ո՛վ որ կ'ուզէ ընդունիլ այն օգնութիւնները, զորոնք կրնամ տալ, թող մօտ դայ:»

Հոս մէկիկ մէկիկ բանտարկեալներն եկան ու Աստուծոյ հետ հաշտութիւննին կատարեցին: Քահանան ասոնց մէջ սրտոտ ու լի հաւատով խաթուն մը տեսաւ, որ մեծ եռանդեամբ երկնաւոր թողութիւնն ընդունելէն ետեւ, ուրիշներուն պէս ցաւի մէջ չէր տեսնուեր, հապա զուարթութեամբ պատուհանի մ'առջեւ քաշուած ձեռագործի կը զբաղէր:

Քահանան իւր պաշտօնը լմեցնելէն ետեւ այս խաթունին մօտեցաւ. «Խաթուն, ըսաւ, կարծեմ թէ ձեզի համար յանձնարարութիւն մ'ունիմ:

— Ինծի համար, հարցուց խաթունը:

— Հրամար էք, ըսաւ քահանան ու ծրարն հանելով նայեցէք այս ծրարն ու հասցէն կարդացէք, ըսաւ: Խաթունը ոտք ելաւ եւ հասցէն տեսածին պէս ծնկաւորները զինք կանգուն չկրցան բռնել ու շուտ մը նորէն աթոռին վրայ ինկաւ:

«Ուրեմն, չեմ սխալած, ըսաւ քահանան, դուք էք Պր. Վերթրոյին քոյրը: Արդ միտթարուեցէք խաթուն, ձեր եղբորն աղջկը շատ աղէկ ու բարեպաշտ է:»

Հոս քահանան համառօտ մը պատմեց իւր Աննային հետ բրած տեսութիւնն ու կամացուկ մը ծրարին մէջ եղածն անոր իմացուց:

Քանի մը վայրկեան ետքը, բանայիններու ձայնէն բանտապետին գալն իմացան ու բանտարկեալներն ուղեցին քահանան իրենց մէջտեղն առնուլ ու պահել:

«Չէ, ըսաւ քահանան, Աստուած զիս հոս բերաւ: Թողունք որ մնացածն ալ ինքն ընէ:» Այս ըսելով բանտին մէջտեղը ոտքի վրայ կեցաւ:

Բանտապետը կատարի կերպարանքով մը ներս մտաւ, չորս դին նայեցաւ եւ երբ քահանան տեսաւ՝ կատարի վագրի պէս վրան յարձակեցաւ. «Ա՛հ, հոս ես ըսաւ, սարսափելի յիշոցներով, ի՞նչպէս հոս եկեր ես, ինչո՞ւ դրած տեղս չես կեցեր:

— Ես հոն եմ, ըսաւ քահանան հանդարտութեամբ, ուր որ զիս գրին ու կ'երթամ ուր որ կ'ուզէք. յիշոց եւ անվայել խօսքեր պետք չեն:

— Ուրեմն, ետեւէս բանտ եկուր: Բայց դքեզ հոս ո՞վ բերաւ:

— Մարդու կերպարանքով հրեշտակ մը:

— Ե՞րբ:

— Երբ որ Աստուած ուղեց:»

Բանտապետը կը զայրանար, բայց մէկալ կողմանէ ալ զանիկա գտնելուն կ'ուրախանար, ինչու որ կը վախնար որ փախած չըլլայ:

«Չեւքերնիդ անուանց ցանկ մը կայ, ըսաւ քահանան, կարդացէք, պատրաստ ենք լսելու:»

Ռամոն սկսաւ թուղթը կարդալ եւ ամէնքը վախով մոտիկ կ'ընէին, ինչու որ այնպիսի ատեն մըն էր, որ դատաստանի կանչուիլը մահուան վճռոյն հետ նոյն էր: Ամէն մէկ անունը կարդացուելուն՝ խոր հեծութիւններ կը լսուէին: Ռամոն կարդալը լմեցնելէն ետեւ հոն եղողներուն կէսը մէկալներուն իրենց վերջէն հրաժարականը սկսան տալ:

«Այսօր զձեզ կու գան կ'առնուն, ըսաւ բանտապետը, մնացածներն ալ վաղը:»

Նոյն օրը տարուելիքները քահանային առջեւ ծնկան վրայ իջած նորէն արձակում խնդրեցին: «Գաջէք, եղբարք, ըսաւ քահանան, դուք մեզմէ օր մը կը յառաջէք: Վաղն երկնաւոր հայրենեաց մէջ ամէնքնիս մէկտեղ ուրախութեան երգեր պիտի երգենք: Ինծի համար ալ աղօթեցէք, ինչպէս ես ալ ձեզի համար կ'աղօթեմ:»

Ռամոն՝ քահանան առաւ տարաւ, որուն՝ ինչպէս նաեւ Քլայս խաթունին անունն ալ նոյն օրուան առաւանց ցանկին մէջ չկար:

Հասարակաց բանտին մէջ ասոնք եղած տառն, տղան արթննալուն պէս Աննա անոր ըսաւ. «Յակոբ, հիմայ բաւական սրտոտ ես, գիտես որ օր մը մարդ պիտի ըլլաս: Քիչ մ'ետքը դան զիս պիտի տանին դուն առանձին պիտի մնաս. նայէ որ աղէկ կենաս մինչեւ որ ես դառնամ»:

— Ես ալ կ'ուզեմ քեզի հետ գալ:

— Ատիկա կարելի չէ, ու թէ որ զիս տանելու համար եկողը զքեզ հոս տեսնելու ըլլայ, զքեզ կ'առնուի կը տանի ու մէյ մ'ալ զքեզ չեմ կրնար տեսնել:

— Ուրեմն, ըսաւ տղան տրտմութեամբ, զիս պահէ, տեղէս չեմ շարժիր:

— Սա տեղն անկողնոյն ու պատին մէջտեղը մտիւր եւ աղօթէ քու խեղճ բարեկամիդ՝ քու մեծ մօրդ ու քու այն ազգականներուդ համար, որոնց վրայ քեզի այնչափ խօսեցայ եւ զորոնք գուցէ երբեք պիտի չճանչնաս:

— Ինչո՞ւ ինծի չես ցուցըներ զանոնք:

— Չե՞ս տեսներ որ բանտի մէջ եմ, ու չեմ կրնար ո՛չ դուրս ելլել ու ո՛չ ալ մէկու մը հետ տեսնուիլ. ապա թէ ոչ շատոնցունէ անոնց հետ կ'ըլլայինք:

— Ինչո՞ւ պիտի չելլես, Աննա, ըսաւ Յակոբ, եկուր ես դուռը բանալու կը ջանամ, երթանք տեսնենք զանոնք:

— Լուր եղեր. ահա կու գան, գնա՛ պահուրտէ:» Տղան գնաց անկողնոյն ետեւը պահուրտեցաւ:

Ռամոն եկաւ եւ Աննային իմացուց ու դատաստանը երկրորդ օրը պիտի ըլլայ: Յակոբին հոն ըլլալն եւ ոչ մօրին ծայրէն անցաւ. ինչու որ մօրին մէջ ուրիշ մտածմունքներ պակաս չէին: Քահանային՝ հասարակաց բանտին մէջ ինչպէս գտնուելուն մեկնութիւն մը չկարենալով տալ, վերջապէս մտածեց թէ անշուշտ

զինովութեան տառնն բրած պիտի ըլլայ: Այսպէսով Մարիամին վրայ հօրը կողմանէ կասկած մը չեղաւ, բայց մայրը գիշերուան դէպքին վրայ զանազան հարցումներ ընելով, Մարիամ վերջապէս ստիպուած էր ճշմարտութիւնն անոր ըսելու:

Ինչ երկայն եկաւ նոյն օրն Աննային, ինչու որ այն յապաղումն իրեն սփոփութիւն մը չէր տար, մանաւանդ թէ կը վախնար որ չըլլայ թէ համբերութիւնը հասնի: Վերջապէս այն երկրորդ օրն հասաւ: Առաջին անգամ որ դուռը շշուկ մը լսուեցաւ, տղան պահուրտեցաւ, Աննան ալ իւր անկողնոյն վերեւը կախած Տիրամօր պատկերն առնելով տղուն ձեռքը տուաւ զանիկա աղօթելու յորդորելու համար: Մէկէն լսեց որ դուռը կը բացուի. «Տէր Աստուած, ըսաւ, ինծի զօրութիւն տուր»:

Եկողն իրեն հետ տեսնուած քահանան էր, որ քանի մը վայրկեան Աննային երեսէն վեր նայելէն ետեւ. «Աղջիկս, ըսաւ, ամէն բանի պատրաստ ես»:

— Այո՛, հայր, ըսաւ Աննա արութեամբ:

— Ուրեմն ետեւէս եկուր: Բայց տղան ո՛ւր է:

— Յակոբ, կանչեց Աննա. տղան պատասխան չտուաւ, եւ երբ Աննա զանիկա կ'ուզէր դուրս հանել, տղան ըսաւ. «Չիս հիմայ պիտի առնու տանի եւ մէյ մ'ալ զքեզ պիտի չտեսնեմ: Գուք այնպէս չըլլէք»:

— Այո՛ ըսաւ քահանան, զքեզ պիտի տանիմ, բայց Աննա ալ հետդ պիտի գայ, քեզի խաթուն մը պիտի ցուցընեմ, որ նոյնպէս զքեզ շատ կը սիրէ:

— Ուրեմն, ըսաւ Աննա, քոյրերնիդ հոս է, վարդապետ, տղան անոր պիտի յանձնէք...: Բայց ի՞նչպէս զձեզ հոս թողուցին. ազատ եղաք:

Աննա զարմանքով կը նայէր խցին դրան բաց ըլլալուն ու վարէն ալ զանազան ձայներ կը լսէր, որոնց մէջ միայն այս բառերը կ'որոշէր: «Վար բռնաւորը» «Մահ այն հրեշտակ...»:

— Տէր Աստուած, այս աղմուկն ի՞նչ է, ըսաւ Աննա դողալով:

— Մի վախճանք, աղջիկս, իրենց ծնողաց եւ իրենց բարեկամաց դարձողներուն ուրախութեան ձայներն են: Գուք ինծի հարցուցիք որ աղմուկ եղայ: Այո՛, փառք Աստուծոյ, աղատ եմ...:

— Ես ալ աղմուկ եմ, հարցուց Աննա դողալով:

— Այո՛ աղջիկս, ձեզի հարցուցի որ «Ամէն բանի պատրաստ էք»: Ամէն բանի... նաեւ երջանիկութիւնը:

Աննային աչուրները լեցուեցան: Քահանայի ուրիշ մարդ մ'ալ եկած էր, որ չուզելով մէկէն Աննային երեւնալ՝ դուրսը կեցած էր: Արդ այս միջոցին մարդը ներս մտաւ ու Աննան գրկելով հասրուեց, քիչ մ'ետքն անոր ետեւէն խաթուն մը ներս մտաւ, որ նոյնպէս եկաւ աչուրներէն արցունք թափելով Աննային ճակատը պագաւ: Աննան ալ երանութեան մէջ էր, ինք զենք իւր հօրն ու հօրաքեռ հետ տեսնելով:

Ռուպետիէր ալ չկար...: Այս լրոյն վրայ դատաւորաց ու դահճաց երեսներուն գոյնը նետեց ու տապարին տակ բռնաւորութեան զօհ ըլլալու որոշուած անձինք փակուած ծակերէն դուրս ելան: Նախորդ իրիկունը դատապարտուածներն արդէն սպանուած էին, երբ օդն սկսաւ Շնորհ, Աղապարիւն բառերով թնդալ:

Ձի կրնար ստորագրուիլ այս աղջկան հօրն ու հօրաքեռ, այնչափ երկայն ատեն հեռաւորութենէ ետեւ մէկէն իրարու հետ տեսնուելու ատեն զգացած ուրախութիւնը: Ասկէ նուազագոյն չէր Քլայս խաթունին իւր Յովսէփ որդւոյն տղուն փաթթուած ատեն նեցած զգածումը: Նոյն ատեն հօն եկաւ նաեւ Իզուհի, զոր նոյնպէս ազատած էր Աստուած: Թագուհի նոյն ուրախութեան մէջ ընկղմած ընտանիքն առաւ իւր տունը տարաւ քիչ մ'ատենուան համար, որ Գաղղիայի մէջ կենալու ուրիշ տեղ չունէին:

որոշեցին որ բոլոր ընտանիքով ելեն Վիեննա երթան: Աննա գոհարներուն մէկ մասը Մարիամին պարգեւ տալով եւ յաճախ թղթակցութեամբ իրարու հետ խօսակից ըլլալու դաշամբ մեծ ցաւով անոր իւր վերջին հրաժարական բարեւը տուաւ: Այսպէսով բանտէն ելլելուն երրորդ օրը, յետին թշուառութեան ատեն իրենց մխիթարիչն ու զօրացուցիչն եղող Աստուծոյ պաշտօնէին օրհնութիւնն առնելէն ետեւ՝ Աննա, իւր յորդանանը, հօրաքոյրը, պղտիկ Յակոբն ու հաւատարիմ խիննին կառք մը հեծած դէպ ի Գերմանիա ճամբայ ելան:

1725-1728

2018

0025975

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0835170 6

ապր 3

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025975

հոգ. Բ, Գ

0025974

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0693626 4

ապր 2

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025974

հոգ. Բ, Գ, Դ

0025973

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0693627 3

ապր 1

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025973

Գ

